

Begravningar i dagens Sverige - den personliga traditionen

Charlotte Winther
Höstterminen 2013

Lunds Universitet
Centrum för teologi och religionsvetenskap
Religionsbeteendevetenskap, examensarbete för masterexamen 30 hp
Handledare: Magdalena Nordin
Examinator: Jan Hermanson
Opponent: Anna Row, Uppsala Universitet

Abstract

The **purpose** of this essay is to study what people in Sweden today request regarding funerals. I want to investigate what people request and which of these requests can be met and which cannot.

The **material** used are fifteen interviews I made with funeral officiants. Ten of those were with priests from The Church of Sweden, one with a vicar from the Catholic Church, one with a minister from a Serbian Orthodox Church, one with a reverend from the Missionary Church and two interviews were made with civil officiants. Further two interviews were made to clarify specific practical aspects regarding what needs to be done when, in the chain of events surrounding a death. These two interviews were made with the Chairman of the Swedish Funeral Association (SBF) and to a manager at a crematorium.

The **method** used was qualitative interviews. The natures of the interviews were free with just some initial general questions and then I followed the informant in her or his story about what she or he noticed regarding requests when people have to plan a funeral.

The **theories** used to analyze this material are: the theory of disembedment, - reflexivity, - fragmentation, - secularization, - religion privatized, - rational choice, - professionalization and finally the theory of ritual.

The results and conclusions are that most of the requirements can be met, there are very few that cannot. Issues that were very frequently raised were those about the individual choices in the ceremony, such as music for instance. In general people expect the religious element in a funeral sometimes regardless whether it is a religious or a civil funeral.

Tack!

Jag vill tacka de femton begravningsförrättare som har ställt upp på intervjuer och därigenom gjort detta arbete möjligt. Jag vill även lyfta fram de personer inom begravningsbranschen som har tagit sig tid att samtala med mig om de detaljerade frågor jag har haft beträffande deras professioner. Magdalena Nordin, min handledare, har varit ett fantastiskt stöd för mig i mitt arbete. Magdalena har med konstruktiv kritik, uppmuntran samt kända punchlines hjälpt mig framåt i mitt uppsatsarbete, tack!

Nyckelord

Begravning, ceremoni, förrättare, individuella, musik, samtida, sekularisering, teorier, val

Innehållsförteckning

Abstract	1
Tack!.....	1
Nyckelord	1
1. Inledning	5
Syfte och frågeställningar	5
Tidigare forskning	6
Disposition/Uppsatsens struktur	10
2. Teoretiska utgångspunkter.....	11
Urbäddningsmekanismer	11
Reflexivitetsteorin om val och medvetenhet	12
Teorin om social- och familjärfragmentering	13
Sekulariseringsteori	14
Religionen privatiseras	14
Teorin om rationella val	16
Professionalisering omgärdar riten	16
Professionaliseringsteori.....	17
Ritualteori	18
Teorierna kopplat till uppsatsens syfte	19
3. Metod och material	21
Samhällsvetenskapliga metoder och dess kriterier	21
Avgränsning.....	21
Informant kontra respondent?.....	22
Tillvägagångssätt angående val av informanter	22
Informantkontakt och intervjuer	23
Material.....	25
Analysmetod.....	25
Replikation, validitet och reliabilitet	25
Kritisk reflektion angående metod och analys	26
Etiska tankar	27
4. Från dödsbädden till arvskiftet	28
Dödsfallet.....	28
Begravningsentreprenören.....	30

Kremeringens historia i Sverige	31
På krematoriet.....	32
Framtidens alternativ?	32
Gravskick måste väljas	34
Borgerlig begravning, religiös begravning eller ingen alls	35
Planering inför ceremonin	40
På begravningsdagen	41
Efter begravningen	42
5. Begravningslagen i korthet	44
Lagstiftningen.....	44
Vad har vi rätt till?.....	45
Utgifter för dödsboet	47
6. Vad efterfrågas beträffande begravning?	49
Vad efterfrågas och vad kan tillgodoses gällande riterna som helhet?.....	49
Vad efterfrågas och vad kan tillgodoses av specifika moment i ceremonin?.....	56
Vad efterfrågas som ej kan tillgodoses?	58
Övriga nämnda aspekter av begravning	59
7. Analys	64
Sociala relationer ur tid och rum	64
Individualisering och valmöjligheter – förändring över tid.....	65
Familjär- och socialfragmentering i samtiden	66
Musik som osynlig religion	67
Religionen en privatsak?	68
Rationella val - är det möjligt med liten kunskap och erfarenhet?.....	69
Döden hanteras av professionella	70
Ritualen som markör i livet	71
Sammanfattning av analysen	73
8. Diskussion och avslutande reflektion.....	77
Mycket av det som efterfrågas kan tillgodoses	77
Det som efterfrågas och som ej kan tillgodoses	79
Begravningsceremonin i framtiden	79
Vidare forskning	80
Avslutande reflektion	81

9. Källförteckning.....	83
Litteraturförteckning.....	83
Internetkällor	85
Övriga källor:.....	87

1. Inledning

Hösten 2011 skrev jag en kandidatuppsats vid Lunds Universitet om ceremonilösa begravningar, vilket i egentlig mening handlar om begravningar som inte hålls. Det vill säga de tillfällena då man inte håller någon form av akt eller minnestund över den avlidne.¹ Genom det arbetet påvisade jag en klar ökning av fenomenet och när jag nyligen sökte de senaste siffrorna till en artikel, förstod jag att de ceremonilösa begravningarna hade fortsatt öka. Kandidatarbetets ursprungliga ambition var att utröna *varför* människor valde denna form av avslutning på sitt liv. Det visade sig dock vara mycket svårt att hitta personer som kunde besvara detta och det hade kommit att kräva betydligt mer arbete än vad som ryms inom ramen för ett kandidatarbete. Därav valde jag att fördjupa mig i statistiken angående ceremonilösa begravningar och fann då att det fanns skillnader mellan exempelvis landsbygd, stad, genus, ålder och en frånvaro av adliga namn - ett resultat som jag vill tolka som att ceremonilösa begravningar säger något om vår samtid och speglar ett samhälle i förändring. Men frågan kvarstod om varför man väljer denna form av avslut på livet. Skulle det kunna vara så att de ceremonier som erbjuds inte passar dagens moderna, sekulariserade människa? Begravningsgudstjänsten inom Svenska kyrkan har i princip varit oförändrad under de senaste 100 åren.² Är det så att man väljer bort begravningen för att ceremonin ej passar? Finns det önskemål om ceremonin som inte kan tillgodoses? Kan det vara så att människor upplever begravningen som förlegad och opersonlig? Min ambition är att studera detta genom att intervjua begravningsförrättare från olika sammanhang. Eventuellt kan en bieffekt av arbetet vara att vi kommer ett steg närmre svaret varför fler väljer ceremonilösa begravningar?

Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att studera vad människor i Sverige idag efterfrågar beträffande begravningar.

En vanligt förekommande definition av begravning är att den utgörs av tiden från dödsbädden till gravsättningen. Den här studien har fokus på det rituallika avsked som oftast sker i samband med att en person har avlidit samt vad människor efterfrågar i denna ceremoni. Därav har jag valt att, i denna studie, definiera begravning snävare och endast utifrån en specifik form av ceremoni, nämligen: *en arrangerad stund med ritualliknande inslag över en avliden person. Detta arrangemang är ej förlagt till hemmet samt det inkluderar personer utanför familjen, såsom förrättare och eventuellt vänner, släkt, kollegor etc.*

¹ Vilket oftast handlar om att den döde kremeras direkt, en så kallad ceremonilös begravning.

² Se kapitel 4 - Borgerlig begravning, religiös begravning eller ingen alls.

Mina frågeställningar för uppsatsen är följande:

Vad efterfrågas beträffande begravningsceremonin, i samtida Sverige, av de anhöriga som står i begrepp att ordna en begravning, enligt de begravningsförrättare som utför begravningar?

Vad utav detta kan tillgodoses samt vad kan ej tillgodoses, enligt de begravningsförrättare som utför begravningar?

Eftersom begravningar är ett komplex skeende så finns det många aspekter att ta i beaktande när man ska förstå de val som människor gör i samband med en anhörigs död. Dessa aspekter är ekonomiska, juridiska, individuella önskemål kontra fasta ramar, religion kontra tradition samt det praktiska genomförande. Dessutom behöver man ha i åtanke att de val som de anhöriga gör angående den avlidna kroppens omhändertagande, kan påverka alternativen rörande begravningsceremonins utformning. Därav inkluderas i kapitel fyra de alternativ som är tillgängliga idag, i Sverige, gällande begängelseskick.

Tidigare forskning

Det finns mycket internationell sociologisk forskning gjord inom fältet död och begravningar. Death, Dying, and Disposal, även kallat DDD, är ett nätverk av forskare inom ämnet som exempelvis anordnar konferenser vartannat år där kollegiet får möjlighet att presentera sina senaste rön. Det finns forskning som påvisar utveckling samt förändring, men då i ett historiskt perspektiv som Andrew Bernsteins bok *Modern, passing: death rites, politics, and social change in Imperial Japan* samt en av Brian Parsons många artiklar *Identifying key changes: the progress of cremation and its influence on music at funerals in England 1874-2010* samt avhandlingen *Change and development in the British funeral industry during the 20th century*.³ Ett antal artiklar som fokuserar på sekulariseringens påverkan återfanns exempelvis *Why the sad face? Secularization and the changing function of funerals in Newfoundland* samt *Going Dutch: Individualisation, secularisation and changing in death rites*.⁴ Jag har endast hittat ett fåtal artiklar angående begravningsceremonin i samtiden. Jag återfann en arti-

³ Andrew Bernstein: *Modern passing: death rites, politics, and social change in Imperial Japan*, University of Hawaii Press 2006.

Brian Parsons: *Identifying key changes: the progress of cremation and its influence on music at funerals in England 1874-2010*, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2012: 17:2, 130-144.

Brian Parsons, *Change and development in the British funeral industry during the 20th century, with special reference to the 1960-1994*. Avhandling framlagd på University of Westminster, 1997.

⁴ Ivan Emke: *Why the sad face? Secularization and the changing function of funerals in Newfoundland*, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2002: 7:3, 269-284 samt Eric Venbrux, Janneke Peelen och Marga Altena: *Going Dutch: Individualisation, secularisation and changing in death rites*, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2009: 14:2, 97-101.

kel som berör förändringar gällande begravningar i samtida Sydkorea. Denna artikel handlar om hur begravningsceremonin har förflyttas från hemmet till sjukhuset eller speciella lokaler upplåtet för detsamma.⁵ Relevant för mitt arbete, är även Glenys Caswells artikel om privatisering i skottiska begravningar, *Personalisation in Scottish funerals: Individualised ritual or relational process*. Speciellt har forskaren undersökt individens roll och försökt fastställa om och i så fall hur begravningar kan bli individualiserade. Tre städer/samhällen är utvalda för studien eftersom de representerar olika sociala, religiösa och historiska sammanhang och ursprung, dessa är Inverness, Edinburgh och ön Lewis i yttre Hebriderna. När det gäller Inverness och Edinburgh är det oftast en begravningsentreprenör som arbetar med förberedelserna och försöker individualisera ceremonin. På ön Lewis är individualiserade begravningar ovanligt. Där är enbart två präster som arbetar med begravningar och där är fokus på Gud i begravningsgudstjänsten, ej på den avlidna. Likaså är griftetal och profan musik inget som inkluderas i gudstjänsterna utan det är traditionella, enkla ceremonier som hålls. I städerna Edinburgh och Inverness anses det väsentligt att individens personlighet framträder genom tal och musik, även när begravningen hålls i kyrkans regi. Härefter beskriver Caswell vad de som arbetar med begravningar anser är personifiering av begravningen, exempelvis: speciella blomsterarrangemang exempelvis en båt om den avlidne var sjöman, kista i samma färger som favoritbilen, den avlidne har själv planerat och betalat begravningen i förskott etc.⁶

I snarlik kontext har jag funnit en artikel för vilka kriterier som krävs för att en begravning ska ses som "lyckad", "*Funerals aren't nice but it couldn't have been nicer*". *The making of a good funeral*. Det är en tvärvetenskaplig studie angående samtida begravningar i norra England. Artikeln är författad av Margaret Holloway, Susan Adamson, Vassos Argyrou, Peter Draper och Daniel Mariau. De tre förstnämnda arbetar på avdelningen för socialvetenskap, den fjärde arbetar med hälsorelaterade studier och den sista på humanistiska institutionen samtliga på universitetet i Hull i Storbritannien. Inledningsvis förklarar författarna att de anser att det råder stort intresse runt begravningar idag, framför allt med tanke på att döden i sig inte är något som vi talar om. Begravningar idag handlar mer om de sörjandes behov och hyllningen till livet än en symbolisk markering på övergången till döden. Inte heller är tanken på den avlidne i ett större existentiellt sammanhang i centrum. De hävdar att tanken på att individualisera begravningar har sin upprinnelse i 1980-talets opersonliga religiösa begrav-

⁵ Chang-Won Park: Funerary transformations in contemporary South Korea, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2010: 15:1, 18-37.

⁶ Glenys Caswell: Personalisation in Scottish funerals: Individualised ritual or relational process? *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2011: 16:3, 242-258.

ningar som inte gav de sörjande några verktyg för att bearbeta sin sorg.⁷

Tony Walters beskriver i sin bok *On Bereavement- the culture of grief* både hur den sociala och familjära fragmenteringen tilltar i samtiden. Social fragmenteringen tilltar då människors liv oftast levs över större geografiska områden. Exempelvis så flyttar man i större utsträckning och har kanske inte livslånga engagemang i olika gemenskaper etc. Detta gör att de olika roller en person har i livet inte alltid vävs samman med tydlighet idag vilket det oftast gjorde tidigare. Familjärfragmenteringen är vanligare i rekonstituerade familjer, vilka är mer förekommande idag än tidigare. Ett annat exempel är föräldrar som eventuellt inte vill erkänna sitt barn som homosexuellt, detta kan få efterdyningar vid ett dödsfall etc.⁸

Det arbete jag hittat som närmast tangerar mitt område är Cyril Schäfers studie av människors attityd gentemot samtida begravningar i den Nya Zeeländska kontexten. Detta är dock ett pågående arbete som beräknas vara färdigt först under senare delen av 2013. Ett perspektiv som han redan har delgett, i en e-postkonversation med mig, är att många präster, på sin fritid, förrättar borgerliga begravningar utifrån de anhörigas önskan. Detta sker utan ekonomisk ersättning och är ett sätt att hjälpa människor i tid av sorg. Nämnas ska att den absoluta majoriteten begravs borgerligt i den kontext där Schäfer bedriver sin forskning. Samme forskare fick en artikel publicerad i oktober 2012 där han kritiskt granskade individualiseringen i begravningsbranschen genom att undersöka tre grupperingar som är berörda i sammanhanget; begravningsentreprenörer, förrättare samt sörjande. Slutsatsen blir att nya begravningsformer behövs samt att den konsumtionsindustri som idag ackompanjerar begravningsbranschen troligen kommer att påverka även riterna framöver.⁹

När det kommer till forskning i Sverige återfann jag studien religionssociologen Karin Jarnkvist, Umeå universitet, har gjort av bröllop, *När jag gifter mig ska jag göra det på riktigt*, och menar att de kan vara relevant även för min studie. Jarnkvist påvisar att den sociala situation som uppkommer i sammanhanget är av vikt och att även de känslomässiga och sociala perspektiven av vigselns händelser ses som väsentligt. Indifferensen inför det borgerliga valet framkommer i Jarnkvist studie rörande brudpar. Hon ser en tydlig skillnad gällande brudparens förväntningar beroende på om de valt borgerlig eller kyrklig vigsel.¹⁰ Roger Marjavaara, verksam vid Institutionen för Geografi och Ekonomi i Umeå, har studerat post-

⁷ Margaret Holloway, Susan Adamson, Vassos Argyrou, Peter Draper och Daniel Mariau, "Funerals aren't nice but it couldn't have been nicer". The making of a good funeral *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2013: 18:1, 30-53.

⁸ Tony Walter, "On bereavement-the culture of grief", Buckingham, 1999, s. 70ff.

⁹ Cyril Schafer: Corpses, conflict and insignificance? A critical analysis of post-mortem practices, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2012: 17:4,305-321.

¹⁰ Karin Jarnkvist, *När jag gifter mig ska jag göra det på riktigt. Berättelser om barn, brudar och bröllop*, Umeå, 2011.

mortem transporter. I sin artikel *The final trip: post-mortal mobility in Sweden* drar han slutsatserna att post-mortem förflyttningarna i Sverige är ett fenomen att beakta då mobiliteten ibland avlidna är högre än den permanenta flyttningen överlag i landet och dessutom ökar den. Vi upplever att avstånden krymper och här går det att dra paralleller till pendling, turism och migration. De mönster som kan ses gällande transporter av avlidna är främst; den avlidne vill återvända till hemorten, korta förflyttningar inom en och samma kommun, avstånden upplevs som att de minskar, närhet till ett sommarhus eller dylikt.¹¹ I Marjavaara studie är inte de transporter beaktade som varje vecka utför mellan exempelvis södra Sverige och övriga Europa.¹²

I Lund har det forskats inom begravningar i vår samtid. Anna Davidsson Bremborgs avhandling *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering* är en studie främst av begravningsentreprenörernas arbete.¹³ Den innehåller bland annat beskrivningar av begravningsentreprenörernas vardag samt en tydlig förklaring av den professionalisering som råder inom området idag. Bremborgs teorier om professionalisering är även intressanta för det här arbetet. Göran Gustafsson har skrivit boken *När det sociala kapitalet växlas ni*. Häri nyttjar han det digra material han samlade in i samband med sin stora undersökning *Begravningsked på 1990-talet*.¹⁴ I boken använder han materialet för att beskriva begravningen som det sociala skeende som en begravning är, visar på relations- och kontaktytor samt hur begravningar praktiskt genomförs i skilda kontexter. *Kring begravningar i nutid* heter en antologi innehållande tre studier om askan efter en avliden samt spridningen av denna, mat och minnen och slutligen om personliga relationer vid begravningar. Redaktör för denna var Curt Dahlgren samt Göran Gustafsson.¹⁵ Det är den förstnämnda studien i antologin *Här ska min aska vila* som är av intresse då den visar på nyare tankar beträffande gravskick och hur man önskar hantera askan efter en avliden, författare är Jan Hermanson och Curt Dahlgren. Slutligen vill jag inkludera *Religionssociologi i brytningstider*, även detta en antologi. Häri beskrivs, i ett kapitel av Bremborg, bland annat förändringar av min-

¹¹ Roger Marjavaara, *The final trip: post-mortal mobility in Sweden*. *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2012: 17:3, 256-275.

¹² Enligt samtal 2013-05-03 med begravningsentreprenör Ingemar Ekstedt som står för flertalet av dessa transporter.

¹³ Anna Davidsson Bremborg, *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*, Lund 2002.

¹⁴ Göran Gustafsson, *När det sociala kapitalet växlas in. Om begravningar och deltagande i begravningar*, Lund 2003 samt Göran Gustafsson *Begravningsked på 1990-talet. Materialredovisning och resultatöversikt*, Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv, Lund, 2001.

¹⁵ Dahlgren och Gustafsson (red), *”Kring begravningar i nutid”*, Lund, 2006.

nesplatser, tv-sända begravningar etc.¹⁶ Någon svensk forskning som tar upp begravningsceremonin i vår samtid och kontext har jag ej funnit.

Disposition/Uppsatsens struktur

I kapitlet härefter beskrivs de modernitets-, ritual- samt professionaliseringsteorier som är aktuella för min studie. Uppsatsens tredje kapitel ägnas åt metod, tillvägagångssätt, material, beskrivning av analysen samt kritisk reflektion över metod och analys. Härefter, i kapitel fyra, beskrivs begravningens komplexa process samt ett klagörande görs av begravningens olika skeende med historiska tillbakablickar. Här har jag valt att inkludera hela tidsperioden från dödsfallet till arvsskiftet. Detta är gjort för att läsaren ska förstå hela sammanhanget som begravningsceremonin är en del av. Begravningsceremonin är komplex i sig och bakgrundsinformation är nödvändig för att förstå de aspekter som belyses i analysdelen. I det efterföljande kapitlet studeras begravningslagen. Vad har man rätt till i Sverige och vad är, i nuläget, tillåtet? Vad betalar vi via begravningsavgiften och vad står dödsboet för? Sjätte kapitlet innehåller de svar som mina intervjuer har gett. I kapitlet efter analyseras dessa svar och teorier prövas. Arbetet avslutas med en diskussion samt ett reflekterande och sammanfattande kapitel.

¹⁶ Bremborg, Gustafsson & Hallonsten ”*Religions sociologi i brytningstider*”, Lund, 2009.

2. Teoretiska utgångspunkter

De teoretiska utgångspunkterna för uppsatsen är de modernitetsteorier som ger förklaringar till dagens samhälle. Av dessa har jag i studien utgått från urbäddnings-, reflexivitets-, fragmenterings-, sekulariserings-, privatiseringsteorin-, samt teorin om rationella val. Jag har även inkluderat professionaliseringsteori samt ritualteori, då de förklarar just begravningens skenande och innebörd tydligt. När det handlar om modernitetsteorierna kommer jag att ta avstamp i de mer övergripande teorierna, där man ser samhället som en tydlig enhet som förändras. Därefter följer de teorier som tydligare sätter aktören i centrum. Givetvis råder en cirkelverkan men aktören kan ha en större eller mindre del. Anthony Giddens har förklarat detta i sin struktureringssteori där han tillskriver aktören som fri, förnuftig, kreativ samt självständig. Men detta till trots så är aktören beroende av sociala strukturer. På dessa sociala strukturer bygger aktören sitt agerande samtidigt som dessa överindividuella sociala strukturer ger möjligheter till och underlag för aktörens handlingar. Dessa sociala strukturer existerar enbart därför att de bli använda och då även reproducerade av just handlande aktörer – ett ömsesidigt beroende. Syftet med uppsatsen är att studera vad människor i Sverige idag efterfrågar beträffande begravning och därefter kommer jag att studera vad som kan tillgodoses eller ej. Giddens menar att strukturen står för resultatet av handlingen samtidigt som den är ett medium för handlingen.¹⁷ Beträffande begravningssammanhanget så styr strukturerna vad man kan välja men där finns även en viss flexibilitet som gör att begravningar förändras. Då strukturerna rörande begravningar är trögföränderliga av bland annat juridiska men även traditionella skäl så kanske man istället väljer bort begravningsceremonin? Detta kan förhoppningsvis även uppsatsen ge svar på.

Urbäddningsmekanismer

I boken *Religion and modern society* definierar sociologiprofessor Bryan S. Turner globalisering som en sammanflätning av den sociala världen samt krympning av tid och rum. Turner vill visa att global sociologi inte är detsamma som att enbart jämföra internationella processer utan att det krävs att man ”adresserar uppkommande globala fenomen som är specifika aspekter på samtida globalisering” och detta måste göras både med hjälp av ett makro- samt ett microperspektiv.¹⁸

Detta borde rimligen kunna liknas vid urbäddningsmekanismen som exempelvis samhällsteoretikern Anthony Giddens menar radikaliserar och globaliserar det moderna sam-

¹⁷ Gunnar Aakvaag, *Modern sociologisk teori*, Lund, 2011, s.143.

¹⁸ Bryan S. Turner, *Religion and modern society*, 2011, inledningen s. xiii.

hället. Vidare förklarar Giddens hur urbäddningsmekanismen påverkar den moderna människan mer än någon generation tidigare. Urbäddning innebär att den sociala relationen lyfts ur sin lokala kontext och hur den i samtiden kan knytas samman igen oavsett rum och tid. Författaren ger här exempel på hur människan tidigare ”hängde” upp tidpunkter i sitt liv på en större lokal händelse, något som endast idag sker på landsbygden eller möjligen vid globala katastrofer.¹⁹ Som ett led i detta vill jag nämna den franska religionssociologen Danièle Hervieú-Légers aspekt. I sin bok *Religion as a chain of memory* påvisar hon hur urbäddningsmekanismerna fragmenterar våra minnen och exempelvis urvattnar det kollektiva och/eller det kulturella minnet. Ett kollektivt minne är en hågkomst som delas av minst två personer upp till en grupp, hel befolkning etc.²⁰ Hervieú-Légers låter oss förstå att det moderna samhället inte är ett ”minnessamhälle”. Det allmänna antagandet är att religion och kulturellt minne hänger samman. I de traditionella samhällen, där religionen handlar om en sammanlänkande skapelseberättelse, är ursprunget för både gruppen och dess omgivning självklart. Där är även det kollektiva minnet självklart. Men i dagens differentierade samhälle måste minnena hela tiden återskapas. Det kan fungera eftersom minnena förändras över tid, även de har sin normativa grund som religiösa minnen. Detta är inte allena rådande för religiösa minnen utan gäller alla kollektiva minnen. Tradition, identitet och samhörighet är det som definierar kollektiva minnen. Det som utmärker det religiösa minnet är att det lägger en kontinuerlig troslinje till definitionen.²¹

Reflexivitetsteorin om val och medvetenhet

Anthony Giddens har arbetat fram en teori om reflexivitet, denna innebär följande: att vara människa, i det senmoderna samhället, är att veta vad man gör och varför man gör det, vilket då handlar om reflexiv medvetenhet om sin person och de individuella val man gör. Allt mänskligt agerande är i sin tur villkor för utvecklingen av den institutionella reflexiviteten. Allt handlande blir en form av cirkelverkan.²² Självets reflexivitet skapar vi utifrån modernitetens möjligheter, det vill säga att det komponeras utifrån de förutsättningar och alternativ som erbjuds. De möjligheter som står den senmoderna människan till buds är genomsyrat av symboliska tecken och expertsystem (abstrakta system) och urbäddningsmekanismen frikopplar tid och rum och det globala ersätter det lokala. Vi skapar själva vår livsstil och gör egna livsplaner, livsstilen blir något som var och en ”lägger sig till med”. Detta påverkar i sin tur hand-

¹⁹ Anthony Giddens, *Modernitet och självidentitet*, 2009, s. 10.

²⁰ Danièle Hervieú-Légers, *Religion as a chain of memory*, 2006, s. 128-130.

²¹ Ibid, s. 124-126.

²² Giddens, s. 47.

lingssätt, umgänge, klädval, matvanor etc. Detta är inget som den högmoderna människan kan välja själv utan man tvingas till det, möjligen kan man med hjälp av en terapeut påverka de val man gör. Valet av livsstil berör sedan i hög grad kärnan i självidentiteten.²³ Den moderna människan lever i en så kallad riskkultur. Detta innebär att dagens västerländska samhälle präglas av en medvetenhet om livets risker vilket i sin tur utgör ett påverkningsmedel för framtiden. Detta kan innebära att människor oftare bryter sig ur sina livsstilar för att helt enkelt sy om livsmönstret. Giddens skriver hur livsplanering och livsstilsval är beroende av aktörernas sociala liv samt hur det institutionella bidrar till att forma de handlingarna de utför. I detta finns begränsande faktorer såsom social status, förtryck etc och livsmöjligheterna blir det som bestämmer livsvalen. Men de möjligheter som är förlorade på grund av ekonomisk fattigdom upplevs som just möjligheter, något man går miste om. Här kan ofta en kreativ process hjälpa oss att konstruera nya livstilar. Medan de möjligheter vi är utestängda från genom tradition inte på samma sätt upplevs som förlorade möjligheter och därmed sällan startar en process inriktat på nytänkande.²⁴ Begravningsceremonin är traditionellt knuten och då man väljer bort den eller delar av den känns det kanske inte heller som man förlorar eller går miste om något, vilket skulle kunna förklara att det inte är så vanligt att det arbetas fram nya riter, delmoment etc.

Teorin om social- och familjärfragmentering

Tony Walters beskriver i sin bok *On Bereavement- the culture of grief* hur både den sociala- och familjära fragmenteringen tilltar i samtiden. Detta härrör till hur det i dagens samhälle är möjligt för människor att leva sina liv inom olika grupperingar vitt skilda ifrån varandra. Våra liv kan vara socialt- eller familjärt fragmenterade. Socialfragmenteringen tilltar då människors liv ofta levs över större geografiska områden. Man flyttar i större utsträckning och har kanske inte livslånga engagemang i olika gemenskaper etc. Detta gör att de olika roller en person har i livet inte alltid vävs samman med tydlighet. I samtiden kan människor leva liv som är så socialtfragmenterade att kolleger på en arbetsplats inte har någon kännedom om varandras privatliv. Detta kan i sin tur leda till identitetsproblem för exempelvis en sörjande person. Det kan vara så att den sörjande inte möter någon i vardagen som kände den avlidna familjemedlemmen. Förståelsen och möjligheten till samtal minskar. Människor har ett behov att tala om sin sorg, det underlättar givetvis om man då kan möta någon i vardagen som kände den avlidna. Familjärfragmentering är vanligare i rekonstituerade familjer, exempelvis efter en sepa-

²³ Ibid, s. 101ff.

²⁴ Ibid, s. 107.

ration, och om samkönade par. Förtydligande exempel som Walters lämnar rörande detta är beskrivningen av vad en homosexuell person, vars partner har avlidit, kan möta inför begravningen. Det handlar om att partners föräldrar eller syskon kan komma och ”ta över” planeringen av begravningen. Eventuellt tillger de inte det vuxna barnets partner rollen som närmast sörjande. Eventuellt kanske de även vägrar att se sitt barn som homosexuellt. Andra fall, som Walter tar upp, är exemplet med den ”nya” hustrun och kanske yngre barn. Personer som kan känna sig tvingade att ge vika inför de äldre halvsyskonen, som är vuxna, och deras mor, den före detta hustrun, till exempel om begravningsarrangemang. Vidare tydliggör han hur barn respektive föräldrar, till stora delar, kan leva ovetandes om varandras liv, vilket även detta kan återspeglas i begravningssammanhang.²⁵

Sekulariseringsteori

Thomas Luckmanns sekulariseringsteori innehåller tesen om den osynliga religionen. Enligt honom har sekularisering ägt rum i industrisamhällena och det vi ser som traditionell och institutionell religion minskar sina andelar på den andliga arenan. Samtidigt är Luckmann tydlig med att de traditionella religionerna inte efterlämnar ett andligt vakuum, vilket icke-institutionell växande religion kan medföra. Dessa icke-institutionella religioner som inte kan sälla sig till de traditionella religiösa grupperingarna kallar Luckmann ”osynlig religion”. Individerna kan, inom denna osynliga religion, konstruera sitt specifika meningssystem och även sin identitet. Författaren menar att osynlig religion kan vara upplevelser av natur, musik, sport etc. Detta har ett samband med Luckmanns förståelse av religionen som ett antropologiskt fenomen. Han hävdar att människan kan ”överskrida sin biologiska natur genom att bygga upp objektiva, moraliskt förpliktigande och allomfattande meningssystem”. Härigenom säger han att, i princip, allt mänskligt kan vara religiöst.²⁶

Religionen privatiseras

Ungefär femton år senare föreslog Niklas Luhmann att religionen i det moderna samhället hade antagit en annan form. I sin bok *The Differentiation of Society* lyfter han fram tesen om en privatisering av religionen. Han hävdar att sekulariseringen är en konsekvens av de differentieringsprocesser som sker i vår samtid och Furueth och Repstad uttrycker hans teori på följande sätt:

²⁵ Walter, s.70ff.

²⁶ Furueth & Repstad, *Religions sociologi- en introduktion*, 2008, s. 83ff.

Sekulariseringen är en konsekvens av en differentieringsprocess, där system i samhället har blivit relativt oberoende av religiösa normer, värderingar och legitimeringar. Religionen drar sig inte bara tillbaka från viktiga sektorer i samhällslivet, utan den pressas att utveckla sitt eget specialiserade system.²⁷

Notera att man anser att systemen i samhället blivit relativt oberoende av varandra, alltså inte helt oberoende. Luhmann är exempelvis tydlig med att skilja mellan en människas professionella och komplementära roller. Detta är roller som aktören intar för att strukturera sitt förhållande till institutionerna i samhället. I ett förmodernt samhälle hade individen en specifik roll och ej två komplementära sociala roller, exempelvis så kan idag en person vara både präst och del av en församling. För att upprätthålla dessa roller, oberoende av varandra, är det viktigt att en differentiering mellan privat och offentligt upprätthålls. Konsekvensen av detta blir bland annat, i det västerländska samhället, att individers beslut privatiseras. Religionen är något som tydligt går att härleda till detta.²⁸ Det här går även att koppla till begravningar där vi exempelvis ser hur begravningarna har krympt gällande antalet deltagare, från att det har varit en hel bys angelägenhet är det idag ofta enbart de absolut närmast sörjande som deltar. Troligtvis påverkar detta även vad som efterfrågas beträffande begravningar.

I detta sammanhang vill jag även lyfta fram Lena Löwendahls teori om religion på en individnivå, vilket hon valt att kalla privatreligiositet. Löwendahl har arbetat fram ett antal kriterier som tydliggör samtidens privatreligiositet. Privatreligiositet definierar hon med orden: ”Privatreligiös är den som har någon form av religiös tro, men som inte är aktiv i något religiöst samfund eller motsvarande. Med religiös tro avses tron på en högre makt, kraft eller gud.”²⁹ Ett reflexivt prövande gällande olika alternativa tro- och tankesätt är ett tydligt kriterium gällande privatreligiositet. Löwendahl har i sin studie även studerat konvertiter och konstaterat att ett snarlikt avvägande även kan förekomma hos traditionella konvertiter i dagens samhälle.³⁰ Vidare nämns att de personer, som definieras utifrån beskrivningen som privatreligiösa, oftast har omfattande tolerans för olika trosinriktningar. Inom det privatreligiösa området råder pluralism och tron begränsas inte av någon trosinriktnings riktlinjer. Löwendahls studie, angående trosövertygelse som kan betecknas som privatreligiös, indikerar att detta är ett fenomen som kan förekomma. Hennes undersökning, vilken inkluderar samtliga generat-

²⁷ Ibid, s. 76.

²⁸ Ibid, s. 76ff.

²⁹ Lena Löwendahl, *Religion utan organisation*, Stockholm/Stehag, 2005, s. 23.

³⁰ Ibid, s. 147.

ioner, indikerar att skulle de äldre generationerna exkluderas skulle troligen siffran stiga markant. Skulle urvalsgruppens ålder ligga mellan 20-54 år hade siffran, beträffande de som kan identifieras som privatreligiösa, förmodligen mer än fördubblats.³¹

Teorin om rationella val

Denna teori omskrivs ofta oöversatt från engelska, då som Rational Choice Theory eller med den svenska förkortningen TRV. Detta är en teori som tydligt sätter aktören i centrum. TRV fungerar tvärvetenskapligt och bygger på tre icke sociologiska moderna teoritraditioner: politisk kontraktsteori om social ordning, utilitarisk moralfilosofi samt nationalekonomiska tankar om hur producent och konsument förutsätts uppträda rationellt.³² Grundstrukturen är att man vill bort från utbytesteorin, som ses som ett redskap för analys av interaktion, till förmån för aktörens individuella och rationella val. Valen sker genom ett sammanvägande av de önskemål, den kännedom och de referenser aktören besitter. Därefter leder valen till ett agerande.³³ Professor Rodney Stark har arbetat med denna teori inom det religionssociologiska fältet och bland annat applicerat den på religiösa sammanhang. Denna teori applicerad på religion skulle kunna innebära följande, om man tänker att tron om det eviga livet är det budskap ett antal världsreligioner vill kommunicera ut: att de religiösa samfund som bäst ”säljer in” budskapet, följaktligen skulle värva flest anhängare. Med definitionen, av teorin, att minst insats för störst utbyte är det mest rationella, förklarar Stark varför människor idag inte är särskilt religiöst engagerade. Stark menar att en gud inte ”kräver” mer religiöst engagemang än så för att personen i fråga ska bli accepterad eller godkänd av denne gudom, befrias från återfödelse, nå evig liv etc.³⁴

Professionalisering omgärdar riten

De teorier som jag valt att inkludera beskriver samt förklarar något om dagens moderna samhälle. Några av dem är applicerbara på samhället i stort och andra riktar sig mer specifikt mot religionen och aktören. Att det råder en cirkelverkan mellan samhälle och aktör är klart, men trots detta så är aktören beroende av de sociala strukturerna. Sociala strukturer fungerar som byggstenar för aktörens agerande. Samtidigt som dessa överindividuella sociala strukturer möjliggör så kan de även förhindra aktörens handlingar. Sociala strukturer existerar därför att de blir använda och reproducerade av aktörer som agerar – ett ömsesidigt beroende. Giddens beskriver detta som att strukturen står för resultatet av handlingen och är ett medium för den-

³¹ Ibid, s. 20ff.

³² Aakvaag, s.105ff.

³³ Ibid, s. 111 ff.

³⁴ Furuseth & Repstad, s.159-160.

samma.³⁵ Syftet med uppsatsen är att studera vad människor i Sverige idag efterfrågar beträffande begravning. I begravningssammanhanget styr strukturerna vad som kan väljas men där finns även en flexibilitet som gör att begravningar förändras. I begravningen sker dock detta långsamt av olika skäl. Av den anledningen vill jag även inkludera nedanstående teorier. Professionaliseringsteorin är intressant då det på senare år är tydligt att begravningsbranschen går mot professionalisering, vilket Anna Davidsson Bremborg tydliggjorde i sin avhandling *Yrke: begravningsentreprenör*. Detta kan leda till snabbare utveckling inom området samt ett förändrat agerande vilket kan göra att vi än mer skiljer på exempelvis publik och privat. Professionaliseringen leder till utveckling inom området för att tydliggöra branschens kompetens. Detta återspeglas genom auktorisering av begravningsbyråer, vilket i sin tur påverkar deras agerande och då även ger efterdyningar för de anhöriga som är i behov av deras tjänster. Som en följd av differentieringen och därmed dödens fjärrande så blir ritualer omkring detta troligen också allt mer främmande. Därav har jag valt att inkludera en förklaring av ritens funktion enligt Catherine Bells ritualteori. Ritualteorin är av vikt då den även tydligt beskriver det skeende som ritens utgör. Det är intressant att notera begravningsritens förändringar genom åren samt hur varsamt det sker jämfört med riter i andra sammanhang.

Professionaliseringsteori

Idag ser man hur en professionalisering har skett beträffande döden. Genom detta distanserar man döden från den privata sfären eftersom experterna tar hand om de avlidna från det döden inträffar till gravsättning är gjord. Givetvis är döden tydlig på exempelvis hospice samt vårdenheter för mycket sjuka personer men i övrigt i samhället märker man inte mycket av den, den är undangömd från vardagen. Idag är det exempelvis ovanligt att man har kvar den avlidne hemma längre än absolut nödvändigt. Än mer ovanligt är att de anhöriga tvättar och kläddesamme, detta gör idag personalen på begravningsbyrån. En tydlig glidning går att urskilja när det gäller det kroppsliga, från ha varit publikt till att vara högst privat. En differentiering har skett inom området, jämförbart med Luhmanns teori om hur sekulariseringen är en konsekvens av de differentieringsprocesser som sker i vår samtid.³⁶ Jenny Hockey påvisar hur individualismen, konsumtionsutvecklingen, sekulariseringen och medikaliseringen är processer som alla för döden allt längre från oss. Idag omgärdas oftast en döende person av medicinsk personal med sin specifika terminologi och när personen är avliden omgärdas den av nästa

³⁵ Aakvaag, s.143.

³⁶ Se avsnittet om teori om religionens privatisering.

kategori experter med sitt byråkratiska språk.³⁷ Anna Davidsson Bremborg använder i sin avhandling *Yrke: begravningsentreprenör* följande kriterier för att definiera professionalisering:

- Användande av färdigheter som är grundade i teoretisk kunskap.
- Utbildning samt träning i dessa färdigheter.
- Professionellas kompetens garanteras genom examina.
- En handlingsetik som garanterar yrkesintegriteten.
- Utförande av tjänster för det allmännas bästa.
- En yrkessammanslutning som organiserar medlemmarna.

Ett annat alternativ är att utgå från den definition, vilken Peter Dellgran och Staffan Höjer använder i sin avhandling om akademisk utbildning i socialt arbete, som säger att professionalisering är en ständigt pågående process. Då öppnas det upp för än fler yrkeskategorier, exempelvis kan begravningsentreprenörerna inkluderas. I dagens samhälle förändras yrkena betydligt snabbare än tidigare och fortbildning är en nödvändighet.³⁸ Även Mary Bradbury är inne på en liknande tes när hon säger att:

Many deathworkers do not really qualify for professional status at all, but we have to remember that they have special skills. We no longer know how to lay-out a body for example.³⁹

Detta är något som även känns igen i den svenska kontext som Anna Davidsson Bremborg beskriver. Många av de yrkeskategorier som hanterar de avlidna kropparna har en kortare utbildning exempelvis sjukhusvaktmästare, undersköterskor, begravningsentreprenörer och krematorietekniker men därmed inte sagt att andra personer, utan denna utbildning, kan utföra deras arbetsuppgifter.

Ritualteori

Catherine Bell skriver i sin bok *Rituals- Perspectives and Dimensions* hur övergångsriter, såsom exempelvis en begravning, kulturellt markerar en människas skiftning från ett socialt eller biologiskt stadium till nästa. Dessa riter hjälper människan att tydliggöra skeenden i livet. Bell förklarar att vi försöker utöva en viss kontroll över naturen och så långt det är möjligt naturliggöra kulturella system genom att omvandla fysiska skeende till något som kan

³⁷ Jenny Hockey, Jeanne Katz & Neil Small, *Grief, mourning and death ritual*, Buckingham, 2001, s. 193ff.

³⁸ Davidsson Bremborg, s. 194ff.

³⁹ Mary Bradbury, *Representations of Death*, New York, 1999, s. 183.

innefattas av det känslö- samt erfarenhetsmässigt kända.⁴⁰ En begravning är för merparten av oss en viktigt sociokulturell företeelse och genom att markera denna tilldragelse så blir den även grundad i verkligheten. Med andra ord så hjälper ritualen oss att förstå det ibland ofattbara. Delaktigheten i en ritual innebär även en strävan mot en känsla av samhörighet mellan det naturliga i skeendet samt att förstärka värderingar, kulturella eller traditionella, vilka vi ofta förutsätter som koherenta samband eller relationer. Känslan av samhörighet samt förstärkandet av olika värderingar innefattar alla som deltar i en ritual. Ritualen fyller sin funktion genom användning av symboler, klargjord ordning och samordnade skeende, detta i relation till andra händelser.⁴¹ Klargjort är att det praktiska i en rituell handling underlättar sociala dimensioner i livet, det hjälper oss att formera och upprätthålla sociala band, dessa som vi sen bygger nätverk av.⁴² Arnold van Gennep beskriver i sin bok *The Rites of Passage* hur en människas förflyttning från en gruppering till en annan eller hur en socialt förändrad situation är att se som en implicit grundläggande del av en persons existens. På så sätt kommer varje människas liv att bestå av ett antal etapper med snarligt mönster av begynnelse och avslut.⁴³

Intressant att inkludera i sammanhanget är studien *När jag gifter mig ska jag göra det på riktigt* som religionssociologen Karin Jarnkvist gjorde av bröllop. I studien framkom att vissa moment är väsentliga att integrera för känslan av helhet och autenticitet. Böner samt symboliken i ritualiserandet är exempel på sådana moment. Den sociala situation som uppkommer i sammanhanget är av vikt. Vidare framkom det att det var de känslomässiga och sociala perspektiven av dessa moment och/eller agerandet som ses som väsentligt.⁴⁴ Indifferensen inför det borgerliga valet framkommer i Jarnkvist studie rörande brudpar. Hon ser en tydlig skillnad gällande brudparens förväntningar beroende på om de valt borgerlig eller kyrklig vigsel. En kyrklig förrättare ”önskas vara följsam gentemot parets önskemål och förrättarens centrala funktion är att leda paret genom vigseln”. Att jämföra med de brudpar som valt borgerlig vigsel och inte har några ”förväntningar på vare sig vigseln eller förrättaren”.⁴⁵

Teorierna kopplat till uppsatsens syfte

Urbäddnings-, reflexivitets-, fragmenterings-, sekulariserings-, privatiserings-, teorin om rationella val, professionaliseringsteori samt ritualteori är alla teorier som kan förklara övergripande eller mindre skeende i dagens samhälle. Några är mer lämpade att förklara samhällets

⁴⁰ Catherine Bell, *Ritual- Perspectives and Dimensions*, New York, 1997, s. 94.

⁴¹ Ibid, s. 135ff.

⁴² Ibid, s. 59.

⁴³ Arnold van Gennep, *The Rites of Passage*, New York, 1960 (2004), s. 3.

⁴⁴ Karin Jarnkvist, *När jag gifter mig ska jag göra det på riktigt. Berättelser om barn, brudar och bröllop*, Umeå, 2011, s. 191.

⁴⁵ Ibid, s. 175.

förändring medan andra tydliggör aktörens roll. Eftersom begravningen och de människor som gör val inför begravningen har ett samband menar jag att det är väsentligt att klargöra de för att kunna närma sig den cirkelverkan som råder. Uppsatsens syfte är att studera vad människor i Sverige idag efterfrågar beträffande begravningar och vad det finns för anledningar till att människor agerar som de gör. Jag menar att dessa teorier kan hjälpa mig att försöka förklara varför människor efterfrågar det som de gör. Eventuellt kan studien visa på om begravningsriten motsvarar det som efterfrågas eller de förväntningar som finns på en övergångsrit i dagens samhälle. Samtidigt kan studien förhoppningsvis även visa på om så inte är fallet. En eventuell positiv bieffekt av studien är om den även kan besvara varför människor väljer bort riten. Är det för att riten inte motsvarar det man önskar eller behöver man söka sig nya vägar när det gäller övergångsriter?

3. Metod och material

Mitt arbetssätt är deduktivt och kvalitativt då jag avser att pröva teorier på de svar jag har fått fram genom intervjuer som varit explorativa till sin karaktär. Mitt sätt att arbeta tillåter mig att reflektera och analysera och genom det hoppas jag kunna se eventuella samband, förklara dem och därigenom förhoppningsvis finna en hållbar förklaring till skeendet. I detta kapitel kommer jag att beskriva metoden, tydliggöra mitt arbetssätt och mina val samt även reflektera kritiskt och etiskt över detta.

Samhällsvetenskapliga metoder och dess kriterier

Kriterierna för kvalitativ forskning är enligt Alan Bryman följande:

- har företagit intervjuer med enbart inledande frågeställningar därefter har informanternas svar format fortsättningen
- valt ut personer relevanta för undersökningen
- samlat in data
- tolkat detta samt ifrågasatt om mer data behövdes – vilket det gjorde vid första förfrågan då jag endast hade intervjuat präster från Svenska kyrkan samt borgerliga begravningsförrättare
- analyserat och bearbetat insamlat material
- sammanställt resultat och slutsatser⁴⁶

Ovanstående kriterier stämmer väl med mitt tillvägagångssätt.

Avgränsning

Jag har intervjuat 15 personer. Med tanke på den begränsade tidsperioden som ett masterarbete innefattar menar jag att detta är vad tiden ger utrymme för då det har varit av stor vikt att materialet bearbetas och analyseras fördjupat. Av de 15 informanterna var tio präster i Svenska kyrkan, två borgerliga begravningsförrättare, en präst i Serbiskt-Ortodoxa kyrkan, en präst i Katolska kyrkan och en pastor i Equmeniakyrkan.⁴⁷ Jag har valt att avgränsa mig till professioner som arbetar direkt med själva begravningsceremonin eftersom detta är fokus för studien. Valet att stanna inom den kristna och borgerliga begravningsceremonin går att här-

⁴⁶ Alan Bryman, *Samhällsvetenskapliga metoder*, Malmö 2012, s. 346ff.

⁴⁷ Equmeniakyrkan är det namn som togs vid Kyrkokonferensen 2013 för sammangåendet mellan Svenska Missionskyrkan (fram till 2003 Svenska Missionsförbundet), Metodistkyrkan i Sverige och Svenska Baptistförbundet. 2008 när de första stegen togs mot ett sammangående var arbetsnamnet Gemensam framtid, <http://equmeniakyrkan.se/om-oss/bakgrund/gemensam-framtid-blir-till/> hämtad 2013-09-07. Informanten var tidigare pastor i svenska Missionskyrkan.

röra till tidsåtgången. Skulle jag intervjua personer från andra samfundsgemenskaper skulle jag behöva läsa in mig på deras ceremonier samt sökandet efter informanter skulle bli mer omfattande, vilket tidsutrymmet i ett masterarbete inte tillåter. Då jag är välbekant med begravningstjänstformen inom Svenska kyrkan ger detta mig en möjlighet att fördjupa analysen. Samtidigt finns det en risk för ”hemmablindhet”, vilket jag har försökt undvika genom att intervjua informanter från fler kontexter. Inkluderandet av de borgerliga samt de övriga kristna konfessionerna ger bredd åt sammanhanget och kan hjälpa mig se perspektiv och samband som jag annars kanske inte sett. Min kunskap är emellertid inte lika djupodlad beträffande dessa konfessioner och analysen kan rimligen därmed inte tolkas lika fördjupat.

Då jag behövde detaljinformation gällande begravningsentreprenörens praktiska agerande samt kremationens mer tekniska utförande har jag beträffande detta telefonintervjuat Sveriges Begravningsbyråers Förbunds förbundsdirektör Ulf Lernéus samt Per Ahnelöf, samordnare för begravningsverksamheten på Malmö kyrkogårdsförvaltning.

Informant kontra respondent?

Jag har intervjuat personer som berättar om hur andra agerade, önskade eller tyckte, det vill säga informanter. Samtidigt har dessa intervjupersoner fungerat som respondenter då de senare i intervjun även uttalat sig om vad de själva anser etc när det har kommit till frågorna av vad som kan tillgodoses eller ej gällande begravningsceremonin. De fungerar således både som informanter och respondenter. Eftersom den övervägande delen av intervjun har ägnats åt vad de upplever att de anhöriga anser så har jag valt att kalla dem informanter. Givetvis går det inte att undgå att informationen har tolkats innan den når mig. Detta ska vägas mot den erfarenhet beträffande begravningsceremonier som merparten av informanterna besitter och därigenom kan ge information om. Flertalet av dem har dessutom många år i yrket och kan då även se tendenser beträffande vad som efterfrågas rörande begravningar. De intervjupersoner jag har mött har till merparten gett ett professionellt intryck.

Tillvägagångssätt angående val av informanter

Mitt kriterium har varit att informanterna ska vara begravningsförrättare inom olika forum, då fler aspekter kommer fram vid intervjuer av personer från olika sammanhang. De första två intervjuade prästerna hade jag personkännedom om och valde efter kriterierna kontext, erfarenhet, kön och ålder. Inledningsvis skickade jag ett mail där jag presenterade mig som masterstudent vid Lunds Universitet och förklarade mitt syfte. Efter intervjuerna skickade jag ett mail och tackade för deras intresse och tid samt om jag inte tidigare fått förslag på informanter bad jag om detta i mailet. Det hände ett flertal gånger att jag spontant fick namnförslag på

tänkbara informanter inför, under eller strax efter intervjun. Jag har använt mig av så kallat snöbollsurval när det gäller prästerna i Svenska kyrkan, där jag har bett informanterna om tre till fyra namn på tänkbara intervjupersoner. Därefter har jag valt ut eventuella informanter efter kriterierna ovan. Jag har använt mig av ungefär hälften av de föreslagna namnen, dels för att jag ska få en bra fördelning på urvalet och dels för att skydda personernas identitet. De personer som jag senare har kontaktat för intervju, vars namn jag tidigare fått av en informant, har jag uppgett för hur jag fått kännedom om deras namn men undvikit att delge dem vem som uppgett deras namn. Däremot har jag förstått att informanterna ofta haft kontakt med varandra men detta har då varit utan min inblandning. Anledningen till att jag valde snöbollsurval var följande: en viss anonymitet gäller, risken att jag väljer ut en viss typ av intervjupersoner minimeras då jag ej känner dem trots detta kan jag välja utifrån parametrarna kontext, erfarenhet, kön och ålder, risken för totalt ”bekvämlighetsurval” minskar, metoden ger mig ofta en ingång till informanterna och öppnar därmed dörrar som kanske annars varit stängda.⁴⁸

De borgerliga begravningsförrättarna sökte jag via begravningsbyråer, precis som sorgehusen måste göra samt via kommunen. Prästerna och pastorn i de övriga konfessionerna har jag sökt via hemsidor och genom rekommendationer. Rekommendationerna har jag förstått var nödvändiga för att få möjlighet till en intervju i vissa fall då jag provat ett antal kontakter utan rekommendation och tyvärr även utan framgång. Jag har medvetet arbetat för att könsfördelningen ska bli jämn där detta är möjligt. Av teologiska skäl fanns inte denna möjlighet i alla konfessioner.

Informantkontakt och intervjuer

Upplägget på intervjuerna var kvalitativt och i princip helt ostrukturerad. Jag hade en minneslapp med mig där jag hade de inledande frågorna eller de frågor som jag frågade då informanten hade avslutat sin utveckling av en tidigare fråga.⁴⁹ Svaren varierade i både längd och riktning. De generella frågorna handlade om;

- hur informanterna upplevde sig bli bemötta i de inledande samtalen
- hur dessa brukade utveckla sig
- synpunkter eller tankar de anhöriga hade om begravningsceremonin
- hur de anhöriga generellt ser på begravningsceremonin
- om de anhöriga önskade vara delaktiga i ceremonin
- vad informanterna såg som nytt eller annorlunda, ur både positiv och negativ aspekt

⁴⁸ Bryman, s. 196ff.

⁴⁹ Ibid, s. 415.

Anledningen till frågornas utgångspunkt i sorgesamtalet eller samtalet innan begravningen föreföll logisk då det är där informanterna många gånger får den första längre kontakten med de anhöriga. Det visade sig också vara ett naturligt avstamp inför samtalet om begravningar. När vi i intervjun kom in på begravningen så tog ofta intervjuerna olika riktningar beroende på informantens svar och upplevelser om önskemålen var något de kunde tillmötesgå eller ej. Frasen jag ofta använde i frågeställningen var om de upplevt något ”som stack ut som nytt eller annorlunda, positivt eller negativt”. Detta gjorde även att intervjuerna tog olika lång tid beroende på responsen. I intervjuerna med de borgerliga begravningsförrättarna hade jag inledningsvis ett snarligt upplägg men inkluderade även frågor om;

- hur de upplever skillnaden mellan de borgerliga och kyrkliga ceremonierna (eftersom de oftast även har erfarenhet av kyrkliga ceremonier som gäster)
- vad de menar kan skilja ceremonierna åt samt begränsningar och önskemål som de menar ej kan tillgodose

Enligt Alan Bryman kännetecknas kvalitativa intervjuer av följande: ”intresset är riktat mot den intervjuades ståndpunkter”, det är ”önskvärt att låta intervjun röra sig i olika riktningar, eftersom detta ger kunskap om vad intervjupersonen upplever vara relevant och viktigt” samt att ”i kvalitativ forskning kan intervjuerna avvika i tämligen stor utsträckning från varje form av intervjuguide eller frågeschema som har formulerats. De kan ställa nya frågor som en uppföljning av det som intervjupersonerna svarat, och de kan variera ordningsföljden i frågorna”.⁵⁰ Detta menar jag stämmer väl överens med mitt tillvägagångssätt för intervjuerna.

Samtliga intervjuer spelades in utom en. I det fallet ringdes jag, lite oväntat, upp av informanten som beklagade att hen inte hade tid för ett möte. Jag frågade om det fanns en möjlighet att ställa några frågor direkt via telefonen och det gick bra. Eftersom jag inte hade en bandspelare till hands bandades följaktligen inte intervjun men noteringar gjordes under samtalet som senare renskrevs. I övriga fall såg scenariot ut som följer; när jag bad om en intervju och beskrev kort vad denna skulle komma att handla om samt beräknad tidsåtgång. Om personerna gav mig ett jakande svar svarade jag på detta med ett nytt mail med några allmänt hållna frågor som jag bad dem fundera över tills vi skulle ses. Intervjun företogs efter överenskommelse. I alla fallen utom två skedde detta på personernas arbetsplats. I ett av fallen blev jag

⁵⁰ Ibid, s. 413.

uppringd och i det andra fallet då detta inte skedde så kom vi gemensamt överens om en plats som passade oss båda. Efter intervjuerna skickades ett mail där jag tackade för deras intresse och tid samt om jag inte tidigare fått förslag på nya informanter bad jag om detta i mailet.

Material

Det material jag har arbetat med har varit intervjuerna. Dessa har jag även transkriberat själv, läst igenom materialet, lyssnat igen etc, tills jag nådde dithän att jag inte upplevde några frågetecken om vad informanten uttryckte.

Analysmetod

Jag har använt mig av tematisk innehållsanalys. Denna analysmetod framstod som ett gott val då jag på ett tidigt stadium såg de olika temana eller koderna återkomma i de olika intervjuerna även där informanterna inte hade personkännedom om varandra, inte arbetade i liknande kontexter eller inte heller hade övriga överensstämmande parametrar såsom ålder, kön eller erfarenhet(i betydelse antal år i yrket). Med andra ord så framstod repetitionerna tydligt liksom språkliga kopplingar och de lokala typologierna var i princip obefintliga. I mitt arbete blev temana en utveckling av koderna.⁵¹ Jag har lagt mig vinn om att bevara kontexten när jag lyfter ur ett stycke ur dess sammanhang, om den sociala situationen går förlorad kan en del av det väsentliga innehållet också gå förlorat. Kodningen började för min del så fort intervjun var avklarad. Med intervjun färskt i minne började processen och genom transkriberingen gjorde jag frekventa markeringar. När jag sedan läste igenom materialet gång efter annan blev kodningen efterhand tydligare och tydligare samt mer specifik och fördjupad. Därefter kom tolkningen, vilken innebar reflektion och att se sambanden.⁵²

Replikation, validitet och reliabilitet

Replikation, reproducering, är detta möjligt? Ja, det anser jag. Svaren från andra informanter kan dock skilja sig något från de svar jag fick. Detta är ofrånkomligt då det är enskilda människor som intervjuats och är påverkade av erfarenhet, ålder och synsätt. Men om ett likartat arbete skulle företas och liknade frågor ställas till samma professionaliteter under liknande omständigheter skulle troligen tydliga samband kunna påvisas. Detta är min övertygelse eftersom urvalet jag grundat mina intervjuer på är brett samtidigt som jag har ett förhållandevis stort underlag för en kvalitativ intervju samt att samma teman tydligt går igenom de olika intervjuerna trots skillnad i erfarenhet, ålder, kön och kontext.

⁵¹ Ibid, s. 528ff.

⁵² Ibid, s. 523ff.

Validitet är inte tydlig i ett arbete av denna karaktär då det handlar huruvida slutsatserna hänger samman eller ej.⁵³ Tittar jag på den ekologiska validiteten borde den vara tillgodosedd då intervjun har skett i den miljö där respondenterna arbetar och där antingen ofta sorgesamtalen eller begravningen faktiskt äger rum.⁵⁴ Den interna validiteten vilken berör aspekten av överensstämmelse mellan begrepp och observation och sedermera även av de teoretiska idéer som följer anser jag vara fullgod. Detta då jag har insikt i och till viss del gemenskap med den grupp som flertalet av informanterna tillhör, därmed kan jag säkerställa överensstämmelse etc.⁵⁵

Reliabiliteten, tillförlitligheten, menar jag är god när det gäller forskningen som gjorts av kvalitativt format. Informanterna är valda utifrån kriterier som är allmängiltiga och jag ser hur samma tema går som en röd tråd i de olika intervjuerna. Därav har jag svårt att tro att resultatet skulle skilja sig nämnvärt i en ny undersökning jämfört med min. Går man över samfundsgränserna kan svaren bli annorlunda då ceremonierna skiljer sig åt. Det är tydligt att intervjuerna har behandlat samma tema även om frågorna inte varit exakt detsamma. Bryman beskriver intervjuareffekten och den finns alltid att beakta. Samtidigt så ger studierna rörande detta inga enhetliga svar om hur eventuella egenskaper eller särdrag hos en intervjuare ger en skevhet eller vinklade svar.⁵⁶ Härav menar jag att reliabiliteten varit god för ett kvalitativt arbete.⁵⁷

Kritisk reflektion angående metod och analys

Det jag anser är risken med ostrukturerade intervjuer är att man lämnar ämnet. Det jag efter sökt i intervjuerna är vad människor efterfrågar beträffande begravningen, hur de ser på begravningen och om informanterna har sett eller ser förändringar som kommer. I detta sammanhang är det lätt att missa målet och samtala om övriga intressanta ämnen. Jag har därför lagt mig vinn om att låta frågorna vara av aspekter som alla har anknytning till begravningsceremonin ur olika perspektiv. På ett liknande sätt riskerar analysen att bli lös i konturerna om inte fokus hålls på forskningens syfte och frågeställningar. Det är av vikt att säkra informanternas anonymitet därav kan eventuellt inte alla aspekter tydliggöras så som kanske vore önskvärt. Risk för missförstånd samt feltolkning föreligger oberoende av vilken typ av forskning, metod eller analys man väljer att arbeta med.

⁵³ Ibid, s. 50.

⁵⁴ Ibid s. 51.

⁵⁵ Ibid, s. 352.

⁵⁶ Ibid, s. 229.

⁵⁷ Ibid, s. 49, 161.

Etiska tankar

Det har varit viktigt för mig att informanterna ska känna sig trygga i att de förblir anonyma, även om deras åsikter och uttalanden slutligen kommer med i min uppsats. På samma sätt är det av största vikt att de fall och personer som beskrivs ej går att härleda till de verkliga personer det berör. Detta ska då givetvis ske utan att förvanska sakens innehåll. Det blev tydligt för mig efterhand i arbetet att det inte går att återge de olika skeenden utan att delvis beskriva vilken typ av scenario det berör. Men jag har varit noggrann med att avpersonifiera personerna så pass mycket så att det krävs specifik kännedom om fallet för att kunna härleda det. Jag har valt att inte koda de olika informanterna för att sedan uppge denna kod efter deras uttalande. Även detta är ett led i arbetet att skydda deras identitet. Skulle det av olika anledningar vara väsentligt att uppge exempelvis informantens kontext eller kön så uppger jag det i det specifika sammanhanget, inte annars.

Innan intervjun har samtliga informanter informerats om intervjuens samt arbets syfte samt hur det ska användas. Därefter har samtliga informanter, utom en, skrivit på en försäkran. Denna försäkran förklarar att de ställer upp på intervjun frivilligt, att de är informerade om intervjuens syfte samt att jag garanterar ovan nämnda anonymitet. I det fall då jag blev uppringd av informanten och fick göra intervjun över telefon skrev informanten ej på denna försäkran om frivillighet etc. Däremot så informerade jag om att jag gjorde så i övriga fall och frågade om hen skulle ha accepterat detta om vi hade träffats för en intervju istället, svaret blev jakande. I och med detta menar jag att krav på informations-, konfidentialitet-, nyttjande- samt samtyckeskrav är tillgodosett.

4. Från dödsbädden till arvskiftet

För att man som läsare ska förstå vad det är som händer efter att en person har dött har jag valt att beskriva processen från det att döden inträffar tills det att arvingarna gör arvskiftet. Jag har valt att inkludera det vanligaste scenariot där man väljer att kontakta en begravningsentreprenör. Denne begravningsentreprenör kommer då att agera som ombud för dödsboet och har befogenhet att företräda dödsboet i frågor avseende begravningen.⁵⁸ Detta är inget man måste, man kan som anhörig välja att göra det mesta runt begravningen själv eller få hjälp av en bekant som har kännedom om vad som behöver göras. Den absoluta majoriteten väljer dock att ha en begravningsbyrå till hjälp. Faktum är att det enda man enligt lagen inte får göra själv är faktiskt att gräva graven eller kremera kroppen.⁵⁹ Tidsperspektivet gällande tiden från dödsbädden till arvskiftet kan variera. Anledningen därtill är oftast tvister mellan de anhöriga. Lagen föreskriver att begravning ska ha skett inom en månad från dödsfallet, om inte synnerliga skäl föreligger, och därefter är det ekonomiska samt juridiska aspekter kvar att klargöra det vill säga bouppteckning och arvsskifte.⁶⁰

I min beskrivning kommer jag även att lämna historiska tillbakablickar samt ge en insikt i de val man som anhörig måste eller bör göra samt ge läsaren en uppfattning om vilken tidsaspekt man talar om.

Dödsfallet

När en person avlider, oavsett om det sker i hemmet eller på sjukhus, måste läkare tillkallas. Idag sker cirka 50 % av alla dödsfall på sjukhus, lasarett eller hospice och de resterande 50 % i hemmiljö såsom eget hus eller lägenhet, servicelägenhet, gruppboende eller genom olyckor, självmord och mord.⁶¹ Oavsett var en person avlider ska läkare tillkallas för att konstatera dödsfallet. 1 januari 1988 fick Sverige en ny lag gällande dödsbegreppet. Tidigare ansågs en person död då hjärtats och lungornas funktion hade upphört, kallat de cirkulationsrelaterade kriterierna. I samband med lagändringen blev hjärnans funktion kriteriet för individens dödsförklaring. Är hjärnan fullständigt utslagen, så kallad total hjärninfarkt, är individen död i medicinsk samt juridisk mening.⁶² Det är lätt att förstå att detta skapade debatt. I alla tider har hjärtats slag som pumpar blodet varit en symbol för livet. Lyssna om hjärtat slår är något som

⁵⁸ Enligt avtal mellan Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, Sveriges Begravningsbyråers Förbund samt Fonus, daterat 2011-05-16, Huvudmannens och begravningsbyråns ansvar vid en begravning – en vägledning. Punkt 1, s. 1. Avtalets PDF-fil skickas på begäran.

⁵⁹ Se nästa kapitel om begravningslagen.

⁶⁰ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 5 § 10, hämtad 2012-07-03.

⁶¹ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

⁶² Arlebrink (red), Arlebrink, *Döden och döendet*, Lund, 1999, s. 182.

de flesta kan göra, det känns naturligt och tryggt. Louise Hagberg skrev i sitt stora forskningsverk *När döden gästar* från 1937:

Att livet sitter i blodet, att själens säte är i blodet, är en urgammal föreställning, som råder all jorden runt. När inte blodet har sitt omlopp, är det slut.⁶³

Nu blev dödsförklaringen en teknisk process vilken kräver speciella kunskaper. I somliga fall är det, för en läkare, förhållandevis enkelt att avgöra om en person är död. I andra fall kan det vara betydligt svårare och även krävas teknisk utrustning.⁶⁴

I samband med detta måste även den dödas identitet fastställas, ibland är det självklart och i vissa fall en betydligt mer omfattande procedur.⁶⁵ När dödsfallet och förhoppningsvis identiteten är konstaterade ska även läkaren avgöra om döden inträffat naturligt eller onaturligt. Är det en naturlig död som inträtt kan läkaren utfärda ett intyg om detta. Anses inte döden vara naturligt orsakad och en misstanke om brott finns eller medicinska frågetecken kvarstår ska en rättsmedicinsk undersökning eller obduktion ske. Om den avlidna exempelvis hade en pacemaker ska denne avlägsnas innan kroppen lämnar sjukhuset. Vidare ska även vissa implantat avlägsnas då det ej är lämpligt att dessa finns kvar i kroppen vid en eventuell kremering.⁶⁶ När detta har skett kan ett dödsbevis skrivas ut. Det administrativa gällande en avliden är förhållandevis omfattande, detta är oftast inget som man som anhörig märker så mycket av då det i de flesta fall fungerar bra. Utfärdaren av intygen, vanligtvis läkaren, skickar dem till Skatteverket, där den avlidne var folkbokförd. Skatteverket utfärdar i sin tur intyg som behövs för att begravning och/eller kremering samt gravsättning ska få ske. De utfärdar även dödsfallsintyg och registerutdrag. De behöver man som anhörig för att kunna avsluta bankärenden, göra uppsägningar, bouppteckning etc.⁶⁷ Innan kroppen lämnar sjukvården, i somliga fall även hemmet, förekommer det att någon form av ceremoni äger rum – ett avsked vid dödsbädden. Detta avsked tar ofta en ceremoniell form med tända ljus, ett öppet fönster och någon som läser en dikt eller religiös text. Många gånger tillkallas en imam eller präst om de inte redan finns på plats.

⁶³ Louise Hagberg, *När döden gästar*, Stockholm, 1937, s. 111.

⁶⁴ Arlebrink (red), s 183.

⁶⁵ http://www.socialstyrelsen.se/sosfs/1996-29/#anchor_0 avsnitt fyra aktuellt i sammanhanget, hämtad 2013-08-23.

⁶⁶ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

⁶⁷ Charlotte Reimerson, *Den sista tjänsten*, Stockholm, 1994, s. 10.

Begravningsentreprenören

Om en person har avlidit i hemmet och läkaren har konstaterat dödsfallet kontaktar de anhöriga oftast begravningsentreprenören för hämtning av den döda. Det vanligaste idag är dock att sjukvårdspersonal kontaktar en begravningsbyrå för transport av en avliden till bårhus eller bisättningslokal. Detta då merparten avlider på sjukhus eller i någon form av boende med hemmalik karaktär där det finns sjukvårdspersonal.⁶⁸ Här iordninggörs kroppen samt förvaras i väntan på begravning. Om anhöriga önskar finns det möjlighet till att se kroppen här och eventuellt ha ett ceremoniellt avsked likt det på sjukhuset. Bisättning förekommer inte i alla sammanhang då exempelvis muslimska samt mosaiska bekännare har intentionen att begrava sina avlidna inom ett dygn. Transporten till bårhus ansvarar inte dödsboet för utan sjukvårdshuvudmannen, däremot tar sjukvårdshuvudmannen ej kostnaden då detta är dödsboets ansvar.⁶⁹ När kroppen är transporterad till begravningshuvudmannen, vilket i Sverige innebär Svenska kyrkan, förutom i Stockholm och Tranås där kommunen är ansvarig, övertar denne ansvaret.⁷⁰ I intervjun med SBFs, Sveriges Begravningsbyråers Förbunds, förbundsdirektör Ulf Lernéus framkom det att idag är genomsnittet fyra dagar innan anhöriga har det inledande mötet med begravningsbyrån. Man är idag inte lika angelägen om att träffas kort efter dödsfallet som tidigare. Fortfarande är det personliga mötet det vanligaste även om telefonmötena ökar i antal. Mötet sker oftast i begravningsbyråns lokaler och det vanligaste scenariot är att livskamraten samt den avlidnes barn deltar. Det finns ett antal praktiska aspekter att beakta under detta möte. Lernéus påtalar en tydlig skillnad gällande de praktiska frågorna. Tidigare handlade de inledande frågorna om dag, tid och plats för begravningen, idag handlar de till stor del om ekonomi och juridik. Enligt Lernéus har detta en tydlig koppling till att det sällan är konstellationer bestående av kärnfamiljen som möter upp och de ekonomiska aspekterna blir därav fler. Under detta möte ställs man som anhörig inför många frågor som man behöver ta ställning till. En av dessa är om den avlidna ska kremeras eller jordbegravas, det är de två alternativ som lagen medger. Lagen kräver även att detta ska ske inom en månad efter dödsfallet.⁷¹ Kremering är idag det vanligaste, 2012 kremerades 77,9 % av alla avlidna, att jämföra med 1979 då 50 % av de avlidna kremerades.⁷² Kremering är inte aktuellt av religiösa skäl för de som bekänner sig till den kristna ortodoxa kyrkan, muslimer och merparten

⁶⁸ Bisättningslokal innebär en lokal i begravningshuvudmannens regi där kroppen förvaras i avvaktan på begravning. bisättning. <http://www.ne.se/sve/bisättning>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-08-23.

⁶⁹ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

⁷⁰ Se kapitel fem *Lagstiftningen*.

⁷¹ <http://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/dodsfall.4.18e1b10334ebe8bc80002760.html> hämtad 2013-08-25.

⁷² <http://www.skkf.se/sites/default/files/pagefiles/SKKF-Krem-statistik-2012.pdf> hämtad 2013-06-24.

av de mosaiska bekännarna. Kremering eller som det tidigare benämndes eldbegängelse har en intressant historia vilken jag har valt att inkludera nedan, då den visar på en tydlig utveckling inom begravningens område. En lagändring var nödvändig då och så är det även idag om utveckling gällande begängelseformerna ska kunna ske.

Kremeringens historia i Sverige

Den 15 oktober 1887 genomfördes den första eldbegängelsen i Sveriges historia. Termen eldbegängelse användes i svensk lagstiftning fram till 1990 då den i begravningslag och begravningsförordning ersattes med kremering.⁷³

I början av 1900-talet var man tvungen att söka tillstånd hos landshövdingen för kremering. Möjlighet till ett jakande svar fanns endast då det tydligt framgick att detta hade varit den avlidnes önskan. Om den avlidne var under 15 år krävdes dessutom vårdnadshavarens tillstånd. I samtliga fall efterfrågades ett läkarutlåtande där läkaren intygade att döden ej inträtt genom kriminell handling, alltså måste varje kremering föregås av en obduktion där dödsorsaken fastställdes. Enligt Lotte Möller i *Hejdå! Begravningsboken*, fanns denna bestämmelse för att hindra giftmördare från att lätt undanröja bevisen. Tydligt är att det ligger sanning i påståendet då liknande lagar fortfarande finns i Frankrike och England. 1917 slogs villkoren fast i detalj och då avskaffades även obduktionstvånget vilket kom att underlätta förfarandet.⁷⁴ Detta innebar dock inte att ett genomslag av större omfattning skedde. Fortfarande var det så att en jordfästningsceremoni i Svenska kyrkans försorg skulle föregå kremeringen. Kyrkan ifrågasatte starkt om kremation var förenligt med en kristen ideologi och först på 1930-talet kan man ana en attitydsförändring hos prästerna. Den teologiska aspekten handlar om själen och andens eviga liv och inte kroppens. I och med att den teologiska frågan var löst kunde kyrkan acceptera kremation som ett alternativ till jordbegravning. Samtidigt ska man komma ihåg att under 1930-talet hade detta även ekonomiska och praktiska fördelar. Lågkonjunktur rådde och att anlägga nya begravningsplatser var kostsamt, och med tanke på urbaniseringen som ägde rum även praktiskt mödosamt. Krematorierna ökade kraftigt i antal och 1939 fanns det 22 etablerade krematorier i landet.⁷⁵ Tittar jag på statistik som berör kremeringar historiskt sett så framgår det att mellan 1887-1931 (det är de siffror som finns att tillgå) så kremerades totalt 8698 avlidna. Enbart under år 1932 var siffran 1522, denna siffra

⁷³ eldbegängelse. <http://www.ne.se/lang/eldbegängelse>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-06-25.

⁷⁴ Lotte Möller, *Hejdå-Begravningsboken*, Malmö, 2011 s. 79.

⁷⁵ Dahlgren och Hermanson. Här ska min aska vila, s. 9ff. I *Kring begravningar i nutid*, Dahlgren och Gustafsson(red), Lund, 2006

har dubblerats 1936 vilket då innebar 4,5 % av alla avlidna. Att jämföra med dagens siffror på närmre 80 %.

På krematoriet

Idag finns det två alternativ då kremering kan ske, innan en eventuell begravningsceremoni eller efter. Religiös övertygelse kan styra beslutet eller önskemål från den avlidne eller anhöriga. Kistan transporteras från bårhus eller begravningslokal till krematoriet och kommer att kylförvaras fram till det finns möjlighet för kremation.⁷⁶ Med anledning av griftefriden, vilken inträder då begravningen är gjord, får ej kistan öppnas om inte synnerliga skäl föreligger⁷⁷. Bli det exempelvis uppdagat att implantat ej avlägsnats från den avlidnes kropp, identitetsfrågan reses ånyo etc och man därav måste öppna kistan ska ansökan göras till berörd kyrkogårdsnämnd. När det gäller just identitetsfrågan så har frågan ”om det är rätt kropp i rätt kista” lyfts i ett flertal sammanhang. Då det är av största vikt att man som anhörig ska känna sig trygg i detta har huvudmannen, begravningsbyrån, prästen och, om det är aktuellt, krematoriepersonalen ett gemensamt ansvar beträffande detta.⁷⁸ När det är tid för kremering kontrolleras namn och personnummer, vilket ska finnas på kistan, mot de dokument som personalen har. Kremeringen sker vid en temperatur mellan 1000-1150 grader och förbränningsprocessen tar mellan 75 och 90 minuter. Efter förbränningen ska stoffet kylas och därefter ska benrester och eventuella metaller malas. Därefter läggs detta i en urna vilken plomberas för att sedan gravsättas. Ska gravsättning ske i minneslund eller urna ej är beställd läggs askan i en pappkartong avsedd för ändamålet och försluts. I sin helhet tar processen cirka tre timmar.⁷⁹

Framtidens alternativ?

Jag skrev inledningsvis att jordbegravning eller kremering är de begängelsealternativ som lagen idag medger. Innan några andra metoder kan bli aktuella i Sverige måste lagstiftningen ändras. Flera av informanterna berörde frågan och därav har jag valt att inkludera detta för att tydliggöra de alternativ man känner till idag. En utredning gällande författningsändring av begravningslagen tillsattes 29/11-2012.⁸⁰ Detta för att nya metoder ska bli möjliga att implementera. Betänkandet skulle lämnas den 1/7-2013 men detta är framflyttat till den 31/12-13 så

⁷⁶ Enligt telefonintervju med Per Ahnelöf, samordnare för begravningsverksamheten på Malmö kyrkogårdsförvaltning 2013-08-27.

⁷⁷ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19620700.HTM> kap 16 §10 hämtad 2013-08-27.

⁷⁸ Enligt avtal mellan Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, Sveriges Begravningsbyråers Förbund samt Fonus, daterat 2011-05-16, Huvudmannens och begravningsbyråns ansvar vid en begravning – en vägledning. Punkt 11, s. 6. Avtalets PDF-fil skickas på begäran.

⁷⁹ Enligt telefonintervju med Per Ahnelöf, samordnare för begravningsverksamheten på Malmö kyrkogårdsförvaltning 2013-08-27.

⁸⁰ <http://www.regeringen.se/sb/d/15513/a/204783> hämtad 2013-08-09.

i dagsläget finns ingen redovisning att tillgå.⁸¹ Frågan vad vi gör med de avlidnas kroppar blir mer och mer aktuell ur ekonomiska-, etiska- samt miljömässiga perspektiv. Ett av problemen med kremering är de metaller som ej sorteras bort i processen och följaktligen grävs ner på begravningsplatserna. Det handlar om så mycket som 20 ton per år.⁸² Begravningsbranschens efterforskningar visar på att utsläppet av exempelvis kvicksilver har minskat, trots det ökade antalet kremering, och även att rökgasrening som numera installerats hjälper att minska utsläppen.⁸³ Regelverket som berör krematorier har, av miljöskäl, stramats åt under de senare åren men faktum kvarstår att idag används samma begängelsemetoder som för hundra år sedan. Jag har valt att inkludera två nya metoder nedan som kan bli tänkbara om en lagändring sker.

Promession är en ekologisk begravningsform som biologen Susanne Wiigh-Mäsak sökte patent för år 2000, ett patent som fortfarande är i kraft. Enligt patentansökan handlar det om en ”Metod och anordning för behandling av organiskt material”.⁸⁴ Tillvägagångssättet består i att frystorka den döda kroppen, först till -18 grader och därefter med hjälp av flytande kväve till -196 grader. När kroppen håller denna låga temperatur ska det, enligt upphovskvinnan, vara fullt möjligt att med en lättare vibration få kroppen att falla samman till stoft. Därefter behöver man avlägsna eventuellt amalgam och andra metaller och sen kan det torkade stoftet läggas i en ekologisk kista, exempelvis av nedbrytbar stärkelse, för att senare gravsättas på en halv meters djup. Efter ett år omvandlas stoftet till näring för de växter som planterats på graven.⁸⁵ Metoden är givetvis ej prövad på människor och vad jag förstår inte heller på djurkadaver i någon större skala.

Resomation, även kallad alkalisk hydrolysis, marknadsförs av ett skotskt företag och är väl beprövat i samband med sjukdomen BSE. BSE, eller i allmänt tal Galna ko-sjukan, hade ett utbrott i Storbritannien i början av 1990-talet.⁸⁶ För att ta hand om alla de kadaver som följde behövde man en effektiv, ekonomisk, miljövänlig och etisk godtagbar metod. Resomation blev den metod som kom att användas. Metoden fungerar genom att kadavret tryckkokas i en blandning av lut och vatten och därigenom neutraliseras kvarlevorna. Det som

⁸¹ Då jag har inte återfann svaret sökte jag ansvarige sekreterare 9/8-2013. Socialdepartementet återkom via e-mail 14/8-2013, via Hovrättsassessor Ylva Meyer, med svar i ärendet och meddelar att betänkandet ska lämnas först den 31/12-2013 och att det därför i dagsläget inte finns någon redovisning att tillgå.

⁸² <http://www.regeringen.se/sb/d/15513/a/204783> hämtad 2013-08-25.

⁸³ <http://www.skkf.se/node/89> hämtad 2013-08-09.

⁸⁴

<http://was.prv.se/spd/patent?p1=IYt2PIvdhrXhn%2F6x9kySCg%3D%3D&p2=tImZabSXLcI%3D&hits=true&tab=1&content=wii gh-m%E4sak&lang=sv&hitsstart=0&start=0> hämtad 2013-06-25.

⁸⁵ Möller, s. 169.

⁸⁶ BSE. <http://www.ne.se/lang/bse>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-08-09.

återstår efter processens slut är en steril massa bestående av aminosyror, peptider, proteiner, salter, socker samt porösa benrester. Enligt företagets hemsida är fördelarna många, exempelvis mindre energiåtgång jämfört med dagens alternativ, mindre utsläpp och miljöpåverkan. Slutligen kan den vätska som blir kvar efter processen, efter att benresterna silats bort, återföras till vattnets kretslopp etc.⁸⁷ Enligt Lotte Möller i *Hejdå! Begravningsboken* så har metoden testats i Minnesota på drygt 600 kroppar som har donerats till forskning, detta med goda resultat. Vidare lär en begravningsentreprenör tagit metoden i bruk i Florida och eventuellt ska ytterligare en starta i Kanada.⁸⁸

Gravskick måste väljas

När de anhöriga har beslutat om kremering eller jordbegravning kommer frågan om kistor samt eventuell urna. I detta sammanhang kommer även frågan upp, om man har valt kremering, ska kroppen kremeras innan eller efter en eventuell ceremoni? Om en person avlider utomlands är det en klar ekonomisk och praktisk fråga, att transportera en kista är dyrt och under vissa omständigheter praktiskt komplicerat.

Oavsett om man väljer kremering eller jordbegravning så måste man ha en kista. Antingen blir kistans funktion bland annat bränsle till kroppen vid kremeringen eller så kommer den att skydda kroppen vid jordbegravning. I samband med detta är det även lämpligt att besluta om vilket gravskick som är aktuellt. Gravskick berör hur man väljer att begrava de avlidna. Längre var jordbegravning det dominerande sätt på vilket de avlidnas stoff omhändertogs, även detta kan ses ur både praktiska och ekonomiska perspektiv. En kistgrav är större än en urngrav och det innebär en högre kostnad och eventuellt mer arbete om man inte väljer att köpa skötseln som en tjänst från kyrkogårdsförvaltningen. Som tidigare beskrivits var det först 1980 som fler kremerades än som jordbegravdes.

Under 1900-talet så har urngravar vuxit fram inom Svenska kyrkan för dem som vill begrava askan efter en kremerad kropp. Jordbegravning med kista eller urngrav var det som rådde fram till 1960-talet då minneslund blev en möjlighet för de som kremerats. Enligt LUKA, Lunds kyrkohistoriska arkiv, så hade 17 % av Svenska kyrkans församlingar minneslund 1980 och femton år senare var siffran uppe i 61 %.⁸⁹ Minneslund är ett anonymt gravskick, de anhöriga ej får närvara vid gravsättningen eller bli upplysta exakt om var gravsättning skett.⁹⁰ Minneslund är det inte förbundet med underhåll av gravplats för de anhöriga.

⁸⁷ http://www.resomation.com/index_files/Page369.htm hämtad 2013-08-09.

⁸⁸ Möller s. 159.

⁸⁹ Dahlgren och Hermanson, s. 14, Dahlgren och Gustafsson (red).

⁹⁰ <http://www.begravningar.se/planera-begravning/val-av-begravningsplats>, hämtad 2013-06-24.

I sammanhanget är av största vikt att de anhöriga är upplysta samt införstådda med att minneslunden är just ett anonymt gravskick. Vidare är det även väsentligt att det är klargjort att gravsättning eventuellt inte kan ske under vintermånaderna beroende av väderförhållanden då anonymitetskravet ej går att uppfylla.⁹¹ Ett alternativ som många föredrar idag är askgravplats, vilket enkelt kan förklaras som ett mellanting mellan urngrav och minneslund. Väljer man som anhörig en askgravplats så får man en specifik gravplats med namnet på den avlidne utsatt men ej arbetet som en urngrav kan innebära eftersom skötseln av askgravlunden ingår i gravplatsens pris.⁹² I samband med valet av gravskick behöver man även välja var graven ska vara, det kan röra sig om allt från vilken stad eller samhälle till vilken begravningsplats och var på denne graven ska placeras. Det kan även finnas önskemål om att sprida askan på annan plats. Sverige har en strängare lagstiftning gällande detta än många av våra europeiska grannländer, Tyskland undantaget(där är det enbart tillåtet med spridning på kyrkogårdar). I Sverige ska tillstånd till spridning sökas hos länsstyrelsen och det är känt att olika länsstyrelser kan vara mer eller mindre tillåtande.⁹³ Det var först 1957 man fick denna möjlighet och året senare kom de första två ansökningarna in till dåvarande Malmöhus län. Curt Dahlgren och Jan Hermanson gjorde mellan 1999-2001 en undersökning som visade på den ökande mängden ansökningar samt dess önskemål om var spridning skulle ske. Antalet ansökningar var mycket lågt fram till slutet av 1970-talet för att därefter långsamt tillta. Faktum är att länsstyrelsen i Jönköping fick sin första ansökan 1972. Anledningar härtill menar Dahlgren och Hermanson är urbaniseringsgraden i Malmöregionen samt den att den religiösa tillhörigheten skiljer sig starkt orterna emellan.⁹⁴ Det vanligaste önskemålet genom åren är att askan ska spridas i havet och tydligt är, att oavsett var man vill att askan ska spridas, att det är en plats som är av stor emotionell betydelse för den avlidne och/eller de anhöriga.⁹⁵

Borgerlig begravning, religiös begravning eller ingen alls

Förändringarna av begravningsceremonin sker inte snabbt. Ny statistik visar att i Svenska kyrkans försorg begravs cirka 80 % av alla avlidna. I följd motsvarade detta 72413 avlidna.⁹⁶ När det gäller borgerlig begravning så begravdes 2012 drygt 9 % i en borgerlig ceremoni. Även detta är siffror som tilltar och på SBF spår man att de kommer att öka än mer då det är

⁹¹ Enligt avtal mellan Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, Sveriges Begravningsbyråers Förbund samt Fonus, daterat 2011-05-16, *Huvudmannens och begravningsbyråns ansvar vid en begravning – en vägledning*. Punkt 15, s. 8. Avtalets PDF-fil skickas på begäran.

⁹² <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=913347> hämtad 2013-08-23.

⁹³ Möller, s. 122-123.

⁹⁴ Dahlgren och Hermanson, s. 21ff. Dahlgren och Gustafsson (red).

⁹⁵ Ibid, s. 43ff.

⁹⁶ <https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=645562>, hämtad 2013-06-24.

många yngre idag som lämnar Svenska kyrkan och därav inte kommer att ha begravning i deras regi som ett alternativ då dagen kommer.⁹⁷ Nationellt sett så ligger antalet ceremonilösa begravningar på 2,78 % år 2012 enligt SBF.⁹⁸ De knappt tio procent som ej är tydliggjorda handlar om andra kristna samfund samt bekännare av andra religioner.

Om man väljer att ha en begravningsceremoni ska man även välja hur den ska se ut. Sen tidigt 1900-tal finns förutom religiös begravning även möjlighet för en borgerlig ceremoni och för drygt trettio år sen började man uppmärksamma de ceremonilösa begravningarna. Jag kommer att göra en historisk tillbakablick beträffande två av alternativen i Sverige, borgerlig eller svenskkyrklig begravning då de är de mest frekventa. Men tack vare Sveriges lag gällande religionsfriheten har man idag möjlighet att bli begravd i det religiösa samfund man tillhör. Begravningar i annan religiös försorg tilltar genom invandring, flyktingtillströmning etc.

Idag har man som anhörig möjlighet att välja om man vill ha begravningsceremonin med kistan på plats, urnan med askan eller kanske enbart ett fotografi av den avlidne. Om man väljer en borgerlig ceremoni har man som anhörig fullständig frihet i frågan. Väljer man en begravning i religiös försorg så ska kistan eller stoftet av den avlidne vara med då det handlar om att överlämna den döda i Guds händer.⁹⁹

En borgerlig ritual kan vara mycket lik en begravning i exempelvis Svenska kyrkans försorg. Eller så kan den vara totalt olik, valfriheten är mycket stor. Denna stora valfrihet kan givetvis upplevas som positiv men även problematisk då det är många val som ska göras. En borgerlig begravning kan ledas av en person från begravningsbyrån, en av kommunen utsedd därtill, en god vän eller en släkting. För att vara förrättare vid en borgerlig begravning krävs ingen formell utbildning eller behörighet etc. På SBFs hemsida har man noterat att i *Lagen om jordfästning* stod det ”må intet förekomma som strider mot förrätningens helgd och allvarliga innebörd” när det handlar om vem som får förrätta borgerliga begravningar.¹⁰⁰ En borgerlig begravning kan vara i lokaler som huvudmannen tillhandahåller, i begravningsbyråns lokaler, i en skogsglänta, i någons trädgård eller vardagsrum. Det enda de anhöriga

⁹⁷ <http://www.begravningar.se/nyheter-och-press>, hämtad 2013-06-24.

⁹⁸ Enligt mailkorrespondens med Ulf Lernéus på SBF 2013-04-17.

⁹⁹ Kyrkoordningen för Svenska kyrkan 24:e kapitlet, inledningen, <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=637938> hämtad 2013-08-24.

¹⁰⁰ <http://www.begravningar.se/planera-begravning/borgerlig-begravning> hämtad 2013-07-04 texten hämtad ur *Lagen om jordfästning* m.m. §5 vars exakta formulering är: ”Vid jordfästning och gravsättning må intet förekomma som strider mot förrätningens helgd och allvarliga innebörd.” Lag (1963:538). <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19570585.HTM> hämtad 2013-07-04. Denna lagen upphävdes dock 1 april 1991 till förmån för Begravningslagen 1990:1144, <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM> hämtad 2013-07-04 Dagens nu gällande, lagtext innehåller ej samma ordalydelse.

egentligen behöver hålla i minnet är att det ska gå att lösa praktiskt. Utformningen av stunden eller ceremonin står de anhöriga lika fritt. Det kan vara en stund av sång och musik eller det kan vara en stund utav meditativ tystnad. De borgerliga begravningsförrättare jag har samtalat med har hållit i ceremonier som påmint om kyrkans ritual där även psalmer har förekommit, ceremoni där det bjöds på vin från den avlidnes vingård eller en ceremoni under en stor hängpil på en kyrkogård. Anledningar till val av borgerlig ceremoni är olika. I de fall då ceremonin påminner om en kyrklig ritual kan det vara att den avlidne har gått ur svenska kyrkan och de anhöriga inte varit medvetna om detta och därför önskat denna form av ceremoni.¹⁰¹ De övriga formerna av borgerliga ceremonier, menar jag, pekar mot ett mer medvetet val. Den avlidne önskade det eller de anhöriga valde det i tron om att det var vad som passade den avlidnes önskemål eller karaktärsdrag.

Den borgerliga begravningens framväxt skildras i Hilding Pleijels skrift *Jordfästning i stillhet*. Där tydliggör Pleijel delar av den komplexa process som föregick lagändringen som gjorde det möjligt att tillåta borgerlig begravning. Jag ska inte gå in i detalj i ärendet, då det inte är av vikt här, men tydligt var att det fanns en växande opinion för den föreslagna reformen. En opinion som växte sig så stark att ”Kungl. Maj:t den 21 maj 1918 beslöt att tillkalla sakkunniga för att utreda frågan”. En speciell kommitté tillsattes som kom att kallas Religionsfrihetskommittén, denna hade som främsta uppgift att utreda frågan ”om rätt till utträde ur statskyrkan. Detta gällde särskild beträffande de personer som sökte tillträde till vissa statsämbeten oberoende av viss trosbekännelse samt beträffande borgerlig begravning. I juni 1922 beslöts att denna kommitté uteslutande skulle ägna sig åt frågan om borgerlig begravning, då påtryckningarna i frågan var många. Några år tidigare hade det kyrkliga doptvånget upphört, vidare fanns ej konfirmationstvånget kvar och även den obligatoriska nattvardsgången var avskaffad. Borgerlig vigsel hade redan införts och det låg i tiden att även avskaffa jordfästningstvånget. En ändring av lagen gällande detta skulle vara ett tydligt led i förändringen mot ökad religionsfrihet.¹⁰² Efter mycket arbete och långa debatter kom lagen om borgerlig begravning till stånd 1926 och härigenom upphörde 1894-års jordfästningslag som påtalade att ”jordfästning må ej förrättas av annan än präst i svenska kyrkan”.¹⁰³ Efter lagändringen kvarstod mycket arbete för kyrkan att utröna huruvida de skulle upplåta kyrkorummet för jordfästning som ej skedde i deras regi. När borgerliga begravningar blev tillåtna handlade det om begravningar i frikyrklig regi eller i andra religioner försorg. Det handlade

¹⁰¹ Se kapitel 6, Redovisning av intervjuerna.

¹⁰² Hilding Pleijel, ”*Jordfästning i stillhet*”, Lund, 1983, s. 72ff.

¹⁰³ *Ibid*, s. 66.

inte om den typ av borgerliga begravningar man ser idag. En frikyrklig ceremoni utan jordfästning i Svenska kyrkans ordning ägde rum första gången den 25 juni 1928. Detta skedde inte utan tumult och kyrkoherden i församlingen förrättade, efter den frikyrkliga begravningen, jordfästning i svenskkyrklig ordning. Detta ”för säkerhets skull”, enligt egen utsago.¹⁰⁴

Begravning i Svenska kyrkans försorg var för den stora allmänheten länge det enda alternativet. Jag har därav valt att studera utvecklingen av begravningsgudstjänsten genom att sammanlikna ordningarna för jordfästning respektive begravningsgudstjänst i Svenska kyrkans handböcker fastställda år 1894, 1942 samt 1986. En jämförelse är även gjord med det förslag som är på remiss och vilket det ska beslutas om på kyrkomötet 2015.¹⁰⁵ Det som är intressant att notera att följderna gällande begravningsaktens moment, i princip, sett likadana ut sedan 1942. Akten inleds, då som nu, med dämpad orgelmusik. Psalmsång samt samlingsord följer, i det senaste förslaget är ordningen för detta omkastad - att psalmerna skulle sjungas har inte alltid varit självklar. I 1894 års handbok står uttryckligen vid ett tillfälle att psalmen ska läsas.¹⁰⁶ I 1942-års handbok är detta förändrat till att psalmer ”där så kan ske” eller ”där så befinnes lämpligt” kan sjungas.¹⁰⁷ Därefter håller prästen ett griftetal. I 42:ans samt 86:ans ordning är detta moment följt av bön sedan överlåtelse och mullpåkastning. I remissförslaget är denna bön utelämnad. I ordningarna från 1894 samt 1942 används enbart ordet jordfästning i samband med överlåtelsen.¹⁰⁸ Läsning av bibeltexter följer. Psalmsång följer och sedan 1986:ans handbok är här en bön inkluderad, även i remissförslaget, efter denna psalm. Härpå följer Herrens Bön samt från och med 1986 års handbok två skilda alternativa sätt att avsluta akten på; avsked i kyrkan (vanligt vid kremering) eller avsked på kyrkogården (vanligtvis då jordbegravning sker eller om kremering har föregått begravningsakten). Momenten i 1986-års handbok samt förslaget till 2015 är lika. I samtliga handböcker lämnas förslag på lämpliga bibeltexter i sammanhanget. Några av dem har tillkommit eller utelämnats i revideringarna men faktum är att förhållandevis många har varit de samma sedan handboken från 1894. Dock ska man ha i åtanke att språket har reviderats genom de olika bibelöversättningar som skett, 1917 samt 2000. I det förslag som nu är på remiss är följande 35 texter inkluderade som förslag på lämpliga bibelord på begravning.

¹⁰⁴ Ibid, s. 79ff.

¹⁰⁵ Svenska kyrkans utredningar 2012:2. Förslag *Kyrkohandbok för svenska kyrkan*, s. 5.

¹⁰⁶ *Handbok för Svenska Kyrkan*, Stockholm, 1930, s. 186 fotnot**.

¹⁰⁷ *Den Svenska Kyrkohandboken*, Stockholm, 1963, s. 260ff.

¹⁰⁸ *Handbok för Svenska Kyrkan*, Stockholm, 1930, s.185 samt *Den Svenska Kyrkohandboken*, Stockholm, 1963, s. 263.

Sju av dem har varit föreslagna sedan 1894-års handbok: Ps 90:1-2, Ps 90:10, Ps 90:12, Ps 73:23-26, Ps 103:15-17, Ps 130:1-6 och Joh 11:25-26.

Fjorton texter har funnits med sedan 1942-års handbok med ett fåtal undantag noterade: Rom 14:11-12, 1Kor 15:42-43, Vish 3:1, Rom 8:38-39, Rom 14:7-9, Joh 10:27-28, Joh 14:1-3 vers 1 ej med i 42:an och 86:an, 1Kor 13:12-13 vers 13 ej med i 42:an och 86:an, 1Kor 15:53-57, Fil 3:20-21, Hebr 13:14, 1Joh 3:2, Upp 1:17-18 och Upp 21:3-4

En text har funnits med sedan 1986-års handbok: Ps 31:15

Tretton av de texter som ligger som förslag är ”nya” i begravningssammanhang: Jak 4:13-14, 1 Joh 3:18-21, Jer 29:11-14, Ps 23:1-4, Ps 46:2-4, Ps 121, Ps 139:9-12, Matt 11:28-30, Luk 12:6-7, Joh 3:16-17, Jes 25:8-9, Luk 20:38 och 2Kor 5:1-4

Det är tydligt att betoningen i de förslagna texterna ligger på hopp, tröst, omtanke etc. I min genomgång av texterna ser jag en glidning innehållsmässigt i de texter som förslås. I de äldre handböckernas texter var orden dom, synd och förlåtelse mer förekommande.

Väljer man en ceremoni inom ett kristet samfund finns det oftast tydliga ramar för en begravningstjänst. Även moment som själaringning och tacksägelse inkluderas. Själaringning sker oftast nästkommande vardag efter att församlingen fått kännedom om dödsfallet. Ursprungligen var själaringningen ett sätt att meddela bygden att någon av dess invånare hade dött. Därefter, vanligen i huvudgudstjänsten, sker tacksägelse över den avlidna. Vilket innebär att ett tack uttrycks för, den nu avlidna, människans liv. Både den avlidne samt de sörjande inneslut därefter i församlingens förbön och gemenskap.¹⁰⁹ Dessa ramar är kännetecken för en religiös begravning. Dessa ramar kan upplevas som en trygghet eller en begränsning. Inom de kristna konfessionerna är profan musik vanligt förekommande. Med hjälp av musikvalet tillsammans med valet av psalmer och exempelvis bibeltexter har de anhöriga möjlighet att individanpassa ritualen.

Ceremonilös begravning eller så kallade direktare är ett förhållandevis nytt fenomen. Innebörden är att den avlidne förs direkt till kremering utan att någon ceremoni över den avlidnes minne, överlåtelse eller liknade har skett. I den kontakt jag hade med begravningsentreprenörer under kandidatarbetet hänvisade de ofta till att de anhöriga menade att den ”ceremoni” som hölls på sjukhuset i samband med dödsfallet var nog. De sjukhuspräster jag samtalade av samma anledning var inte bekanta med någon ceremoni som var förekommande

¹⁰⁹ Kyrkoordningen för Svenska kyrkan kap 24 §6 samt *Begravningen-ett brev från Svenska kyrkans biskopar*, Uppsala, 2006, s. 26.

i detta skede. Troligt hänvisar de anhöriga till den stund av stillhet då sjukhuspersonalen har gjort iordning den avlidne för visning samt tändt ett ljus i hans rum strax efter dödsfallet.

Planering inför ceremonin

Jag vill återkoppla till det inledande mötet som vanligen sker på begravningsbyrån och de val som måste göras. Jag har nu gått igenom de avgörande valen som de anhöriga står inför i samband med en begravning, kremering eller ej, gravskick samt borgerlig eller religiös ceremoni. Utöver dessa val finns det ytterligare ett antal val som behöver göras, men då av lättare karaktär såsom om ska det vara minnesstund efteråt. Om man väljer det ska den då vara i hemmet eller i lämplig lokal, med förtäring eller inte? Vill de anhöriga hyra in en solist? Ska det vara tryckta programblad till ceremonin? Hur ska annonsen i dagstidningen se ut? Här skriver jag ”hur” eftersom detta är viktigt för människor. Annonsen har fortfarande en viktig meddelandefunktion och 93 % väljer att ha minst en annons införd i papperstidning.¹¹⁰ Dekoration till kistan och i den lokal där begravningen ska ske ska bestämmas. Kistdekoration av blommor, klassiskt större modell eller en enkel blomma på kistan? Bårtäcke istället för blommor? Ett fotografi på kistan eller kanske något som vittnar om den avlidnes intressen såsom ett metspö, ett par dansskor eller ett hundkoppel?

Beroende på valt gravskick kommer kanske frågan om gravsten upp och då finns det i sammanhanget ytterligare val som ska göras. Det inledande mötet brukar enligt Lernéus även inkludera några frågor om bouppteckning och försäkringar även om denna bit är något som oftast företas efter begravningen.

När de anhöriga har lämnat mötet har begravningsentreprenören uppgifter av administrativ karaktär som måste göras för att få till stånd en begravning. Det handlar om kontakt med skatteverk och kyrkogårdsförvaltning. Eventuellt är inte kroppen hämtad och då måste kontakt med sjukhus tas. Förtäring, solist, blommor etc ska beställas och bekräftas. Anmälan till eventuell minnesstund samt administration av exempelvis minnesgåvor kan vara uppgifter som ska göras. Vidare ska den avlidna kroppen tas omhand och iordningställas. Idag begravs ungefär 50 % i vit svepning samt resterande 50 % i privata kläder, denna sistnämnda andel ökar år för år. Som anhörig har man möjlighet att se den avlidne i kistan. Detta sker oftast i ett visningsrum eller kapell innan begravningen men kan även ske i samband med begravningen, ungefär 20 % väljer detta.¹¹¹

¹¹⁰ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

¹¹¹ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

Innan begravningen är det även vanligt att de närmast anhöriga har ett samtal med den som ska förrätta begravningen, en religiös eller borgerlig officiant. Sker begravningen i en mer religiös kontext, är det vanligt att företrädaren för det religiösa samfund man tillhör har en större roll och ofta även följer med de anhöriga till begravningsbyrån.¹¹² Samtalet med förrätaren ger hen underlag till det tal som oftast hålls över den avlidne på begravningen. Är förrätaren företrädare för ett religiöst sammanhang kan även samtalet ha en viss själavårdande karaktär.

På begravningsdagen

Dagen då begravningen ska ske är ofta en av de tyngsta dagarna för de anhöriga i detta sammanhang. Som anhörig försöker man vara i lokalen för begravningen i god tid, dessförinnan ska begravningsentreprenören ha hämtat kistan från bårhuset eller bisättningslokalen och iordningställt samt dekorerat lokalen för ceremonin. Detta innebär att religiösa symboler eventuellt ska tas bort, kistan placeras rätt i lokalen, blommor läggas ut, ljus tändas, lämplig stämningsmusik spelas etc. När begravningsdagen kommer är det viktigt att allt är samordnat och bekräftat.¹¹³ Under själva ceremonin är man som anhörig oftast inte så aktiv, många har nog med att bara vara. Vanligtvis är momenten som man deltar i avskedet, det innebär att man går fram till kistan eller urnan och kanske lägger en blomma. Eventuellt finns det också möjlighet att sjunga med i några sånger eller psalmer. De anhöriga som vill delta på ett mer aktivt sätt, genom att läsa något eller spela instrument etc, brukar vara varmt välkomna att göra så. Vanligtvis tar ceremonin ungefär trettio minuter. Begravningsentreprenören och/eller förrätaren har oftast någon form av värdskapsliknande uppgift under ceremonin och en eventuell minnesstund, detta för att hjälpa de anhöriga.

Det val som tidigare gjordes rörande kremering eller ej påverkar om det är kista eller urna med i lokalen samt var begravningen avslutas, inne i lokalen eller ute på begravningsplatsen. Efter avslutad ceremoni kan de anhöriga samlas för en mindre formell minnesstund över den avlidne. Någon från begravningsbyrån kan vara delaktig samtidigt som kollegor kör iväg kistan om den ska till krematoriet. När kistan väl är lämnad på krematoriet tar kyrkogårdsförvaltningen över ansvaret för den avlidne. Sedan den 1/1-2000 har även kyrkogårdsförvaltningen ansvar för utkörning samt gravsättning av askan.¹¹⁴

¹¹² Enligt informant i intervju i samband med uppsatsen.

¹¹³ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

¹¹⁴ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

Efter begravningen

Förutom sorgen kvarstår även praktiska göromål runt den avlidne. Kanske har kremering skett efter begravningen och då ska stoffet gravsättas. Detta brukar vara en kortare akt på begravningsplatsen en vecka eller två efter begravningen. Urnan sänks ner i grävd urngrav och någon kanske läser en dikt eller annan text. Den närmsta familjen, en vaktmästare, en representant från begravningsbyrån, kanske en präst är de som vanligtvis närvarar. Ska stoffet begravas i minneslund sker detta enbart i närvaro av den kyrkogårdsarbetare som utför arbetet. Askan ska vara gravsatt inom ett år efter kremeringen har ägt rum.¹¹⁵

En tid efter begravningen är det vanligt att begravningsentreprenören har en minnespärm över den avlidna färdig som de anhöriga får. Däri kan finnas några foton från ceremonin, kondelanser, förteckning över vem som deltog eller över vem som gav en minnesgåva etc. Oftast tar begravningsentreprenören kontakt med de anhöriga några dagar efter begravningen. Dels kan det finnas frågor gällande begravningen och dels kan det finnas frågor av praktisk natur. Gravsten ska kanske beställas och tackkort skickas. En bouppteckning är av praktisk natur och ska göras senast tre månader efter ett dödsfall.¹¹⁶ Detta innebär att den avlidnes bos tillgångar samt skulder klargörs och därefter upprättas en förteckning över detta så ett arvskifte kan göras. Arvskifte innebär att den avlidnes tillgångar fördelas mellan arvingarna och att hänsyn till eventuellt testamente tas.¹¹⁷ Arvskifte kan ske i samförstånd arvingarna emellan men det kan även uppkomma tvister som kan ta år att lösa, kanske måste man gå till domstol för att nå en överenskommelse.¹¹⁸ När detta är gjort ska Skatteverket meddelas och godkänna arvskiftet, därefter betalas ett eventuellt arv ut.¹¹⁹

Emellanåt behövs kunskap om historien för att förstå samtiden. Förändringar gällande begravningar har inte kommit ur ett vakuum utan följt samhällets utveckling i övrigt. Exempelvis var det reformen av lagen som öppnade upp för den borgerlig begravningsceremoni. Detta var ett tydligt led i en tid av ökad religionsfrihet. Idag krävs återigen reformer av begravningslagen för att möjliggöra förändringar till exempel beträffande begängelseskick. Idag ligger detta i tiden av skäl som härrör till ekonomi, miljöhänsyn och hållbar utveckling. Det är en mängd val som ska göras i anslutning till en begravning. Valen man gör beträffande exempelvis begängelse och gravskick kan även påverka begravningsceremonins utformning.

¹¹⁵ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM> kap 5 § 11 hämtad 2013-08-25.

¹¹⁶ bouppteckning. <http://www.ne.se/lang/bouppteckning>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-08-25.

¹¹⁷ arvskifte. <http://www.ne.se/lang/arvskifte>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-08-25.

¹¹⁸ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

¹¹⁹ <http://www.skatteverket.se/privat/bouppteckning.4.18e1b10334ebe8bc80001217.html>, hämtad 2013-08-23.

Syftet med uppsatsen är att studera vad människor i Sverige idag efterfrågar beträffande begravningar. I sammanhanget är valen som görs innan ceremonin väsentliga.

5. Begravningslagen i korthet

Min ambition är att beskriva och i viss mån förklara de delarna av begravningslagen som gemenskapen är berörd av. Detta för att ge en insikt i varför ett visst agerande är ålagt den som ordnar en begravning. Begravningslagen ger tydliga ramar och därigenom även begränsningar. Begravningen är, som jag tidigare nämnt, hårdare reglerad i Sverige än i många andra länder och påverkar de alternativ som finns.

Lagstiftningen

Den nu gällande begravningslagen trädde i kraft januari 1991. Lagen beskriver vem som är ansvarig, huvudman, för begravningsverksamheten samt att denne är skyldig att tillhandahålla begravningsplats för dem som är folkbokförda inom huvudmannens geografiska område. Huvudman är oftast Svenska kyrkans församling, förutom i Stockholm och Tranås där det är kommunen.¹²⁰ Huvudmannen är även skyldig att tillhandahålla gravplats åt dem som ej är medlemmar i ett kristet samfund, rätten till gravsättning är oberoende av religiös tillhörighet. Likaså är huvudmannen skyldig att tillhandahålla begravningslokal utan religiösa symboler för dem som det önskar.¹²¹ När det gäller krematorier så ska även detta ske i huvudmannens försorg, lagen säger att *”Krematorier får anordnas och hållas bara av den som innehar en allmän begravningsplats eller av en församling.”* Det är även reglerat att kremering endast får ske i, för detta avsedda, krematorium.¹²² Det är även skrivit att dödsbevis ska utfärdas, av läkare som ej är nära besläktad med den avlidne, utan dröjsmål. Om förhållandena beträffande dödsfallet är oklara ska obduktion företas. Om inte obduktion företas ska dödsbeviset omgående lämnas till Skatteverket. Om person har avlidit utomlands och stoftet eller askan har förts in i Sverige, skall den som ordnar gravsättningen begära tillstånd för detta eller kremering. Detta görs hos polismyndigheten i den församling eller kommun där stoftet skall gravsättas eller kremeras.¹²³ Även spörsmål om kremering, gravsättning och aska regleras i detalj i lagen. Stoffet efter en avliden ska kremeras och/eller gravsättas snarast möjligt dock senast en månad efter dödsfallet.¹²⁴ När jag läser lagtexten framstår det klart att vi har en betydligt striktare laghållning gällande exempelvis askspridningen än vad många andra länder har.¹²⁵ När det handlar om stoftet eller askan av en avliden som har gravsatts så säger lagen att det inte får flyttas. Om så ska ske skall särskilda skäl föreligga och detta söker man tillstånd till hos

¹²⁰ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 1, hämtad 2013-07-03.

¹²¹ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 2, hämtad 2013-07-03.

¹²² <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 3, hämtad 2013-07-03.

¹²³ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 4, hämtad 2012-07-03.

¹²⁴ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 5 § 10, hämtad 2012-07-03.

¹²⁵ Möller, s. 122-124.

Länsstyrelsen. Detta till trots får huvudmannen eller den som annars förvaltar en allmän begravningsplats ta ut aska som har gravsatts i ett kolumbarium eller en urnmur när gravrätten har upphört. Askan skall därefter grävas ner inom begravningsplatsen eller inom någon annan närliggande begravningsplats.¹²⁶ Gravrätten får enbart utövas av den som är antecknad, i gravboken eller gravregistret, som innehavare av gravrätten.

När innehavaren av gravrätten har avlidit, får den som ordnar med gravsättningen av hen utöva de befogenheter som tillkommer en gravrättsinnehavare. Det är inte tillåtet att pantsätta eller utmäta gravrätten. När gravrättsinnehavaren har avlidit, får gravrätten bara övergå till en släkting eller annan person med nära anknytning till den avlidne gravrättsinnehavaren, till någon annan som är gravsatt inom gravplatsen eller allmänna arvsfonden. Den som ska ta över en gravrätt måste göra detta frivilligt. Vidare så regleras hur länge man får inneha en gravplats, utsmyckning av den, återlämnande och upphörande.¹²⁷ Även begravningsavgiften är reglerad i begravningslagen och den kommer jag att förklara mer i detalj här efter. Som man förstår av texten i begravningslagen så är Svenska kyrkan den största aktören i sammanhangen men till saken hör att alla medborgare är inte medlemmar i svenska kyrkan. För att tillvarata deras intressen så finns begravningsombuden. Dessa personer finns på de platser i landet där Svenska kyrkan är huvudman, just för att se till de personers intressen som ej är medlemmar i Svenska kyrkan. Länsstyrelsen förordnar dessa ombud, som har för uppdraget, lämplighet och kunskap inom ekonomi, religion, begravnings seder och även livsåskådningar. Dessa begravningsombud ska få tillgång till församlingens alla handlingar som avser begravningsverksamheten och de har även rätt att närvara vid församlingens sammanträden då frågor som berör begravningsverksamheten avhandlas.¹²⁸ Begravningsombuden har till uppgift att arbeta för att församlingarna samråder med samt informerar företrädare för andra religioner etc. Om det finns anledning att anmärka på hur en församling sköter begravningsverksamheten ska begravningsombudsmannen meddela detta till länsstyrelsen.¹²⁹ Länsstyrelsen är den myndighet som utövar tillsyn över hela begravningsverksamheten.¹³⁰

Vad har vi rätt till?

I och med att alla som är folkbokförda i Sverige är skyldiga att betala en begravningsavgift så innebär det även vissa rättigheter när det kommer till begravning. Rättigheter som vi redan, under ett yrkesverksamt liv, har betalat för. Denna avgift betalas till den huvudman som har

¹²⁶ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 6, hämtad 2012-07-03.

¹²⁷ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 7, hämtad 2012-07-03.

¹²⁸ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 10, § 2-4, hämtad 2012-07-04.

¹²⁹ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 10, § 5-6, hämtad 2012-07-04.

¹³⁰ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 10, § 1, hämtad 2012-07-04.

ansvar för begravningsverksamheten inom det området där personen är folkbokförd senast den 1 november föregående år, då vanligen den svenskkyrkliga församling personen geografiskt sett tillhör. Avgiften bestäms efter ett avvägande av verksamhetens intäkter och kostnader, avgiften ska regleras i lagen liksom hur beräkning och utbetalning av begravningsavgiften ska ske till huvudmannen.¹³¹ Genom denna avgift ska huvudmannen, enligt begravningslagen, stå för följande när en person, som uppfyllt nedanstående krav, dör:

- tillhandahålla gravplats eller motsvarande på allmän begravningsplats under en tid av 25 år
- gravsättning inklusive gravöppning, återfyllning och iordningställande av öppnad grav
- transporter från det att huvudmannen övertagit ansvaret för stoftet till dess att gravsättning har skett, med undantag av transport för gravsättning utanför huvudmannens område, om inte transporten beror på ett avtal om tillhandahållande av särskilda gravplatser
- kremering
- lokal för förvaring och visning av stoftet
- lokal för begravningsceremoni utan religiösa symboler¹³²

I § 7 samt § 8 står två väsentliga tillägg noterade:

De tjänster som anges i 6 § skall utan kostnad för dödsboet tillhandahållas även av annan som förvaltar en allmän begravningsplats än den huvudman som avses i 6 §, om den avlidne kan beredas gravplats där.”¹³³ samt ”För en dödfödd som enligt 2 kap. 3 § skall beredas gravplats på en allmän begravningsplats skall bestämmelserna i 6 och 7 § tillämpas.”¹³⁴

Den paragraf 3 i andra kapitlet som omnämns i ovanstående citat behandlar huvudmannens skyldighet att tillhandahålla gravplats och om dödfödda nämns i sammanhanget att gravplats ska beredas till dödfödd som avlidit efter utgången av

¹³¹ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 9, § 1-5, hämtad 2012-07-04.

¹³² <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 9, § 6, hämtad 2012-07-04.

¹³³ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 9, § 7, hämtad 2012-07-04.

¹³⁴ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 9, § 8, hämtad 2012-07-04.

tjugoandra havandeskapsveckan, såvida modern är folkbokförd inom huvudmannens område. Dödfödd som avlidit före utgången av tjugoandra havandeskapsveckan har samma rättighet om modern begär det och kan lämna läkarintyg därom till huvudmannen.¹³⁵

Utgifter för dödsboet

Tack vare begravningsavgiften har dödsboet redan betalt några av de avgifter som man inte undkommer. Men det finns flera utgifter som måste till. Den transport som företas från platsen för dödsfallet till bårhus eller bisättningslokal står dödsboet för. Denna utgift kan variera kraftigt om en person exempelvis dör utomlands är det en annan kostnad än om transporten ska företas från ett lokalt sjukhus. En kista är ett måste oavsett om man väljer kremering eller ej. Kistan måste till även om man vill ha en ceremoni över urnan med askan eller enbart ha ett fotografi med av den avlidne. Kistan utgör nämligen det bränsle som är ett måste för att en kropp ska förbrännas på bästa sätt. Jag har förstått genom mina intervjuer att detta inte ens är en självklarhet för alla präster eller borgerliga förrättare. Alla kistor är klassificerade efter den belastning de tål och för kremering kan man undkomma med en något billigare kista då denna inte behöver hålla samma standard som en kista för jordbegravning. Detta innebär inte att de är billiga men det skiljer drygt 1300 kronor på de olika kisternas billigaste alternativ.¹³⁶ Skillnaden i kistorna består i att en kista, tänkt för jordbegravning, ska tåla återfyllnaden av graven (det står noterat att detta ska ske aktsamt) samt sedan även jordtrycket som motsvarar två meters överfyllnad.¹³⁷ Det går utmärkt att bygga en kista själv, under förutsättning att den håller den standard som SBT, Samrådsgruppen Begravningsbranschen Träindustri, har bestämt. SBT ”är ett samrådsorgan för de ingående organisationernas gemensamma frågor rörande normer för kistor och urnor och därmed sammanhängande frågeställningar.”¹³⁸ De har utarbetat en kravspecifikation för både fabrikstillverkade kistor och urnor samt egentillverkade. Instruktionerna för tillverkning av kista och/eller urna är tydliga och för en praktiskt lagd person säkert fullt möjliga att följa.¹³⁹

En urna behövs om askan ska förvaras i kolombarium eller liknande. En urna behövs även om man inte nöjer sig med den pappkartong som man annars får askan i från krematoriet.¹⁴⁰ När jag gjorde en enkel marknadsundersökning via internet såg jag att priset

¹³⁵ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 2, § 3, hämtad 2012-07-04.

¹³⁶ Kandidatuppsats Winther, CTR Lunds universitet, framlades 13/1-2012, s. 27.

¹³⁷ http://www.skkf.se/sites/default/files/editorial/SBT_kravspec_kistor.pdf hämtad 2013-07-04.

¹³⁸ <http://www.skkf.se/sbt> hämtad 2013-07-04.

¹³⁹ http://www.skkf.se/sites/default/files/editorial/SBT_kravspec_egentillverkat.pdf hämtad 2013-07-04.

¹⁴⁰ Winther, s. 27.

på urnor startar på sexhundra kronor och uppåt.¹⁴¹ Intressant är att urnor som är tänkta till stoftet efter kremerade husdjur kostar i princip hälften.¹⁴² Detta är då urnor av motsvarande, mer eller mindre förgängliga material.

Lagen tydliggör både de rättigheter som finns samt påtalar skyldigheterna man har i sammanhanget. Lagen klargör ansvarsfördelning för såväl det praktiska som ekonomiska. Lagen styr till stor del de val man som anhörig står inför beträffande begravningen. Lagen påverkar även om det som efterfrågas kan tillgodoses eller ej.

¹⁴¹ <http://www.fonusnet.se/default.aspx?cat=35&RedirCat=28> hämtad 2013-07-04.

¹⁴² <http://www.sysav.se/Templates/StdPage.aspx?id=4760> hämtad 2013-07-04.

6. Vad efterfrågas beträffande begravning?

Nedan kommer jag att redovisa vad som, enligt informanterna, efterfrågas i samband med begravning. Underrubrikerna följer uppsatsens frågeställningar i stort.

Informanternas svar är redovisade enligt följande rubriker och ordning;

Första underrubriken lyder; Vad efterfrågas och kan tillgodoses gällande riten som helhet? I denna avdelning beskrivs övergripande aspekter av begravningsceremonin, om möjligt, efter vilken ordning de oftast kommer i ceremonin. De perspektiv som tydligt berör ceremonin som helhet inleder redovisningen. Denna första avdelning beskriver det som efterfrågas samt kan tillgodoses.

Andra underrubriken lyder; Vad efterfrågas och kan tillgodoses av specifika moment i ceremonin? Häri redovisas detaljer samt specifika moment i ceremonin i den följd de oftast kommer. Även denna avdelning redovisar moment vilka efterfrågas samt kan tillgodoses.

Tredje underrubriken lyder; Vad efterfrågas och kan ej tillgodoses? I denna avdelning redogörs för de önskemål som ej kan tillgodoses. Utgångspunkten är de övergripande aspekterna för att därefter övergå till detaljnivå, i den ordningsföljd som momenten vanligen kommer i ceremonin.

Fjärde underrubriken lyder; Övriga nämnda aspekter av begravning. Här redovisas svar som berör tankarna och frågorna beträffande både begravningen men även tiden innan och efter för de anhöriga. Det handlar ej om konkreta önskemål eller valmöjligheter utan aspekterna av nya familjebildningar, språkbarriärer, begravningens mindre omfång, sorgprocess, döden som del i det moderna samhället etc. Vid första anblicken upplevs eventuellt inte dessa aspekter röra begravningsceremonin i sig men efter djupare analys tydliggörs perspektiv som kan påverka även ceremonins genomförande, stämning, anhörigas delaktighet etc.

Det som är skrivit med kursiv stil i redovisningen är citat.

Vad efterfrågas och vad kan tillgodoses gällande riten som helhet?

Enligt Catherine Bell innefattar känslan av samhörighet och förstärkandet av olika värderingar alla som deltar i en rit. Ritualen fyller, enligt henne, sin funktion genom användning av symboler, klagjord ordning och samordnade skeende, detta i relation till andra händelser. I en religiös begravningstjänst blir detta påtagligt. Det praktiska i en rituell handling underlätt-

tar sociala dimensioner i livet och hjälper de anhöriga att gå vidare i sitt sorgearbete etc.¹⁴³ Informanterna uppgav ett flertal aspekter i och av riterna som de menade var betydelsefulla för de anhöriga. Det som lyfts fram är att riterna uppfattas vara institutionaliserade, vilket innebär exempelvis att begravningsceremonin ofta ses *"... som någon slags institutionell rit"* av de anhöriga, säger en informant. En annan viktig aspekt som framkommer hör samman med ceremonins koppling till det religiösa. En informant berättar att människor tycks förvänta sig de religiösa inslagen även om de annars lever ett helt sekulariserat liv och flertalet informanter uppgav att anhöriga inte tycks uppleva de religiösa inslagen som främmande även om livet i övrigt levs sekulariserat. En av dem menar till och med att *"våldigt många tror jag uppskattar det religiösa inslaget just vid begravningar"*. Det framkommer även att de religiösa riterna uppskattas för den trygghet de befintliga ramarna ger. För de anhöriga som vill anordna begravningar inom Svenska kyrkans försorg framkommer emellertid att man inte alltid uppfattar att begravningar är en gudstjänst.¹⁴⁴ I mina intervjuer med informanter från Ortodoxa och Katolska kyrkan, säger de att det är självklart att anhöriga ser begravningen som en gudstjänst. Samtidigt var informanterna från dessa konfessioner tydliga med att fler och fler som idag begraver sina anhöriga i deras försorg gör det mer av traditionella skäl än av religiösa.

Beträffande aspekter av ritens längd, inkluderade moment etc är det tydligt att den borgerliga begravningen är mycket snarlik en begravning i Svenska kyrkans försorg. Detta är vad många av informanterna uttrycker som sina tankar. Jag har ej fått uppfattningen att detta är något som anhöriga lyfter i exempelvis samtalet med en förrättare inför begravningen. Det har påtalats att ritens längd tidsmässigt är viktig. Den får inte bli för kort om man som anhörig ska hinna förstå och integrera det som har skett med hjälp av det som sker under riterna. Vikten av att ha en ritual överhuvudtaget, oavsett religiösa förtecken eller ej, påtalades av en präst. Hen menade att det var bättre att de anhöriga valde en borgerlig begravning än att de valde bort ceremonin helt. Ofta i intervjuerna kom vi in på hur lika de inkluderade momenten i de borgerliga ceremonierna är ofta med de kyrkliga såsom psalmer, tal över den avlidne, avskedstagande, ljusständning etc. Detta påtalas från både borgerligt samt svenskkyrkligt håll. De borgerliga informanterna gav uttryck för att man upplevde en större frihet med en borgerlig begravning i förhållande till kyrklig. Men i nästa mening sa en av dem att *"jag ivrar för klockringning"(...)" Det är ett igenkänningsmoment, folk vet att nu börjar vi."* Klockringning är traditionellt sett så en begravning inleds i kyrkliga sammanhang. Denne informant har mig veterligen inget förflutet i exempelvis kyrkliga sammanhang.

¹⁴³ Bell, 1997, s. 135 ff.

¹⁴⁴ Givetvis är en begravning i Svenska kyrkan en gudstjänst oavsett hur den uppfattas av de anhöriga.

Samtal om lämpliga riter för situationen uppkom under ett antal intervjuer och det visade sig att några av informanterna i svenskkyrklig kontext hade befunnit sig i situationer då ingen lämplig rit fanns att tillgå. I sammanhanget blev sagt att i somliga fall har informanterna upplevt sig sakna en, för den uppkomna situationen, lämplig rit. En informant upplyste mig om att de skapat egna riter i händelsen av att spädbarn avlidit i samband med förlossningen eller under sina första levnadsdagar och då ej hunnit lämna sjukhuset.¹⁴⁵ En annan informant berättade hur de på uppmaning av en anhörig skapat en rit, vilket skedde i ett sammanhang då den överlevande föräldern inte ville att parets gemensamma barn skulle vara delaktiga på den avlidne föräldrarnas begravning. Detta av hänsyn till barnen då man, med rätta, anade att begravningen skulle bli lång då antalet gäster, kondoleanser, minnestal var många. Informanten såg ett behov och löste situationen med hjälp av andra professioner i arbetslaget som tillsammans tog fram en ritual anpassad till barnen. Genom detta agerande tillgodosåg man den osäkerhet som den överlevande föräldern kände inför begravningen samtidigt som man kunde se till barnen och anpassa avskedtagandet till dem. Efter denna rit visade det sig att de närmast vuxna anhöriga som även deltagit i denna rit upplevde det som att ”för oss blev ju detta det riktiga avskedet”.

Personifiering av riten togs upp i många intervjuer. Det var uppenbart att detta var viktigt för flertalet av informanterna då detta även hjälper de anhöriga att tydliggöra skeden i livet som berör en människas skiftning från ett socialt eller biologiskt stadium till nästa.¹⁴⁶ Det finns även forskning som tydliggör både trenden samt vikten av att personifiera riten, exempelvis studerade Caswell detta samt även de yrkesgrupper som är involverade kring en begravning och hur de uppfattar sitt arbete.¹⁴⁷ I mina intervjuer framkom att präster försöker personifiera riten genom att efterfråga den avlidnes dopljus eller konfirmationsbibel och om något av det finns integrera detta i ceremonin för att på så sätt väva samman den avlidens kristna liv. Att lägga ner små, personliga saker i kistan blir allt vanligare, enligt några informanter. Det framkom även att de sociala medierna personifierar begravningen då de integrerades. Detta tydliggjordes då en informant berättade om hur några syskon planerade sin avlidne brors begravning. Hans sida på Facebook var fylld med kondoleanser som syskonen inkluderade muntligt i den borgerliga begravningsceremonin. Tydligt är det att den personliga prägelns blir påtaglig när den avlidne är medveten om när hon ska dö och själv planerar sin begravning. Här framkommer det att när någon själv planerar sin begravning kan den mycket

¹⁴⁵ En sådan rit finns idag inkluderad i *Den Svenska kyrkohandboken*, s. 303.

¹⁴⁶ Bell, 1997, s. 94 ff.

¹⁴⁷ Glenys Caswell: Personalisation in Scottish funerals: Individualised ritual or relational process? *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 2011: 16:3, 242-258.

väl innehålla bildvisning, musik, textläsning som upplevs mycket personliga. Informanterna menar att när de anhöriga planerar en begravning blir den oftast mer traditionell.

Medlemsfrågan i Svenska kyrkan är en fråga som upplevs aktuell och för informanterna, främst borgerliga och svenskkyrkliga, mer eller mindre problemfylld.¹⁴⁸ Här nedan kommer de tillfällena att beskrivas då förrättare och anhöriga har nått en lösning eller att kyrkoherden i den svenskkyrkliga församlingen har menat att det finns skäl som talar för en kyrklig begravning, även om den avlidne ej var medlem. En borgerlig informant påtalade att många förefaller vara indifferent inför den borgerliga ceremonin då detta alternativ eventuellt är det enda möjliga då de anhöriga fått vetenskap om att den avlidne ej längre är medlem i Svenska kyrkan. I Kyrkoordningen, vilket är ett regelverk för Svenska kyrkan, står följande noterat gällande begravning av icke medlem: ”En begravningsgudstjänst får även firas när någon som inte tillhörde Svenska kyrkan har avlidit, om det finns särskilda skäl och är förenligt med den avlidnes önskemål. Då får en avgift tas ut. Beslutet om att fira begravningsgudstjänst fattas av kyrkoherden, som även får uppdra åt någon annan präst i församlingen att besluta.”¹⁴⁹ Då handlar detta om en begravning som förrättas av präst. Det står även klargjort i kyrkoordningen att kyrkan får upplåtas för andra ändamål än gudstjänst och kyrklighandling såvida inte den upplåts ”för något ändamål som kränker kyrkorummets helgd. En upplåtelse får inte heller ske på så sätt att den hindrar församlingens gudstjänstliv eller verksamhet i övrigt.”¹⁵⁰ Detta blir intressant då en av informanterna som arbetar som borgerlig förrättare, utan kyrklig bakgrund, uppgav hur hen har haft en begravning i en kyrka. Hen berättar hur det hela kom sig av att den då avlidnes partner blivit begravd i kyrkan något år tidigare samt att det togs för givet att så skulle även den nu avlidne bli. Diskussion utbröt i den avlidnes släkt då de förstod att hen gått ur kyrkan och ej skulle bli begravd i kyrkans försorg. Att släkten var välkänd i bygden menar hen även påverkade situationen. Informanten berättar: ”*Och prästen som egentligen tjänstgjorde i xxx kyrka var inne på att det nog skulle kunna gå för sig. Ingen var ju glad för det här för det kunde ju bli prejudicerande. Kyrkan för mig, i det här fallet, är som vilken lokal som helst.*”

Medlemskap i Danska kyrkan är ett problem som framkom under mina intervjuer, av de som arbetar i kustnära kontext. Viktigt att nämna i sammanhanget är att Danmark har en statskyrka och att, enligt den information jag har fått fram, betyder ett danskt medborgarskap per automatik innebär medlemskap i Den Danske Folkekirke, om man inte anmäler

¹⁴⁸ Då begravning i kyrkan om den avlidne ej är medlem vanligen är önskemål som inte kan tillgodoses, har jag valt att inkludera merparten av aspekterna i avsnittet: Vad efterfrågas och kan ej tillgodoses?

¹⁴⁹ Kyrkoordningen för Svenska kyrkan kap 42 § 9.

¹⁵⁰ Kyrkoordningen för Svenska kyrkan kap 41 § 3.

annat samt om inflyttning sker från ett annat land som bekänner luthersk evangelisk lära som statsreligion.¹⁵¹ Ett scenario som beskrevs för mig var när en person, född i Danmark, men bosatt i Sverige sedan många år avlider och de anhöriga vill ha hen begravd i Svenska kyrkans försorg. Det har då visat sig att personen fortfarande är medlem i Danska kyrkan och ej i Svenska kyrkan. Detta byte av ”medlemsland” är inget som sker per automatik. Detta har hänt ett flertal gånger och blir ett problematiskt för de präster som tjänstgör i församlingar med stor invandring från Danmark. Tydligt finns det inget utjämningsystem länderna emellan men tydligt var att båda informanterna, ovetande om varandra, hade uppfattningen att kyrkoherden i de aktuella fallen lät nåd gå före rätt.

Idag reser vi mer än vad vi gjort någon gång tidigare vilket också innebär att idag dör fler under resor i utlandet. Detta resulterar ofta i frågor och/eller problem, både av praktisk och ekonomisk karaktär. Troligen är detta en förklaring till att flertalet informanter har intrycket av att begravningsakt över urna ökar. Anledningen därtill kan även vara önskemål om frihet att ha ceremonin på en plats där det kan vara problematiskt praktiskt sett med en kista eller att det förflyter så lång tid innan begravningen förrättas att man valt att kremera innan begravningsceremonin. En borgerlig begravningsförrättare berättade hur hen ser en ökad frihet i akt över urnan jämfört med kista. När det enbart är urna är möjligheten större att exempelvis ha akten utomhus i en trädgård. En annan anledning som blev skäl till att ha en begravningstjänst över urna var, enligt en präst, att de anhöriga bodde utomlands och lång tid förflöt innan de hade möjlighet att komma till Sverige för begravningen. I en annan intervju berättade en borgerlig förrättare att hen har haft en akt där enbart ett fotografi av den avlidne fanns. En större frihet i ceremonin upplevs om enbart ett fotografi av den avlidne inkluderas, menar densamma. Det framkom även att detta varken lämnade förrättaren eller de anhöriga oberörda då det funderades mycket rörande detta innan ceremonin, hen berättar: ”*Ja, i alla fall det funderade vi mycket på hur det skulle funka, men de sade hej till henne och det funkade bra med ett kort. Det var faktiskt en trevlig ceremoni.*” Vidare säger hen hur kista av många förknippas med en kyrklig ceremoni. Detta uttryckt, av samme informant, med orden ”*därför att kistor är på nåt vis ändå som kyrklig begravning lite grann*”. Enligt informant från Ortodoxa kyrkan är kremering inte ett alternativ och från Katolska kyrkan menar man att kremering är vanligt men då sker detta efter begravningstjänsten i annat fall talar man om

¹⁵¹ <http://miliki.dk/kirke/love-regler/grundloven/> hämtad 2013-09-29.

en minnesgudstjänst.¹⁵²

Samtalet beträffande jordbegravning kontra kremering uppkom i flertalet intervjuer och bland annat lyftes frågan av hur vanlig jordbegravning är idag och det är tydligt att det skiftar med informanternas kontext. Bland de som tjänstgör på landsbygden uppskattar en informant att periodvis är 50 % av begravningarna jordbegravningar medan det blir allt ovanligare i storstadskontexten. En informant uttryckte det med orden ”*alltså jordbegravning tror jag är nånting som, människor tycker det är jättejobbigt (...) det känns så främmande att stoppa ner nån i jorden*”. Många menade att några anhöriga upplevde just jordbegravningar som än mer sorgliga och tunga. Vilket då går stick i stäv med önskemålet som många har att begravningen ska vara ”ljus” i stämning och ton. Ljusa begravningar efterfrågas främst från svenskkyrkligt och borgerligt håll detta uttrycktes på följande sätt:

... det märker man fortfarande lite av att människor säger att ”nu ska vi inte ha några dystra psalmer”. Men det är väldigt sällan vi medvetet väljer dystra psalmer. Nej, det säger jag ju inte. De är måna om att det ska finnas något ljust och lätt över det hela och det är ju lätt att säga att det är ju samma syfte som vi har. (...) Var det där kommer ifrån, det är väl fortfarande någon form av eminens från kanske tidigare upplevelser när begravningsgudstjänsten hade tyngre karaktär och de psalmer som fanns innan i 37:ans psalmbok.

Det framkom med all tydlighet att musiken som spelas under ceremonin är av största vikt för merparten av de anhöriga, alla informanterna var eniga därom. Psalmer men även profan musik spelas på merparten av begravningarna oavsett konfession. Cd-musik är vanligt och alla informanter jag intervjuade säger att det förekommer i deras kontext. Vanligt är att de försöker lösa det så att musikern om möjligt kan spela stycket, såvida det inte är en speciell inspelning som önskas. Anhöriga vill gärna inkludera favoritmusiken i ceremonin och den fråga som kom upp genom detta var frågan om rätt musik vid rätt tillfälle. Präster och förrättare lyfter då frågan med de anhöriga om de verkligen vill att den musiken som betydde mycket, kanske i personliga stunder med den nu avlidne, nu är den musik som ska spelas inför en

¹⁵² En minnesgudstjänst är ett alternativ för samtliga av de kristna inkluderade konfessionerna om exempelvis kroppen saknas efter en olycka. Finns det inget att begrava blir det minnesgudstjänst istället för en begravningsgudstjänst.

större grupp. För det var som en präst uttryckte det att *"vissa saker vill man inte dela med alla"* samt att *"Ibland måste man hjälpa folk att tänka efter också"*. Några präster hade ett sätt att inkludera favoritmusiken på, nämligen att låta några toner inleda griftetalet. Jag fick ett exempel berättat för mig om en levnadsglad person som älskade att dansa men de anhöriga ansåg att en dansbandslåt i begravningsgudstjänsten inte var det som de önskade och då valde prästen att inkludera några toner i griftetalets inledning. Inga övriga ord behövdes om musiken eftersom de närvarande vid begravningen förstod att detta var favoritmusiken.

Idag har man kanske inte enbart sitt favoritstycke eller sin favoritlåt, man har kanske en hel spellista med favoriter, en informant uttryckte följande *"Man är mer och mer mån om sina playlists och man har inte bara cd hyllor hemma utan nu har man playlist som man sätter ihop efter soligt väder eller annat..."* Idag har man spellistor efter humöret och då är steget inte långt borta att ha en *"begravningsplaylist"*, menar densamma. Beträffande psalmer så framkom i flertalet intervjuer att okunskapen därom är stor. Är det en person som önskar speciella psalmer så uppgav flertalet informanter att då är det oftast en *"kyrkvan"* person. Det vanliga scenariot är att människor i samtalet inför begravningen säger sig inte kunna några psalmer men efter lite samtal visar det sig ofta att de har en favoritpsalm eller två. De i särklass vanligaste psalmerna som framkommer är nummer 249 *Blott en dag* samt nummer 297 *Härlig är jorden* från *Den svenska psalmboken* från 1986. Dessa psalmer är även vanliga i borgerliga sammanhang. Friheten i psalmvalet beror på vilken präst som har begravningen, exempelvis uttryckte en informant det följande: *"En anhörig sa: "Jag tycker ju så hemskt mycket om Store Gud." Då tar vi den. "Jamen den passar ju inte på begravning." Varför inte? Om du tycker om det så är det ju den vi ska ha. Är det så att den här människans favoritpsalm var En blomstertid nu kommer och begravningen är i december, skit samma då sjunger vi En blomstertid nu kommer."* I avsnittet av det som ej tillgodoses inkluderar jag berättelsen av en informant som inte ger samma frihet i frågan.

När det handlar om dekoration till ceremonin framkom det att individuella val är vanligare idag än tidigare. Det blir allt vanligare att välja dekorationer och/eller blommor efter enligt en bestämd färgskala. Trädgårdsblommor blir allt vanligare medan kransar blir allt ovanligare. Samtidigt som det finns dem som väljer att inte inkludera blommor överhuvudtaget.

Vad efterfrågas och vad kan tillgodoses av specifika moment i ceremonin?

Jag kommer nu att gå in på enskilda moment i ceremonin och de önskemål som råder därom samt vad som kan tillgodoses. Inledningsvis handlar det om talet över den avlidne. Det framkom i flertalet intervjuer att talet över den avlidne, ofta benämnt griftetalet, är det som väcker många frågor i samband med samtalet innan begravning. Det handlar om innehållet och att de anhöriga har frågor och tankar av vad man önskar att prästen eller förrättaren ska säga respektive inte säga om den avlidne. Här är det tydligt att de anhöriga gärna samtalar med förrättaren om både det som varit gott och mindre gott och sen uttrycker önskemål om att negativa skeende ej ska nämnas i griftetalet. Som en av prästerna uttryckte det;

Ja, där kan man ju märka en oro framför allt för, i de flesta människors liv finns det ju det som varit bra och det som inte varit bra. Och jag vill ju gärna få en bild av hur det har varit och hur personen har varit men det kommer ju upp saker som jag inte skulle få för mig att säga i ett griftetal. Men då kan ju folk kanske ha berättat om hur dement personen var och hur hemskt det var och hur tokigt det blev. Det kan ju ha varit nåt jättejobbigt de sista åren som de verkligen behöver prata om. Och då kan folk bli så här: "Men det behöver du inte säga i griftetalet!" Men jag behöver ju inte prata om det men att man kan nämna att det är upp och ner eller hur stökigt det blev på slutet eller nu har han fått vila.

Vidare berättades det " Det har blivit vanligare att folk har skrivit ner saker och sen så ibland, ofta är inte riktigt rätt ord, men det händer ibland att folk säger "men det här ska du väl inte säga" "det här behöver du inte". Nej, säger jag det ska jag inte. Jag vill ge dom den tryggheten att jag kommer ju inte att avslöja saker, avslöja familjehemligheter."

Mullpåkastning, det begravningsmoment i den religiösa överlåtelsen vilket innebär att prästen lägger tre skovlar mull på kistan, är något som väcker de anhörigas uppmärksamhet.¹⁵³ Flertalet präster upplevde att antingen såg de anhöriga sig eller den avlidne som traditionell och då var de positiva till mullpåkastningen medan andra anhöriga eller avlidna var direkt negativa därtill. En informant har följande kommentar i sammanhanget: "... en del säger usch inte mull känns så otäckt att tänka jord". En begravning inom Svenska kyrkan måste inte inkludera detta moment utan där kan prästen kan välja ett alternativ som innebär enbart kors-

¹⁵³ Överlåtelsen innebär det moment i den religiösa begravningsakten där den döda överlämnas i guds händer, exempelvis uttryckt i *Den Svenska Kyrkohandboken*, Stockholm, 2010, s. 304.

tecknande över kistan. Detta alternativ blir ofta lösningen då anhöriga vill att prästen lägger exempelvis tre blommor på kistan istället. Att lägga blommorna istället för mullpåkastningen är inte ett alternativ men de kan ligga på listan som kistdekoration och därefter kan prästen välja att enbart korsteckna.¹⁵⁴ I intervjun med en representant från Equmeniakyrkan framkom att momentet att lägga tre liljor på kistan ingår i deras begravningsritual. Ett annat önskemål som framkom i sammanhanget, av mullpåkastning, är att inkludera en skål med vatten i momentet. Informanten, som arbetar inom Svenska kyrkan, uttryckte det på följande sätt, de inledande orden är den senare avlidnas egna ord som återges:

”jag vill inte ha mull utan jag vill ha en skål med vatten för vi består av vatten” och så hade hon hittat ord som jag tror var från Lennart Koskinen som han använt i nåt sammanhang. Och de här vill jag ha på min begravning och det pratade vi om för 5 år sen eller nåt. Jag sa att jag kan inte göra det som överlåtelse för det får jag inte lov men det är klart att vi ska ha med skålen ändå på nåt sätt, det har vi pratat om vid flera tillfällen. Och där var ju de anhöriga lite så upprörda för de hade hört att det gick inte att göra så och då löste vi det så att vi hade överlåtelsen version tre med bara korstecken och så vid fridslysningen gjorde jag den här ritualen med skålen så blev det så. Ja, så skulle det vara just en skål med vatten och med en blomma i, flera blommor till och med. Och så skulle man säga: som blomman vilar i detta vatten, som vattnet vilar i denna skål som vilar i mina händer vilar nu den här personen i Guds famn och så.

När det gäller allmän bön i begravningstjänsten är det tydligt att den äldre versionen av Herrens bön, Fader vår, är den som är ofta önskad i begravningar i svenskkyrklig försorg. Detta bereder inget problem då valmöjlighet finns mellan den ekumeniska översättningen som kom 1981 samt den äldre versionen.¹⁵⁵

Informanterna, såväl borgerliga som kyrkliga, påtalar att momentet som kallas avskedet, vilket innebär att de anhöriga går fram till kistan eller urnan och tar sitt avsked av den avlidne och ibland lägger en blomma och därefter går tillbaka till sina platser, ofta väcker oro. Momentet är en viktig del i den religiösa begravningen men ingår enligt de borgerliga informanterna vanligen även i en borgerlig ceremoni. Enligt informanterna är två scenarier

¹⁵⁴ Den Svenska Kyrkohandboken, Stockholm, 2010 s. 294, alternativ tre.

¹⁵⁵ Ibid, Insidan av bakre pärm.

vanligast: man är helt enkelt rädd för att missa när man ska gå fram eller som en informant uttryckte det: *”Avskedstagandet blir lite speciellt för de som har familj i splittring. Vissa har åsikter som ”jag vill aldrig stå där framme med”...*” Detta är frågor som går att lösa med hjälp av det värdskap som förrättaren eller begravningsentreprenören oftast har under en begravning. En borgerlig förrättare berättade att hen någon gång hade avslutat med just avskedsmomentet. Detta fungerade dock mindre bra då det inte blev något naturligt avslut för de anhöriga som helt enkelt inte fick klarhet i när begravningen var slut etc. Bell är tydlig med att lyfta fram hur viktigt det är att de som är delaktiga i en ritual förstår vad som sker, att ordningen är klargjord etc.¹⁵⁶ Detta förefaller inte ha varit tydligt i det fall informanten delgav.

Vad efterfrågas som ej kan tillgodoses?

Det har visat sig att det är fåtalet önskemål av de olika aspekter i begravningen som informanterna ej upplever sig kunna tillgodose. De borgerliga förrättarna har i princip fria händer vad gäller begravningen och de har inte heller upplevt att det funnits önskemål där man ej har kunnat nå en lösning som har fungerat de involverade. De aspekter som uppkommit har kommit från präster inom Svenska kyrkan. Värt att beakta i sammanhanget är att Svenska kyrkan begraver majoriteten av de avlidna, både religiösa och sekulariserade. De präster som intervjuades ut Ortodoxa- och Katolska kyrkan upplevde att inte att det uppkom önskemål beträffande specifika moment etc. Detta kan bero på att deras medlemmar har en klarare bild av vad deras kyrka står för och vad en begravning innehåller och hur den går till eller så har de större respekt för prästen och vågar ej lyfta önskemål etc.

Ett avslutat medlemskap i Svenska kyrkan var ett problem som uppkom i alla mina intervjuer med präster ur denna kontext. Då en avliden som ej är medlem i Svenska kyrkan och de anhöriga vill ha den avlidne begravd i kyrkans försorg uppstår ett problem. Problematiken eskalerar då detta avslutade medlemskap ej är meddelat de anhöriga. Med tanke på det minskade medlemsantal som spås, tidigare omnämnt, så kommer detta problem att tillta, vilket påtalades från både svenskkyrklig kontext samt borgerlig. Ofta förekommande är att de anhöriga ofta inte vet om att den avlidne har avslutat sitt medlemskap förrän det är tid för begravning. En av de borgerliga förrättarna uttryckte det på följande sätt: *” det kan ju vara så att de fått en kalldusch när de varit på begravningsbyrån att ska de ha en kyrklig begravning så kommer det att kosta pengar”*. En av Svenska kyrkans präster uttryckte det på följande sätt: *” Det kan vara att de anhöriga inte vet om det, det är väl en variant. Eller att de bara ringer och kommer på ”Jamen, han gick ju bara ur för att slippa betala. Han skulle gå*

¹⁵⁶ Bell, s. 135ff.

in igen innan han dog”.” I intervjuerna har även frågan av vad ett medlemskap egentligen innebär samt att det är en prioriteringsfråga vad man vill lägga sina pengar på kommit upp. Att begrava en person i en religiös rit som ej är troende, och som valt att avsluta sitt medlemskap, kan som en informant uttryckte det *”ses som att göra våld på den avlidnes vilja*”.

Informanterna resonerar olika beträffande vilka psalmer som är lämpliga i en begravning. I studien mötte jag enbart en informant som säger sig ej har tillmötesgått de önskemål de anhöriga hade beträffande detta. Förrättaren hade fått önskemålen om psalmerna från begravningsbyrån och sökt de anhöriga då informanten ansåg att en av psalmerna var mindre lämplig och ville därav byta ut den. Hen fick inte tag i de anhöriga innan begravningen och bytte, som hen ansåg, ut den olämpliga psalmen. Efter begravningen kommer en av de anhöriga fram till prästen och säger enligt informanten.

Vad har du nu gjort, varför har vi inte sjungit den? Ganska irriterad på mig, jag försökte förklara varför jag hade bytt ut den. Därför att jag tyckte, jag tycker det finns saker i texten som inte är bra. Det ger ibland felaktiga associationer och så vidare.

Vilken psalm det rörde sig om ville informanten inte uppge men det var klart att det var en psalm som ingick i *Den svenska psalmboken*.

Mullpåkastningen är ett moment som väcker åsikter och jag redogjorde tidigare hur många präster valt att lösa situationen. En annan präst, som fått önskemål om att lägga blommor istället för jord på kistan, valde att hänvisa till ett biskopsbrev gällande saken och tillmötesgick ej de anhöriga.¹⁵⁷

Övriga nämnda aspekter av begravning

Nedan redovisas svar som berör aspekter av begravningen men även tiden innan och efter för de anhöriga. Det handlar inte om specifika önskemål eller valmöjligheter i ceremonin utan aspekterna av nya familjebildningar, språkbarriärer, begravningens mindre omfång, sorgeprocess, döden som del i det moderna samhället etc, något som även det påverkar de val som de anhöriga ställs inför. En aspekt som uppkom i flertalet intervjuer var den avlidnes olika roller samt olika bilder av den avlidne. Några informanter sa sig ofta få frågor beträffande detta i samtalen inför begravningen. Angående detta belystes ett antal perspektiv från att *” där man förstår att de kanske inte är helt överens om bilden av personen liksom ”*till informanten som beskrev extremfallet:

¹⁵⁷ Har ej lyckats få tag i detta biskopsbrev för att utröna saken.

Den ena säger att hon, det var bådas mamma men de hade inte samma pappa. Och pappan till den ena hade förgripit sig på den andra och hon upplevde att hon hade blivit sviken av deras gemensamma mamma som nu var den jag skulle begrava. Och hur man hanterar de olika berättelser om samma person och så är det i många sammanhang att det finns olika berättelser om. Och det är ju därför det känns viktigt att alla som anser sig vara närmast anhöriga är närvarande. Sen att jag inte står och säger det i ett griftetal, det gör jag ju inte. Men jag försöker balansera fram det så mycket att allas berättelser har rätten att vara i rummet. Det är inte alltid lätt.

Något som även framkom var sammanhang där de vuxna barnen tror sig veta mer om föräldrarna än de faktiskt gör: *"Och det är ju knepigt för en del tror att de har full koll på sina föräldrars liv och det har de ju inte"*. Ett annat perspektiv som belyses är yrkeslivet och hur detta formar oss och berättelserna om oss. En av informanterna beskrev hur hen ofta försökte få de anhöriga att förmedla den avlidnes favoritfärg, -musik, -uttryck eller liknande. Och hur detta ofta väckte tankar och känslor i de anhöriga; *"... för då får man in dem på en ny bana att en människa är mer än vad hon gjort."*

Nya familjebildningar och relationer kan komplicera situationen vid ett dödsfall och inför en begravning. En informant uttryckte följande: *"Du träffar en människa som har varit skild sen många år och barnen ska ordna begravning och du får inte reda på att det finns en man eller kvinna som han levt med t.ex. som egentligen är den som står närmast."* Även denna aspekt lyftes; *"... det finns problem alltså att man har flera familjer. En person dör, har varit gift, har en sambo sen kommer den före detta hustrun då och tar över allting och sambon då som har varit, de har kanske varit sambo i 10 år, skuffas bort."* En annan informant beskrev problematiken med en äldre person som hittar en vän, som kommer att betyda mycket för hen, men som inte har en så god relation med hens vuxna barn. Vuxna barn som har problem att se sin förälder i en annan roll än vad de är vana vid. Innan hen avlider har hen berättat om sin oro för informanten. En oro som innebär att hen är rädd att vännen inte kommer att informeras av barnen var begravningen ska ske. Informanten lovar då att berätta för vännen när det blir aktuellt. På snarlikt sätt uttryckte en annan informant aspekten; *"Så det kan finnas väldigt nära personer som inte ens blir informerad om att någon har dött så det blir ju problematiskt."*

Att begravningen och sorgen privatiseras är ett perspektiv som framhölls av flertalet informanter. Hur begravningarna idag tenderar att bli mindre till antalet gäster räknat och att fler anhöriga vill hålla begravningen ”inom familjen”, berättade några om. Jag menar att detta framkommer väl i svaret från en av informanterna ”... *det är mer så idag och om man ser på annonser så tycker jag det har ökat också. Så det tycker jag faktiskt. Man privatiserar sorgen, kan man säga.*” En annan informant, som prästvigdes 1975, uttryckte det på följande sätt: ”*Det som är nytt är nu för tiden är det inte särskilt många på begravningen. Ofta är det bara de närmsta. Jag hade två begravningar i fredags och i ena begravningen var det 5 och i den andra var det 9 närvarande. Och förr när jag började arbeta då var det väl 20, 30, 40 personer på begravningen.*” Ytterligare en aspekt lyftes fram i sammanhanget och det är de personer som exempelvis grannar och kollegor som inte får möjlighet att visa sin aktning för den avlidne då begravningen hålls inom familjen. Det påtalades under intervjuerna att man upplever en privatisering samt en minskad prioritering av begravningen. Det berättades bland annat följande:

” ... man fundera ju över varför man inte låter döden få ta den plats den tar. Men samtidigt ser ju våra liv, det är ju så mycket som bidrar till den här komplexiteten i våra liv nu för tiden att det är svårt att se att det bara är människornas fel. Nånstans är det ju samhället, ett strukturellt problem. Våra arbetsgivare kanske inte är jätteglada för att vi tar ledigt, jag tror inte ens att man får ta ledigt om det inte är ens närmaste anhörig. Men att man också bygger in en svårighet att vara ett sorgehus av alla i någons liv. Man har ju människor som betyder väldigt mycket för en men som man inte är släkt med. Och så det här med väldigt mycket resande och folk flyttar, ja det är svårt att få ihop det för många.”

Frågan om vem som är närmast anhörig eller vem som är ”*mest anhörig*”, som en informant uttryckte det, kommer ofta upp. Tydligt är att detta ett problem men vanligen är det utrett innan de anhöriga kontaktar präst eller borgerlig förrättare då dessa yrkesgrupperna sällan märker av problematiken. Tidsbristen är ett samtalsämne som kommer upp i flera intervjuer. Förrättarna har intrycket att det kan vara svårt att samla de sörjande till begravning. I en intervju beskrevs det hur de hade haft en begravning på lille julafton för att lösa problematiken. Hen menar inte att det är ett problem men att det ställer högre krav på flexibilitet. Jag har tidigare beskrivit hur begravning över urna äger rum för att det är svårt att samla de anhöriga inom

rimlig tid för en begravning. Begravningar helt utan någon anhörig är något som förekommer allt mer frekvent, enligt informanterna från Svenska kyrkan som arbetar i storstadscontext. En informant sa: *”Det känns väldigt sorgligt med den typen av begravning. Mycket sorgligare än på ett sätt de med mängder av sörjande människor.”* Ytterligare ett led i att begravningarna blir mindre till antalet deltagare tydliggjordes av en informant som menade att under hans år som förrättare så hade representation av föreningar etc har minskat på begravningarna. Detta ville hen härröra till att vi idag oftast rör oss i flera olika sammanhang genom åren och de livslånga engagemangen är mindre vanliga idag än tidigare. Det har lyfts att begravningens prioritet sjunker samt att det är svårt att samla de anhöriga på grund av tidsaspekten samtidigt var flertalet informanter övertygade om att idag tillbringar många anhöriga mycket tid med den döende då möjligheten finns. En informant påtalade att man i många relationer väljer att finnas där för den döende dygnet runt. Man tar ledigt från ett eventuellt arbete och bor på hospice med den döende. Att vara närvarande vid dödsögonblicket är viktigt för många. Viktigare än begravningen enligt samma informant. Flera av prästerna jag intervjuade upplever en skillnad i hur man talar om sorgen idag jämfört med tidigare, eller rättare sagt hur man inte talar om sorgen idag. *”Att man som anhörig tror sig smita undan sorgen med snabb eller kort ceremoni är en allt vanligare uppfattning.”*, säger en präst. Ofta önskas en snabb eller kortare ceremoni med tanken att sorgen inte ska bli så tung. En informant berättade att tidigare hade personen ifråga fått mycket mer frågor gällande sorgen. Hur man som anhörig skulle ta sig igenom perioden etc. Idag upplevde hen att sorgen var något man försökte undkomma oftast genom att inte ta sig tid att sörja.

Språk och uttryckssätt förändras snabbt i samhället men när det kommer till död och begravning känns det som att denna förändring går långsammare än övriga samhället. Det framkom även att det för många döende är svårt att tala om sin egen död och begravning och detta komplicerar det för anhöriga. En av informanterna uttryckte det som att det *”alltid är de anhörigas begravning”* men i dessa fall blir det påtagligt. Vanligast är dock att något önskemål är noterat eller meddelat. Informanterna talade om språkbarriär eller att de anställda i ett religiöst samfund respektive de anhöriga inte har samma språk och uttryck för det andliga. Detta är ett dilemma som uppkom vid ett antal intervjuer, en präst uttryckte det med orden *”Det är inte deras ordförråd”*. Andra uttryckte det i termer av *”man saknar religiösa uttryck”* och delgav mig berättelsen om ett barnbarn till en avliden och hur denna person gick fram till kistan, tvekade, gjorde korstecken och därefter skickade en slängkyss mot himlen. Samma informant gav uttryck för att den äldre generationen oftast vet hur de ska agera och känner sig mer hemma i kyrklig miljö. Aspekten av det förnyade språket uppkom i en intervju. En av de

intervjuade prästerna hade upprepade gånger fått frågan: ”Ska du inte säga ”varda”?”. Detta skedde då de gick igenom den svenskkyrkliga begravningsriten och orden från överlåtelsemomentet gick igenom.¹⁵⁸ Det framkommer även att trots språkförbistring, bristande kunskap eller relation till det andliga så har informanterna uppfattningen att sekulariserade människor idag trots detta har stor tillit till kyrkan. Från Ortodoxa samt Katolska kyrkan påtalar man en konkret språkförbistring, då kanske andra och/eller tredje generationens invandrare ej talar föräldrarnas modersmål och en äldre generation ej talar svenska. Detta löser de med gudstjänster på engelska, polska, spanska, svenska etc. I dessa konfessioner har man även noterat flertalet gånger att anhöriga efter en begravning återkommer till kyrkan och återupptar ett aktivt gudstjänstliv.

Att som anhörig vara aktiv under begravningsceremonin togs upp i några samtal. Med aktiv menar jag i detta sammanhang exempelvis att man läser en text eller spelar något instrument. Här påtalades det att det ofta är en generationsfråga och att de yngre vanligen är mer aktiva. Detta kan eventuellt ibland ha ett samband med att de inte står den avlidne så nära så att man känner att man orkar läsa något etc. Flertalet informanter berättade att det är vanligt förekommande är att man som anhörig ofta vill agera men inte är säker på att man vågar och därför i förväg ger förrättaren mandat att exempelvis läsa en text om man själv inte vågar. Det ”talangsamhälle” vi lever i idag samt den kultur som råder kring musicerandet nu jämfört med tidigare blir tydlig då det relativt ofta finns något barnbarn eller barnbarnsbarn som vill framföra något musikstycke på begravningar. Troligen har idol- och talangprogrammen på tv starkt bidragit till detta, menar en informant. Några präster ur svenskkyrklig kontext framhöll att det är stor skillnad på hur aktiv man som anhörig är under en begravning jämfört med exempelvis ett dop eller vigsel. I ritualen ges från prästens sida, genom den handbok de arbetar efter, lika stort utrymme för de anhöriga att delta oavsett om det är dop, vigsel eller begravning.

¹⁵⁸ Fram till 1986-års handbok inom Svenska kyrkan användes formuleringen: ”Av jord är du kommen. Jord skall du åter varda.” Enligt *Den Svenska Kyrkohandboken* stadfäst 1942, Stockholm, 1963 s. 261. Från och med 1986-års handbok används formuleringen: ”Av jord har du kommit. Jord skall du åter bli.” Enligt *Den Svenska kyrkohandboken*, Stockholm, 2010, s. 294.

7. Analys

I analysen återfinns de olika svar som framkommit genom intervjuerna och här kommer de att tolkas och förklaras genom de teorier om dagens samhälle som finns inkluderade i kapitel två.

Sociala relationer ur tid och rum

Urbäddningsmekanismen påvisar en sammanflätning av sociala relationer samt hur dessa lyfts ur tid och rum. Med tanke på den påtalade förändring av begravningens prioritet kan det vara just detta fenomen som gör sig påmint. Informanter har berättat hur anhöriga har problem att samlas inför en begravning. Anledningar därtill kan vara att man bor spridda över världen eller arbeten som innebär mycket restid och att det blir svårt att få ihop den faktiska tiden till att delta. En informant påtalade hur hen såg detta som ett strukturellt problem i samhället idag och att arbetsgivare inte såg ledighet för en begravning som prioriterad etc.

I många skeende idag behöver vi inte vara fysiskt närvarande vid en viss tid för att kunna ta del av en händelse. Men när det handlar om begravningsceremonier är det just detta som krävs. Det är tydligt att det fysiska skeende som en begravning fortfarande är, krockar med mycket av andra aktivitetsformer. Dessa aktiviteter såsom visuellt möte eller dialog via internet är ett led i urbäddningen, och kan vara lättare att få till stånd då den fysiska platsen och tiden ej alltid är avgörande. Detta då de har lyfts ur den fysiska platsen och tiden på ett annat sätt än begravningen än så länge har gjort. Den flexibilitet, med möjlighet till deltagande på olika tider, som råder i dagens samhälle finns än så länge inte gällande begravningen, då denna typ av ritual än så länge kräver att samtliga är fysiskt närvarande samtidigt.

Det kollektiva och/eller kulturella minnet urvattnas och fragmenteras av urbäddningsmekanismen.¹⁵⁹ Hervieú-Légers menar att religion har ett samband med det kulturella minnet, att detta är allmänt antaget. I studien framkommer att, framför allt, många unga idag saknar ett religiöst språk samt att det kan råda en språklig barriär mellan de anställda i kyrkan och deras medlemmar i somliga sammanhang. I traditionella samhällen, där religionen är ett tydligt inslag och bibelns berättelser är en gemensam nämnare för många människor uppstår inte denna problematik. Då har man i de samhällena ett religiöst språk och uttryckssätt vilket man idag i Sverige, till stor del, saknar. Enligt Hervieú-Légers så måste minnena i dagens differentierade samhälle hela tiden återskapas. Vilket inte är ett problem i sig då de förändras över tid men när det sker i ett så sekulariserat samhälle som i Sverige förefaller det som att bitar faller bort, i detta fall det religiösa språkbruket. Identitet, tradition och samhörig-

¹⁵⁹ Hervieú-Légers, s 128-130.

het är, enligt Hervieú-Légers, de parametrar som definierar det kollektiva minnet.¹⁶⁰ Studien indikerar på att en förändring är skönjbar gällande detta då få unga idag har ett traditionellt religiöst språk som de integrerat till sitt eget.

Individualisering och valmöjligheter – förändring över tid

Idag väljer fler och fler det som personligen tilltalar dem i sammanhanget och detta märks idag även i begravningen. Begravningarna är idag något mer individualiserade än tidigare och valmöjligheten ser man lika självklart inom detta område som inom andra i samhället. De svaren som framkom i intervjuerna beträffande individualistiska val kommer att analyseras genom Anthony Giddens reflexivitetsteori.

I kapitel 6 klargörs att man idag har valmöjligheter huruvida man vill ha kistan med i ceremonin, om man vill kremera den avlidne innan begravningen och då ha en urna inkluderad eller om man avstår från ovan och enbart har ett fotografi av den avlidne på plats under ceremonin. Om man väljer bort stoffet från den avlidne är borgerlig begravning alternativet. För att en begravning ska kunna ske inom ett religiöst samfund krävs något att begrava, i annat fall talar man om en minnesgudstjänst.

De av informanterna som tjänstgjort i många år påtalar en tydlig förändring gällande blommorna till begravningen. De stora, påkostade kransarna som tidigare var vanliga har till stor del försvunnit idag. Ofta idag ser man blommor från den egna trädgården och odlingslotten samt att de anhöriga dekorerar i kyrkan innan begravningen.

Det framkom att det är förhållandevis vanligt att lägga ner små, personliga ting i kistan. Likaså ser man en ökning i önskemålet om att ställa ett fotografi av den avlidne eller något som vittnar om den avlidnes karaktär på kistan under begravningsceremonin. Våra liv levs mer och mer via de sociala forumen på nätet, troligen kommer detta framöver att vara mer synligt i begravningsceremonin. På liknande sätt som man idag meddelar tankar rörande sin begravning kommer man troligen även att behöva ge besked om huruvida man vill att ens internetkonto ska leva kvar. I dagsläget finns det inga klara regler beträffande detta.¹⁶¹ Integration av sociala forum i begravningsakten hade en av de borgerliga informanterna hade positiva upplevelser av. Dödsfallet hade tidigare meddelats på den avlidne personens Facebook sida och under begravningsceremonin inkluderades kondoleanser från siten i form av små tal. Merparten av informanterna berättar självmant om musikens viktiga roll i begravningen vilket är intressant ur flertalet perspektiv. Valet av rätt musik till begravningen är en fråga som berör

¹⁶⁰ Ibid, s. 124-126.

¹⁶¹ Tidningen *Momento*, utgivare begravningsbranschens branschorganisation, nr 2 juni 2013, s. 24.

många. En informant uppgav att man tidigare hade enstaka favoritlåtar men att man idag har spellistor för olika sinnesstämningar. Rätt musik vid rätt tillfälle var även en aspekt som lyftes av flertalet. Psalmvalet kan spegla en obenägenhet inför förändringar i sammanhanget då det framgår med tydlighet att *Blott en dag* samt *Härlig är jorden* är de två mest frekvent förekommande psalmerna på begravningar, både i kyrklig och i borgerlig försorg. Men dessa psalmer är trots allt något som anhöriga själva väljer, vilket verkar vara väsentligt. Även om man väljer de absolut vanligaste.

Om en person själv planerar sin begravning lyfter det personliga till en högre nivå. Detta förefaller vara vanligare idag än att man inte alls uttrycker någon önskan beträffande begravningen. Även om man inte fullständigt har planerat skeendet så har man oftast noterat önskemål.

Enligt Giddens reflexivitetsteori visar man som människa en medvetenhet av sin person och att man med individuella val formar sitt liv. Detta påverkar i sin tur den institutionella reflexiviteten i samhället, alltså uppstår en cirkelverkan. Giddens påtalar även att detta inte alltid är medvetna val av människan utan något som det moderna samhällets alla valmöjligheter tvingar en in i. Detta är beroende av aktörens sociala liv och det är även tydligt hur det globala ersätter det lokala.¹⁶² Av den information som delgivits mig så kan man eventuellt misstänka att personifieringen kommer att tillta framöver.

Familjär- och socialfragmentering i samtiden

Det framgår med tydlighet i intervjuerna att merparten av informanterna får frågor i sina möten inför begravningarna vad de kommer att säga i talet över den avlidne. Här finns det en problematik i att anhöriga har skilda bilder av den avlidne och att den avlidne därigenom, mer eller mindre utpräglat, har haft olika roller under sin livstid. Ett extremfall som påtalades handlade om ett syskon som har en positiv bild av en avliden förälder medan ett annat syskon hade utsatts för övergrepp och följaktligen hade rakt motsatt bild. Även inom ramen för det normala så har man oftast olika roller i form av kollega, granne, barn, förälder etc. Detta kan bli problematiskt för förrättaren som försöker sätta samman en rättvis bild av den avlidne utan att för den sakens skull återge dess liv. För mig har det berättats om begravningar helt utan anhöriga närvarande, vilket inte är ovanligt i storstadskontexten. Det har även framkommit att många vuxna barn tror sig haft vetskap om sin, nu avlidnes, förälders liv men att det inte stämmer. Det har beskrivits för mig hur en avliden kan ha en ny sambo eller vän som de vuxna barnen ej har kontakt med. När ett dödsfall sker dras detta till sin spets. Här menar jag

¹⁶² Giddens, s. 101-107.

att man kan tala om familjär- och socialfragmentation. Tony Walters nämner teorierna i sin bok om sorg hur det blir allt vanligare idag att vi lever våra liv i mindre enheter där vi ofta är skilda från den äldre generationen. Eventuellt har man valt en väg i livet som föräldrarna inte samtycker till eller av olika anledningar valt att bryta kontakten med dem. Kanske har man valt att flytta av olika anledningar. Detta benämner Walters som familjärfragmentering.

Gällande socialfragmentering lämnar Walters som exempel att man idag på en arbetsplats sällan eller aldrig har kännedom om kollegernas privatliv. Om en anhörig dör har oftast arbetskamraterna inte träffat kollegans make eller maka etc. Detta kan då exempelvis försvåra sorgprocessen eftersom det för den sörjande blir svårare att tala om sin sorg med kolleger då dessa inte kände den avlidne.¹⁶³ Flertalet av informanterna har påtalat att en begravning idag har betydligt färre gäster än för bara 20 år sedan och att man ofta kan läsa att begravningen hålls i ”kretsen av de närmaste” etc. Man menar att det är svårt att samla de närmaste på grund av tidsbrist eller att man bor på stora geografiska områden. Jag vill hävda att detta är ett led i fragmenteringens spår och att samtliga av dessa aspekter går att härleda till familjär- eller socialfragmentation. Många av oss umgås inte fysiskt i samma utsträckning idag som tidigare och vi har ofta många, från varandra, helt skilda kontaktytor. Detta blir tydligt då det handlar om umgänge över generationsgränserna då de äldre generationerna kan ha problem att ta del av det sociala sammanhanget genom de sociala forumen via internet. Det som känns som en god social aktivitet för den ene kan kännas socialt meningslös för den andre, vilket givetvis spår på fragmenteringen. En begravning via internet kan troligen vara ett tänkbart alternativ framöver. Tevesända begravningar är en verklighet idag och när urbäddningsmekanismen och fragmenteringen gjort sig gällande fullt ut är kanske inte heller internet en otänkbar väg att gå.

Musik som osynlig religion

Profan musik är det som för merparten av de anhöriga spelar mycket stor roll i begravningsseremonin idag. Bibeltexter och psalmer har de anhöriga oftast sämre kunskap om nu än tidigare. Det framkom att musikvalet är det som framkallar minnen, känslor samt något som man gärna vill delge andra. I vissa fall är de anhöriga så utelämnande att förrättaren påtalar detta. Det kan bli för intimt för begravningstunden. Merparten av musikvalen behöver inte ord, de församlade vet eller förstår att det var just den musiken som var betydelsefulla för den avlidne. Flertalet förrättare inleder begravningstalet med några strofer av favoritmusiken och har därmed anslagit tonen, bokstavligt talat, rörande den avlidnes karaktär. Musik är en av de parameterar

¹⁶³ Walters s. 73-74.

Luckmann nämner som kan fungera som osynlig religion för människor som lever i ett sekulariserat samhälle likt det svenska. Med tanke på hur viktig musiken förefaller vara upplevs hans tes som korrekt. Luckmann har även uttryckt, i sammanhanget, att de traditionella religionerna inte efterlämnar ett andligt vakuum på det sätt som de icke-institutionella kan göra.¹⁶⁴ Den mest frekvent förekommande begravningsceremonin i Sverige är den i Svenska kyrkans regi. Här har man som anhörig möjlighet att välja musik som kan ses som osynlig religion. Detta samtidigt som man tar del av institutionell religion. Vilket då enligt Luckmann ska förhindra andligt vakuum att uppstå.

Religionen en privatsak?

Luhmanns teori säger att systemen i samhället är ”relativt oberoende av religiösa normer”. Vilket är intressant då man implicit förutsätter religiösa inslag i begravningsriten. Detta är något som även framkom i de borgerliga begravningarna då ceremonin är påfallande lik exempelvis den svenskkyrkliga. Niklas Luhmann påtalar den differentiering som är tydlig i samtiden då man har klara gränser mellan exempelvis professionella och privata roller. En av de omnämnda konsekvenserna av detta är att individers beslut privatiseras. Detta gör sig gällande i begravningssammanhanget, eftersom begravning, idag mer än tidigare, är en privat angelägenhet. Man väljer oftare och oftare att hålla ceremonin inom familjen, i kretsen av de närmaste etc. Detta indikerar då religionen som en privat del i samhället, vilket är tecken på ett sekulariserat samhälle.¹⁶⁵ Luhmanns tes här tangerar Luckmanns något i sammanhanget då man väljer de religiösa ramarna för ceremonin, eftersom man inte är helt oberoende av religionen, samtidigt ser man begravningen som en privat händelse idag mer än tidigare eftersom det religiösa idag är något privat för de flesta. I merparten av begravningsakterna finns någon form av avskedsceremoni då de närvarande går fram till kistan eller urnan i mindre grupperingar eller eventuellt själv. Detta moment är det tillfälle som av flest personer väcker frågor och/eller oro. Detta kan härledas till att ens privata roll på en begravning tillfälligt blir mer offentlig då man reser sig från sin plats och går fram till den avlidnes stoff. Differentieringen mellan det privata och offentliga suddas ut för en stund, vilket man känner sig obekvämt i.

Lena Löwendahls teori om privatreligiösitet är även den är applicerbar i sammanhanget av begravning. Hon lyfter den moderna människans ”reflexiva prövandet av alternativa sätt att tro och tänka” som väsentliga i sammanhanget. Liksom den religiösa pluralism samt alla de valmöjligheter som möter människan av idag då hon söker ett andligt samman-

¹⁶⁴ Furuseth & Repstad, s. 83ff.

¹⁶⁵ Ibid, s. 76.

hang.¹⁶⁶ Det framkommer under intervjuerna att det finns personer som har en övertygelse som skiljer sig från de traditionella religiösa samfundens bekännelser, men de upplevde inte ett problem i samband med en begravning i religiös kontext då övertygelserna inte var oförenliga med varandra. Detta stämmer väl med den teori Löwendahl lade fram att de privatreligiösa oftast omfattades av en omfattande tolerans för olika trosinriktningar.¹⁶⁷

Rationella val - är det möjligt med liten kunskap och erfarenhet?

Flertalet informanter har lyft frågan av att döden idag inte upplevs som viktig. Detta menar jag går att härleda till teorin om rationella val. När det handlar om begravningens minskade prioritet handlar det om att man ej tror sig få något i utbyte för att man går på begravningen. Göran Gustafsson gjorde ett större arbete angående begravningar 2003, ”*När det sociala kapitalet växlas in*”, mycket förefaller ha förändrats sen dess. Då var det tydligt att tyngdpunkten på de sociala skillnaderna i samhället gällde även antalet deltagare på begravningarna.¹⁶⁸ Representation av olika typer av föreningar var vanliga, 37 % på fullt utannonserade begravningar.¹⁶⁹ Gustafsson skriver ”Att medlemmar av de sociala nätverk som är knutna till en död människa på grund av personliga sympatier eller på grund av grannskap finns med är alltså det vanliga vid begravningar i Sverige”.¹⁷⁰ De informanter jag talat med uppger att det idag är ovanligt med föreningsrepresentanter på begravningarna. Att skriva i en annons att ”begravningen hålls inom kretsen av de närmaste” kan även vara ett sätt att skydda sig från besvikelse att inte fler kommer. Då var ofta anledningen till få deltagare på begravningen att den nu avlidne hade varit långvarigt sjuk och därav var ”socialt död” innan personen var biologiskt död.¹⁷¹ Detta är givetvis en aspekt som fortfarande kan vara aktuell då livslängden ökar.¹⁷²

Önskemål om en kortare ceremoni och mindre dyster ceremoni för att på så sätt undkomma sorgen kan även det härledas till tesen om rationellt val. Man hoppas kunna mildra sorgen om begravningen är kort – kanske hinner jag inte känna efter. Eller om det sjungs glada, lättsamma psalmer så kommer kanske inte de sorgliga tankarna till personen. Ekonomiska aspekter som att avsluta ett medlemskap med tanken att bli medlem igen i ett senare skede i livet eller att hålla en ceremoni över urnan utifrån tanken att det ska bli en billigare begravning handlar även det om rationella val. Man tror sig spara pengar och aspekten av medlemskapet visar direkt på hur en person tror sig kunna få största möjliga utbyte av minsta

¹⁶⁶ Löwendahl, s. 147.

¹⁶⁷ Ibid, s. 20ff.

¹⁶⁸ Gustafsson (2003), s. 119.

¹⁶⁹ Ibid, s. 143.

¹⁷⁰ Ibid, s. 199.

¹⁷¹ Ibid, s. 107.

¹⁷² http://www.scb.se/statistik/BE/BE0701/2000I02/BE51ST0203_02.pdf hämtad 2013-08-14.

möjliga insats. Denna tes stärks av agerandet att de inte berättar för sin omgivning att de gått ur Svenska kyrkan, ingen skulle få veta. Av någon anledning så ses detta beräknande agerandet troligen som skamfyllt. Tanken på att man tror sig spara pengar då man har en ceremoni enbart över urnan är dessutom felaktigt. Jag har förstått genom intervjuerna att det till och med finns förrättare, som så att säga är inne i branschen, som tror att dödsboet kan spara in på kostnader då de väljer denna begravningsform. Man tror att man inte behöver kistan men är ett måste. Kistan behövs som bränsle till kroppen. Givetvis går detta att lösa på andra sätt, men det är idag inte godtaget i Sverige.

Döden hanteras av professionella

I samhället idag är det tydligt hur hanterandet av den döda kroppen är avskilt från vår privata sfär och hur den döda och ofta även den döende hanteras av professionella. Härigenom kan man även uppleva att döden är undangömd i samhället då det är inget som en privatperson hanterar. En tydlig differentiering mellan det privata samt det professionella framkommer och döden tillhör den professionella sfären. Det har framkommit genom intervjuerna att hela processen av döendet upplevs, av de anhöriga, professionaliserat, vilket även Bremborg lyfte i sin avhandling *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*. En glidning mellan sfärerna kan upplevas då man idag, som anhörig, har möjlighet att bo på hospice. Men det är professionella som hanterar den döende. Och då döden har inträtt lämnar man som privatperson, helt och hållit, kroppen till de yrkesverksamma inom branschen. Idag är det fåtalet anhöriga som tar någon praktisk del i begravningen än färre är det som tar del i de praktiska förberedelserna. Tidigare var det vanligt att exempelvis grannkvinnorna hjälptes åt med tvagning och svepning av den avlidna, vilket ansågs som ett hederbart uppdrag.¹⁷³ Detta är inte vanligt idag, i den kontext jag undersökt, utan förefaller dessutom ligga långt från vad man idag ofta anser både om uppdraget samt om de som arbetar med de avlidna. Men samtidigt är det den absoluta majoriteten som kontaktar en begravningsentreprenör.¹⁷⁴ Intressant i sammanhanget är att begravningsbyråerna arbetar mot mål i form av auktorisering och professionalisering.¹⁷⁵ Vilket innebär att de breddar sin kompetens inte enbart inom det specifika området som härrör själva begravningen och den döde utan även inom ekonomi samt juridik. Har en begravningsbyrå exempelvis ej jurister knutna till sig kan de ej

¹⁷³ Hagberg, s. 176ff.

¹⁷⁴ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23 samt Anna Davidsson Bremborg, s. 2.

¹⁷⁵ <http://www.begravningar.se/om-auktorisering> samt <http://www.begravningar.se/auktorisering-0> hämtad 2013-08-28.

auktoriseras.¹⁷⁶ De olika kriterier som inkluderades, i teoriavsnittet, som påvisar professionalism menar jag idag är applicerbara på merparten av begravningsbranschens aktörer. Med all tydlighet har de kunskaper som inte är generella i dag och därav har de en yrkesroll som kan anses som professionaliserad.¹⁷⁷ Merparten har idag dessutom en bred teoretisk kunskap, ofta genom examina, tydliga etiska riktlinjer, tydlighet mot kunderna gällande priser etc, organisation för de auktoriserade byråerna. Kriterier som tangerar de tidigare nämnda i kapitel två.¹⁷⁸

När det handlar om att välja en specifik förrättare till begravningsceremonin så är även det den absoluta majoriteten som gör detta, en representant för ett religiöst samfund eller en borgerlig förrättare, ibland finns till och med önskemål om en speciell person. Prästerna och pastorn jag har intervjuat har alla en lång, akademisk utbildning.¹⁷⁹ De borgerliga begravningsförrättare jag intervjuade hade även de gedigna utbildningar, dock inom andra professioner. Det framkom i intervjuerna att det inte finns något krav på utbildning gällande de borgerliga förrättarna. Vem som helst kan med andra ord förrätta en borgerlig begravningsceremoni. Som borgerlig förrättare agerar du som egen företagare och knyter kontakter med olika begravningsbyråer. De auktoriserade byråerna har ofta tillgång till förrättare inom organisationen. Dessa har genomgått branschens utbildning i sammanhanget. Jag vill genom detta påtala den tydliga lucka som finns inom det annars så professionaliserade området, vilket kan få följderna att förrättare saknar den viktiga kunskap och insikt om ritens verkan som Bell beskriver, vilket även har påvisats i föregående kapitel.¹⁸⁰

Ritualen som markör i livet

Tydligt är att det förefaller finnas ett behov av riter när en anhörig dör. Vikten av ha en rit samt att den inte får bli för kort påtalas. Det är också tydligt att många anhöriga upplever begravningen som en institutionell rit och att de ramar som råder inom de religiösa samfunderna ger trygghet. Likaså framkommer det att de religiösa inslagen ofta uppskattas just vid begravningar, även om det är tveksamt om begravningen, från Svenska kyrkans medlemmar alltid, ses som en gudstjänst. Likaså hävdas det att begravning i kyrklig regi oftare sker av traditionell än religiösa skäl idag. En borgerlig begravning erbjuder en större frihet i ceremonin. Trots detta är ceremonin ofta påfallande lik den kyrkliga ritualen och inleds ofta med klockringning

¹⁷⁶ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23.

¹⁷⁷ Davidsson Bremborg, s. 193.

¹⁷⁸ Enligt telefonintervju med SBFs förbundsdirektör Ulf Lernéus, 2013-08-23 samt Davidsson Bremborg, s. 194.

¹⁷⁹ Ett exempel på vad som krävs för att bli präst i t.ex. Svenska kyrkan.

<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=642895> hämtad 2013-08-28.

¹⁸⁰ Bell, s. 135ff.

då detta har hög ”igenkänningsfaktor”. Detta kan peka på att begravning i religiös kontext ofta ses som ”en riktig” begravning. Detta är att jämföra med de studier religionssociologen Karin Jarnkvist gjorde av bröllop. I studien framkom att vissa moment är väsentliga att inkludera för känslan av helhet och autenticitet. Böner samt symboliken i ritualiserandet är exempel på sådana moment. Den sociala situation som uppkom i sammanhanget var av vikt. Vidare framkom det att det var de känslomässiga och sociala perspektiven av ritens moment och/eller agerandet som sågs som väsentligt.¹⁸¹ En aspekt som jag menar är värd att beakta i sammanhanget är den att man, när det handlar om begravning, gör en rit för någon annan än sig själv. Då kan det kännas än viktigare att man gör det ”ordentligt”. Detta kan även påverka graden av aktivt deltagande i riten samt att man är mindre förändringsbenägen i sammanhanget. Informanterna har uppgett att de ser ett större deltagande på olika sätt samt en större innovativitet i exempelvis dop och konfirmation. En del av förklaringen gällande mindre aktivitet är givetvis att sorgen påverkar deltagarna, men detta kan rimligen inte förklara traditionsbundenheten fullt ut. Värt att beakta i sammanhanget är även att då den avlidna själv har planerat begravningen blir den ofta mycket mer personlig, man vågar helt enkelt integrera mer. Aspekten av indifferens inför valet av borgerlig ceremoni påtalades då man som anhörig såg detta som enda alternativ då den avlidne ej var medlem i Svenska kyrkan. Indifferensen inför det borgerliga valet framkommer även i Jarnkvist studie rörande brudpar. Hon ser en tydlig differens gällande brudparens förväntningar beroende på om de valt borgerlig eller kyrklig vigsel. En präst ”önskas vara följsam gentemot parets önskemål och förrättarens centrala funktion är att leda paret genom vigseln”.¹⁸² Att jämföra med de brudpar som valt borgerlig vigsel och inte har några ”förväntningar på vare sig vigseln eller förrättaren”.¹⁸³

Två av informanterna uppgav att det funnits tillfälle då de ritualer som de normalt sett arbetar utifrån ej varit nog. Då har de med hjälp av kolleger byggt samman en passande rit. I båda fallen har det varit barn med i bilden. I ett av fallen handlade ritskapandet om att göra en lämplig ritual i samband med att spädbarn avled och i det andra fallet att skapa en ordning som gjorde att två barn under tio år kunde säga sitt farväl till en avliden förälder på ett sätt anpassat för dem.

Bells ritualteori tydliggör att en övergångsrit markerar en människas förändring från ett stadium till ett annat, detta sker både biologiskt och socialt. Den trygghetsaspekt som lyfts stämmer väl med vår strävan att, för oss själva och för vår omgivning, tydliggöra detta

¹⁸¹ Karin Jarnkvist, *När jag gifter mig ska jag göra det på riktigt. Berättelser om barn, brudar och bröllop*, Umeå, 2011, s. 191.

¹⁸² Ibid, s. 175.

¹⁸³ Ibid, s. 175.

skeende känslö- och erfarenhetsmässigt.¹⁸⁴ Trygghetsaspekten underlättar, på samma sätt som de religiösa samfundens ramar underlättar, och tydliggör i en tid då tillvaron kan te sig turbulent, som efter en anhörigs död. Bell beskriver hur ritualen fyller sin funktion genom användning av symboler, klargjord ordning och samordnade skeende, detta i relation till andra händelser.¹⁸⁵ Detta kan även förklara att många väljer att utforma begravningen lik den svenskkyrkliga även om de väljer begravning i borgerlig regi. En borgerlig ceremoni är kanske inte förstahandsvalet men det som kvarstår för många om den avlidne gått ur Svenska kyrkan. Även här ligger en utformning likt den svenskkyrkliga nära till hands. Många förefaller se den svenskkyrkliga riten som traditionell och normgivande. Önskan om den äldre versionen av Herrens bön, de vanligaste psalmerna och klockringning faller även in här. Detta är naturligt då Svenska kyrkan fortfarande begraver nästan 80 % av befolkningen i Sverige.¹⁸⁶ Bell nämner hur viktigt det praktiska skeendet i en ritual är och att detta underlättar formationen och upprätthållandet av sociala band, för att detta ska rymmas inom begravningsceremonin är det väsentligt att den ej blir för kort, då minskar följaktligen möjligheten. I detta sammanhang är det troligen mindre väsentligt för deltagarna, i ett sekulariserat land, att begravningen ses som en gudstjänst, det viktiga är de trygghetsgivande ramarna samt traditionen.

Arnold van Gennep beskriver i sin bok *Rites of passage* hur en människas liv består av ett antal faser med ett mönster av begynnelse och avslut samt hur en övergångsrit är att se en människas förflyttning från en gruppering till en annan och hur denna sociala förändring är en implicit del av existensen.¹⁸⁷ Om man exkluderar riten och väljer en direktkremation markeras ej denna biologiska och sociala förändring. Inte heller underlättas den formation av sociala band etc som Bell lyfter. Vilka följderna blir, om det blir några, återstår att se framöver.

Sammanfattning av analysen

Urbäddningsmekanismen fragmenterar även det kollektiva minnet och i studien blev det tydligt att det religiösa språket är förlorat för många idag. I samtidens sekulariserade Sverige har man inte en religiös, gemensam plattform att stå på. Bibelns berättelser är ej mer allmän kunskap och i och med detta går det religiösa språket och uttryckssättet förlorat. Musiken kan, som få andra konstarter, förmedla känslor genom tid och rum. Detta är tydliggjort genom den vikt som musiken har för anhöriga i begravningen. Samtidigt framhärdar Luckmann att musi-

¹⁸⁴ Bell, s. 94.

¹⁸⁵ Ibid, s. 135ff.

¹⁸⁶ <https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=645562> hämtad 2013-06-24.

¹⁸⁷ van Gennep, s. 3.

ken är en variabel som kan fungera som en osynlig religion för dagens människor, den framkallar minnen, känslor etc. Han framhåller att en risk föreligger att icke-institutionell religion efterlämnar ett andligt vakuum men att då musiken är en parameter som skulle kunna motverka detta.

Begravningen förefaller vara den rit där man implicit förutsätter de religiösa inslagen. Även då en begravning sker i borgerlig försorg är ofta flertalet delar i ceremonin påfallande lika motsvarande del i en religiös begravning. Här kan man applicera teorin där Luckmann menar att samhället är relativt oberoende av religion, alltså inte helt oberoende - ett behov av andlighet och/eller religion finns. En tydlig differentiering framkommer gällande det privata respektive det professionella eller offentliga i våra liv. Begravningen tenderar att gå mer mot det privata beträffande antalet personer närvarande under ceremoni, vilket blir allt färre. Likaså så ser idag fler religionen som en privat angelägenhet. Det privatreligiösa konceptet påtalar att människan reflexivt väljer de delar som passar just den personens övertygelse av det religiösa utbud som finns. Denna privatreligion förefaller ha en pluralistisk ingång samt vara tolerant mot övriga religiösa bekännelser. Det framstår inte som ett problem att förena denna privatreligiositet med de religiösa moment som kan ingå i en begravning.

Våra sociala relationer är påverkade av såväl urbäddningsmekanismen som fragmenteringen, såväl socialt som familjärt. Många familjer lever sina liv åtskilda samt har i mycket skilda kontaktytor. Detta på ett helt annat sätt idag än vad man tidigare haft. Vid ett dödsfall gör sig denna fragmentering påmind exempelvis då barn inte känner till sin avlidnes förälders liv eller då föräldrar inte accepterar sitt barns livsval och då det kanske vuxna barnet valt att leva sitt liv åtskilt från föräldrarnas. Individualismen samt valmöjligheternas betydelse går genom merparten av de teoretiska perspektiven. De är ledord i tiden och det blir påtagligt hur de reflexiva valen formar personligheten. Likaledes genomsyrar de begravningsceremonin, de egna valen är viktiga – även då ceremonin har tydliga ramar via ett samfund.

Det framkommer att den ekonomiska aspekten oftast ses som mindre väsentlig än den personliga, detta i mening av att det köpta påkostade oftare får ge vika för det lilla, enkla personliga. Även här gör sig musiken påmind och det är tydligt att även om man väljer den vanligaste psalmen till begravningen så är det viktigt att ha valt den själv. Man vill göra rationella val och ibland tror man sig göra så även om så inte är fallet. Det är inte lätt att välja rationellt om man inte har kännedom inom området. Ett exempel är de som väljer en kremation i tron att spara pengar, då de lever i villfarelsen att ska kroppen kremeras så behövs ingen kista.

Privat kontra professionellt är även det återkommande gällande omhändertagandet av den döda. Idag lämnar, i princip, alla anhöriga omhändertagandet till de som är yrkesverksamma inom begravningsbranschen. Döden blir på så sätt än mer undångömd i samhället och eventuellt handlar det även om att den praktiska kunskapen om en avliden inte längre är allmän kunskap. Även uppkommer den cirkelverkan som Giddens struktureringsteori beskriver. Strukturen står för resultatet av handlingen samtidigt som den är ett medium för handlingen. Alltså hade man tagit hand om de avlidna såsom tidigare gjordes så hade även kunskapen funnits kvar - nu lämnar man omhändertagandet till professionella och då försvinner kunskapen.

Ritualen är av vikt för människor och det är tydligt att symbolik som inte annars integreras i livet implicit förutsätts av många i begravningsammanshang. Symboliken samt böner i ritualiserandet är exempel på sådana moment som är väsentliga för känslan av helhet och autenticitet. Den sociala situation som uppkommer i samband med en begravning är väsentlig. Denna situation hjälper de anhöriga att omvandla det fysiska skeende till något som kan grundas i verkligheten. Aspekten att kyrkliga begravningar idag oftare sker av traditionella än religiösa skäl påverkar inte ritualens inverkan negativt. Snarare har "igenkänningsfaktor" samt den trygghet den för med sig en positiv verkan. Detta oavsett om begravningen, i religiös försorg, sker av traditionell eller religiös anledning. Att man väljer begravning utifrån igenkänningsaspekt samt tankarna på att en begravning "ska vara" på ett visst sätt kan eventuellt härledas till att detta är en rit som man, som anhörig, anordnar för någon annan än sig själv.

Så vad var det då som efterfrågas beträffande begravningsceremonin, i dagens Sverige, av de anhöriga som står i begrepp att ordna en begravning? Ett svar på detta är att man önskar en ceremoni som präglas av de personliga valen. Dessa val behöver inte alltid röra det övergripande utan kan anbelanga detaljnivå men likväl vara av stor vikt. Det personliga får oftare företräde framför det ekonomiskt extravaganta. Teorierna som speglar individualisering, valmöjlighet samt professionalisering löper som en röd tråd genom de olika önskemålen. Professionaliseringen tydliggör även den differentiering, beträffande privat/publikt, privat/professionellt, som är kännetecknande för vårt moderna samhälle.

Den andra av uppsatsens frågor handlade om vad utav detta kan tillgodoses samt vad kan ej tillgodoses, enligt de begravningsförrättare som utför begravningar? Det som efterfrågas samt kan tillgodoses överstiger vida de önskemål som ej kan tillgodoses. Eventuellt går det inte att inkludera dem i det moment eller på exakt det sätt som de anhöriga vill. Men det framgår att majoriteten av förrättarna gör allt vad de kan, utan för den sakens skull frånga den ordning de i de religiösa sammanhangen måste hålla sig till, för att tillmö-

tesgå de anhörigas önskemål. Vanligen hittar man en lösning som är acceptabel för alla parter och arbetar vidare med det. Det har även framkommit att vid några tillfällen så har en lämplig ritual för den uppkomna situationen saknats och då önskemål fanns, så arbetades en passande ritual fram av arbetslaget i den berörda församlingen. Planeringen samt genomförandet av begravning förefaller fungera väl, god intention genomlyser arbetet. Dock ska man vara medveten om att ett val görs även innan de anhöriga kontaktar en förrättare, exempelvis så vänder sig inte ateisten till ett religiöst samfund för en begravning.

Det är intressant att applicera Giddens struktureringsteori i begravningssammanhanget då strukturerna styr vad man kan välja men där finns även en viss flexibilitet som gör att begravningar förändras. Begravningar tenderar dock att förändras mycket långsamt, anledningen därtill är såväl traditionella värderingar som begränsningar i lagen. Min undersökning indikerar att absoluta majoriteten känner sig tillmötesgådda gällande önskemål om begravningen. De borgerliga förrättarna påtalar att valmöjligheter finns men sällan ”utnyttjas” då den önskade ceremonin ofta påminner om den svenskkyrkliga riten. Det framhölls att närvaro vid dödsögonblicket var viktigt för många samtidigt som materialet indikerar på att efter dödsögonblicket sjunker prioriteringen av den då avlidna personen jämfört med hur det var tidigare. Då det är tydligt att begravningen ej längre har den prioritet den tidigare haft i samhället, är det inte troligt att man väljer bort begravningen för att önskemålen därkring ej uppfylls utan för att begravningen idag ej anses som så viktig som tidigare. Anledningarna därtill kan eventuellt härledas till de teorier om reflexivitet, fragmentering och rationella val som inkluderats i analysen.

8. Diskussion och avslutande reflektion

Beträffande begravningsceremonin finns många önskemål. Genom min studie har jag förstått att oavsett vilken roll man har i ”begravningskedjan” så gör man sitt yttersta, inom sitt rättmätiga område, för att tillmötesgå de anhörigas önskemål. Vidare har det framkommit att de religiösa förrättarna har olika acceptansnivåer för vad de anser vara förenligt med deras övertygelse. Några menar exempelvis att det mesta går att vinna åt Kristus medan andra har tydligare gränssättning. Det framkommer genom intervjuerna att det är långt mer av det efterfrågade som kan tillgodoses än vice versa.

Mycket av det som efterfrågas kan tillgodoses

Ledord från informanternas berättelser är trygghet, tillit samt igenkänningsfaktorer. Det är detta som de anhöriga främst söker i sammanhanget. Nyheter och förändringar har en betydligt lägre prioritet i begravningar jämfört med andra övergångsritualer. Detta menar jag är ett av svaren varför merparten av dagens borgerliga begravningar är så snarlika de i religiös försorg. Detta kan vara en generationsfråga, några informanter indikerar detta. Yngre sörjande är tydligare med att de vill göra det på sitt sätt men utan för den sakens skull vara bereda på att ge avkall på ”riktigheten” i ceremonin. De präster jag har intervjuat har till största del varit tillmötesgående gällande frågor gällande musikval såväl profant som sakralt, stolars placering i kyrkorummet då detta varit av vikt, önskemål om att inkludera blommor, vatten etc vid överlåtelsemomentet. Detta utan att för den sakens skull gå emot sin egen övertygelse eller frånga den ordning som finns.

Medlemsfrågan kommer upp i samtliga intervjuer med personer ur svenskkyrklig kontext. Enligt de prognoser som spås är detta ett problem som kommer att eskalera. Svenska kyrkan kommer fram till 2020 att tappa ytterligare 900 000 medlemmar.¹⁸⁸ Riktlinjer finns gällande begravning av ej kyrkotillhöriga men vad medlemskapet faktiskt innebär borde tydliggöras. Varför ska jag betala till Svenska kyrkan i alla år när jag istället kan betala för min begravning när det är tid? Är det enbart vad ett medlemskap innebär - begravning i kyrkans försorg? Det är en infallsvinkel, en annan är frågan om det är rätt, att under omständigheterna, begrava en person i religiös försorg, då personen, genom att avsluta sitt medlemskap, visat att kyrkans bekännelse eventuellt ej stämmer med den personliga övertygelsen. Är inte det att göra våld på den avlidnes vilja? Med dessa olika perspektiv, ett fåtal av många, vill jag lyfta frågans komplexitet och visa på att det behövs tydlighet i frågan rörande medlemskapets

¹⁸⁸ Jonas Bromander, *Svenska kyrkans medlemmar*, Stockholm, 2011, s. 120.

innehörd. Ett annat perspektiv av medlemsfråga är de som är medlemmar i Danska kyrkan i tron om att detta övergått till ett medlemskap i Svenska kyrkan då de flyttat till Sverige. Vilket de anhöriga har blivit varse att så är inte fallet, då de har kontaktat Svenska kyrkan i avseende att boka en begravning. Informanterna har varit tydliga med att berörd kyrkoherde har beslutat att begrava den avlidne i Svenska kyrkans försorg utan att kräva ekonomisk kompensation därom. Av Kyrkoordningen framgår att ingen form av utjämnings- eller clearingsystem finns länder emellan utan enbart mellan församlingar inom Svenska kyrkan.¹⁸⁹ Med det pågående integreringsarbetet i Öresundsregionen för ögonen, vore en utredning om implementering av ett utjämningsystem mellan Sverige och Danmark lämpligt. Ett annat tänkbart alternativ är att överföring av medlemskap kyrkorna emellan administreras i samband med en flytt från ett land till ett annat.

Begravningsakt över enbart urna är inte ovanligt idag. Borgerliga förrättare påtalar en ökad frihet i detta, då möjligheter öppnar sig för begravningsceremonier på platser som annars vore otänkbara av praktiska skäl. De kyrkliga begravningsförrättarna är mer negativt inställda till begravning över urna. I den Ortodoxa kyrkan stämmer detta ej med den teologiska övertygelsen om även kroppens uppståndelse och i den katolska kontexten faller det av traditionella skäl.¹⁹⁰ Samtidigt är det förhållandevis vanligt i katolska sammanhang då en begravning ofta hålls i ett land och därefter transporteras kroppen till ett annat land för gravsättning. När stoffet ankommer har man en enklare minnesgudstjänst, vilket då följaktligen blir minnesgudstjänst över urna.¹⁹¹ I svenskkyrklig kontext är merparten av informanterna något negativt inställda till detsamma. I sammanhanget vill jag påtala att teologiskt är detta förenligt med Svenska kyrkans bekännelser som påtalar den odödliga själen och att man återfår sin kropp av Gud.¹⁹² En skillnad upplevs om begravningen sker över urna då personen i fråga dött utomlands än om den avlidne eller de anhöriga valt kremering innan begravningsgudstjänsten när de funnits inom landets gränser. I båda fallen kan det handla om praktiska aspekter, då även transporter inom landet kan vara långväga, vilket exempelvis Roger Marjavaaras forskning visat på.¹⁹³ Svenska kyrkans biskopar gick 2006 ut med riktlinjer gällande begravning över urna. I detta brev uttrycktes att ”det finns tillfällen då begravningsgudstjänst måste hållas sedan kremeration ägt rum. Det kan t.ex. gälla när någon dött utomlands eller i en svår olycka,

¹⁸⁹ Kyrkoordningen för Svenska kyrkan kapitel 44.

¹⁹⁰ begravning. <http://www.ne.se/lang/begravning>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-07-04, se delen under rubriken Judendom, kristendom och islam.

¹⁹¹ Enligt intervju med katolsk informant.

¹⁹² <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=857793> samt uppståndelse.

<http://www.ne.se/lang/uppstandelse>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-08-30.

¹⁹³ Roger Marjavaara. The final trip: post-mortal mobility in Sweden. *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 17:3, s. 265.

men ibland uppkommer också önskemål om att kremation skall ske och först därefter begravningsgudstjänst hållas.¹⁹⁴ Det klargjordes att handbokens ordning för begravningsgudstjänst ska användas men då utan mullpåkastning i samband med överlåtelsen, detta kan istället ske då urnan sänks ner i graven, vilket blir naturligt om begravningen äger rum på kyrkogården. Stycket avslutas med att biskoparna påtalar de att man i regel bör ” hålla fast vid den traditionella kyrkliga ordningen som förutsätter att begravningsgudstjänst föregår kremation.”¹⁹⁵ I detta brev där begravningsplatsen omskrivs påtalas att begravningsgudstjänster under senare år har ”ägt rum i naturen, i privata hem och trädgårdar samt ute på kyrkogården.” Samt att ”Varken kyrkoordning eller kyrkohandbok säger någonting om platsen för begravningsgudstjänsten...”, men att det är önskvärt att det sker i kyrkorummet.¹⁹⁶ Eftersom begravning är ett av det tillfälle då Svenska kyrkan möter medlemmar som de vanligen inte möter så borde det vara en väg att tydliggöra de möjligheter som faktiskt finns just i begravning.¹⁹⁷ Flertalet av informanterna har delgett mig hur anhöriga har uppfattningen om att kyrkan ej är benägen till förändring, har ett ålderdomligt språk (med hänvisning till en anhörig som undrade varför inte prästen sa ”varda” i överlåtelsemomentet istället för ”bli”) samt ser kyrkans begravningar som onödigt dystra.

Det som efterfrågas och som ej kan tillgodoses

Genom intervjuerna har jag upplevt att det är mycket sällan som det ej går att tillmötesgå de anhörigas önskemål. Det är sällsynt att informanterna får förfrågningar som är omöjliga att möta. Min uppfattning är att människor väljer begravningsmodell efter sin övertygelse och därav blir problemen få. Det som kan påtalas är den bredd av olika teologiska nivåer som ryms inom Svenska kyrkan och där det till viss del kan göra skillnad vilken präst du som anhörig möter. Jag har inte heller noterat att informanterna från de övriga konfessionerna upplever detta som ett problem.

Begravningsceremonin i framtiden

Det finns perspektiv som berörts lite men som troligen kommer att tillta över tid. Ett av dessa är de sociala mediernas inträde i sammanhanget. Redan idag ser vi hur sociala siter snabbt fylls med kondelanser då en person som är aktiv i dessa sammanhang har avlidit. En informant har uppgett hur dessa kondelanser infogades i begravningsceremonin. Många av prästerna vill ej ha tal etc under själva akten. Med tanke på att minnesstunderna efter begravning-

¹⁹⁴ *Begravningen-ett brev från Svenska kyrkans biskopar*, s. 44.

¹⁹⁵ *Ibid*, s. 45.

¹⁹⁶ *Ibid*, s. 27.

¹⁹⁷ *Bromander*, s. 89.

ar, som är en lämplig arena för minnestal, blir färre så kommer troligen en ny form för framförande av kondelanser att skådas framöver.

Familjernas förändrade konstellationer och frågan om vem som är ”mest” anhörig är vanlig idag. Troligen kommer detta att eskalera och även här behövs tydliga riktlinjer för exempelvis sjukvårdspersonal samt personal inom begravningsbranschen. Det har framkommit hur de ekonomiska samt juridiska perspektiven har en framträdande roll inför begravningarna på grund av annorlunda familjekonstellationer idag jämfört med tidigare.

Lägre prioritet samt språkförbistring har påtalats gällande begravningsceremonin. Även detta är parametrar som troligen inte kommer att minska utan leda till förändringar gällande när, var samt hur begravningar i framtiden kommer att ske. Tv-sända begravningar är verklighet så varför inte förmedla begravning vi internet.¹⁹⁸ Intressant i sammanhanget är Ronald L. Grimes som påtalar den förändring man ser gällande medias påverkan. Tidigare upplevdes att medias bevakning av en händelse eller rit profanerade sammanhanget medan idag innebär medias uppmärksammande av exempelvis en rit att skeendet legitimeras.¹⁹⁹

Vidare forskning

Genom min studie har jag kommit fram till ett antal perspektiv som jag menar behöver tydliggöras genom vidare forskning. Medlemskapet i Svenska kyrkan är ett av dessa. Det är av vikt att kyrkan tydliggör vad ett medlemskap innebär, då detta för många enbart betyder att man får bli begravd i kyrkans försorg. Är det möjligt med olika typer av medlemskap? Det heter att en person får begravas i kyrklig försorg även om den inte är medlem, ”om det finns särskilda skäl och är förenligt med den avlidnes önskemål.” Beslut rörande detta tas av kyrkoherden och ofta hänvisas till pastorala skäl.²⁰⁰ Det är förvisso positivt att möjligheten finns, jag säger inte att det inte ska vara så, men det är önskvärt att ha tydligare riktlinjer gällande beslutsfattandet därom. Idag kan det upplevas som godtyckligt. Får man ett nej av en kyrkoherde är det möjligt att ställa frågan i en annan församling och där kan det bli ett jakande svar. Forskning behövs inom ämnet för att utröna hur man ska gå vidare i frågan.

I begravnings-sammanhang, liksom i samhället för övrigt, verkar urbäddningsmekanismen. Men beträffande begravningen är detta inte fullt ut accepterat. En givande undersökning vore att se hur man kan utveckla detta. I och med begravningens känsliga natur så kräver det underlag. Hur kan man få människor att känna sig delaktiga även om de inte fysiskt är på plats i realtid? Hur ska man bete sig för att de som är på plats, under begravn-

¹⁹⁸ Bremborg, Gustafsson & Hallonsten s. 170ff.

¹⁹⁹ Hoover & Clark (red), *Practicing religion in the age of the media*, New York, 2002, s. 219.

²⁰⁰ Kyrkoordningen för Svenska Kyrkan kap 42 § 9, hämtad 2013-09-09.

ningsakten, ska känna sig bekväma i situationen?

Vad händer med mitt konto på Facebook, Instagram, Twitter etc när jag dör? Idag finns inget regelverk beträffande detta. Enhetliga regler för vad som gäller sedan kontoinnehavaren har avlidit vore att föredra. Det är inte nog att en person, innan sin död, ger någon användarnamn och lösen till dess sociala konto, med intentionen att denna person ska driva dessa vidare. Här behövs riktlinjer och ett tydligt regelverk, både för de företag som driver dessa siter och för kontoinnehavarna. Hur ska man agera för att ta hänsyn till den etiska aspekten samtidigt som man arbetar för att nå en hållbar utveckling rörande kontohanteringen framöver? Hur inkluderar man på bästa sätt kondelanser från sociala medier i en begravning? Även detta är ett område som är utforskat.

Avslutande reflektion

Uppsatsens syfte var att studera vad människor i Sverige idag efterfrågar beträffande begravningar. Begravning i sammanhanget är definierad enligt följande: en arrangerad stund med ritualliknande inslag över en avliden person. Detta arrangemang är ej förlagt till hemmet samt det inkluderar personer utanför familjen, såsom förrättare och eventuellt vänner, släkt, kollegor etc. Frågorna handlade om vad som efterfrågas samt vad som kan tillgodoses eller inte, detta enligt de begravningsförrättare som utför begravningarna. Vad som efterfrågas går att härröra till dagens samhälle. Samhällets struktur går att förklara utifrån sociologiska teorier således går det som efterfrågas beträffande begravningar också att förklara utifrån sociologiska teorier. Urbäddnings-, sekulariserings-, privatiserings-, fragmenterings-, reflexivitetsteori, teorin om rationella val, professionaliseringsteori samt ritualteori är alla teorier som förklarar ett eller annat skeende i samhället. Jag har i analysdelen tydliggjort att samma teorier även kan förklara efterfrågade aspekter rörande begravningar. Ur ett sociologiskt perspektiv är detta självklart då begravningen är en del av samhället. Efter bearbetning av materialet framstår det tydligt att merparten av önskemålen kan tillgodoses och det är i en mycket liten del av begravningarna som förrättarna upplever att de inte kan gå de anhöriga till mötes. Intentionen att möta de anhörigas önskemål är tydlig.

Genom min studie har vissa parametrar framstått med extra tydlighet. Den personliga prägeln är mycket viktig. Detta återspeglas främst genom de profana musikvalen men även via blommor, dikter och psalmer. ”Igenkänningsfaktorn” samt tryggheten i de religiösa begravningarna ses som något positivt. Implicit förutsätts de religiösa inslagen många gånger i en begravning. Det visar sig att detta är applicerbart även på de personer som dagligdax lever sitt liv helt sekulariserat.

Det finns en tydlig uppfattning rörande hur en begravning ska vara. Det framkom att de borgerliga begravningarna ofta är snarlika de kyrkliga gällande musik, arrangemang i lokalen, inkluderade moment etc. Det ramverk som omger de religiösa begravningarna ger en känsla av trygghet. Trygghet är viktigt i begravningssammanhang då sorgen tynger merparten av de involverade. Dessa ramar har även visat sig brukbara i borgerliga sammanhang – det är vanligt att även ordningen av momenten är snarlik den kyrkliga. Här skiljer sig begravningen åt från kyrkans övriga handlingar såsom dop, konfirmation och vigsel. De personer som planerar en begravning tar sällan egna initiativ på det sättet som märks rörande exempelvis dop och vigsel. I sammanhanget vill jag påpeka att när man planerar en begravning så gör man det för en annan människa, på ett sätt som inte är aktuellt beträffande de andra handlingarna.

Inledningsvis ställde jag frågan om det kan vara så att man väljer bort begravningen för att ceremonin ej passar? Jag återfinner inget som indikerar på det. Möjligheten att möta människors önskemål är god och så är även intentionen därtill. De borgerliga förrättarna har mött en känsla av indifferens inför ceremonin, främst då man tänk sig en kyrklig begravning som ej blev möjlig då personen ej mer var medlem etc. Då den religiösa begravningen ses som en mall på hur en ”riktig” begravning ska vara, kan eventuellt känslan över att det inte blir den typ av begravning man som anhörig hade tänkt sig och därigenom kommer även känslan av indifferens. Detta sammantaget kan eventuellt leda till att man avstår från en ceremoni helt och hållet. Merparten av det som efterfrågas kan definitivt tillgodoses och därigenom förefaller det att Giddens struktureringssteori är applicerbar på begravningsceremonin då strukturen står för resultatet av handlingen samtidigt som den är ett medium för handlingen - cirkeln är sluten.

9. Källförteckning

Litteraturförteckning

- Aakvaag, Gunnar (2011), *Modern sociologisk teori*, Lund: Studentlitteratur
- Arlebrink, Jan red. (1999), *Döden och döendet*, Lund: Studentlitteratur
- Begravningen-ett brev från Svenska kyrkans biskopar* (2006), artikel nr: 1806001, Uppsala: Intellecta.
- Bell, Catherine (1997), *Ritual- Perspectives and Dimension*, New York: Oxford University Press.
- Bernstein, Andrew (2006), *Modern passing: death rites, politics, and social change in Imperial Japan*, Honolulu: University of Hawaii Press
- Bradbury, Mary (1999), *Representations of Death*, New York: Routledge
- Bremborg, Anna, Gustafsson, Göran och Karlsson Hallonsten, Gunilla (2009), *Religionsso-
cologi i brytningstider*, (Lund Studies in Sociology of Religion) Lund: Media-tryck
- Bromander, Jonas (2011), *Svenska kyrkans medlemmar*. Stockholm: Verbum Förlag AB
- Bryman, Alan (2012), *Samhällsvetenskapliga metoder*, Malmö: Liber
- Caswell, Glenys (2011): Personalisation in Scottish funerals: Individualised ritual or relational process? *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 16:3, 242-258
- Dahlgren, Curt och Gustafsson, Göran (2006), *Kring begravningar i nutid - Tre studier*, (Lund Studies in Sociology of Religion) Lund: Print@soc
- Davidsson Bremborg, Anna (2002), *Yrke: begravningsentreprenör – Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*, (Lund Studies in Sociology of Religion) Lund: Studentlitteratur
- Den Svenska Kyrkohandboken* (1963), Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag
- Den svenska kyrkohandboken, del 1* (2010), Stockholm: Verbum förlag AB
- Emke, Ivan (2002): Why the sad face? Secularization and the changing function of funerals in Newfoundland, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 7:3, 269-284
- Furuset, Inger och Repstad, Pål (2008), *Religionssociologi- en introduktion*, Malmö: Liber
- Giddens, Anthony (1997), *Modernitet och självidentitet*, Göteborg: Daidalos
- Gustafsson, Göran (2003), *När det sociala kapitalet växlas in- Om begravningar och deltagande i begravningar*. (Lund Studies in Sociology of Religion) Lund: Media-tryck

- Gustafsson, Göran (2001), *Begravnings sed på 1990-talet. Materialredovisning och resultatöversikt*, Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv, Lund: Studentlitteratur AB
- Hagberg, Louise (1937), *När döden gästar*. Stockholm: Wahlström och Widstrand
- Handbok för Svenska Kyrkan* (1930), Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag
- Hervieu-Légers, Danièle (2006), *Religion as a chain of memory*, Oxford: Marston Book Services Limited
- Hockey, Jenny, Katz, Jeanne och Small, Neil (2001), *Grief, mourning and death ritual*, Buckingham: Open University Press
- Holloway, Margaret, Adamson, Susan, Argyrou, Vassos, Draper, Peter och Mariau, Daniel (2013) "Funerals aren't nice but it couldn't have been nicer". The making of a good funeral, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 18:1, 30-53
- Hoover, Stewart M. & Clark, Lynn Schofield red. (2003), *Practicing religion in the age of the media- Explorations in Media, Religion, and Culture*, New York: Columbia University Press
- Jarnkvist, Karin (2011), *När jag gifter mig ska jag göra det på riktigt. Berättelser om barn, brudar och bröllop*, Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier
- Löwendahl, Lena (2005), *Religion utan organisation*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Marjavaara, Roger (2012): The final trip: post-mortal mobility in Sweden, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 17:3, 256-275
- Möller, Lotte (2011), *Hejdå - Begravningsboken*, Malmö: Bokförlaget Arena
- Park, Chang-Won (2010): Funerary transformations in contemporary South Korea, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 15:1, 18-37
- Parsons, Brian (1997), *Change and development in the British funeral industry during the 20th century, with special reference to the 1960-1994*. Avhandling framlagd på University of Westminster
- Parsons, Brian (2012): Identifying key changes: the progress of cremation and its influence on music at funerals in England 1874-2010, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 17:2, 130-144
- Pleijel, Hilding (1983), *Jordfästning i stillhet: från samhällsstraff till privatceremoni: en samhällshistorisk studie*. (Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia:45) Lund
- Reimerson, Charlotte (1994), *Den sista tjänsten*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan
- Schafer, Cyril (2012): Corpses, conflict and insignificance? A critical analysis of post-mortem practices, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 17:4,305-321

Svenska kyrkans utredningar 2012:2. Förslag *Kyrkohandbok för svenska kyrkan, del 1*, kan beställas från Svenska kyrkans informationsservice info@svenskakyrkan.se

Tidningen *Momento*, utgivare begravningsbranschens branschorganisation, nr 2 juni 2013

Turner, Bryan S. (2011) *Religion and modern society*, New York: Cambridge University Press

van Gennep, Arnold (1960, 2004), *The Rites of Passage*, (Routledge Library Editions- Anthropology and Ethnography) New York: Routledge

Venbrux, Eric, Peelen, Janneke och Altena, Marga (2009): Going Dutch: Individualisation, secularisation and changing in death rites, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 14:2, 97-101

Walter, Tony (1999), *On bereavement-the culture*, Buckingham: Open University Press

Winther, Charlotte (2011), *Kandidatuppsats: Ceremoniösa begravningar*, CTR Lunds universitet

Internetkällor

Begravningsbyrån Fonus hemsida:
<http://www.fonusnet.se/default.aspx?cat=35&RedirCat=28> (Hämtad 2013-07-04)

Den danske folkekirkes hemsida:
<http://miliki.dk/kirke/love-regler/grundloven/> (Hämtad 2013-09-29)

Kyrkoordningen för Svenska kyrkan:
<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=637938> (Hämtad 2013-08-24)

Nationalencyklopedin elektronisk variant:

arvskifte. <http://www.ne.se/lang/arvskifte>, Nationalencyklopedin (Hämtad 2013-08-25)

begravning. <http://www.ne.se/lang/begravning>, Nationalencyklopedin (Hämtad 2013-07-04)

bouppteckning. <http://www.ne.se/lang/bouppteckning>, Nationalencyklopedin (Hämtad 2013-08-25)

BSE. <http://www.ne.se/lang/bse>, Nationalencyklopedin (Hämtad 2013-08-09)

eldbegängelse. <http://www.ne.se/lang/eldbegängelse>, Nationalencyklopedin (Hämtad 2013-06-25)

gravskick. <http://www.ne.se/lang/gravskick/185373>, Nationalencyklopedin (Hämtad 2013-06-25)

uppståndelse. <http://www.ne.se/lang/uppstandelse>, Nationalencyklopedin (Hämtad 2013-08-30)

Notisum.se: information om Sveriges lagar, rättsväsende med mera:
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 1 (Hämtad 2013-07-03)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 2 (Hämtad 2013-07-03)

<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 2, § 3 (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 3 (Hämtad 2013-07-03)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 4 (Hämtad 2013-07-03)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 5 § 10 (Hämtad 2013-07-03)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 5 § 11 (Hämtad 2013-08-25)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 6 (Hämtad 2013-07-03)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 7 (Hämtad 2013-07-03)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 10, § 2-4 (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 10, § 5-6 (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 10, § 1 (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 9, § 1-5 (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 9, § 6 (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 9, § 7 (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM>, kap 9, § 8 (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19570585.HTM> (Hämtad 2013-07-04)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19901144.HTM> (Hämtad 2013-07-04)

Patent och registreringsverkets hemsida:

<http://was.prv.se/spd/patent?p1=IYt2PIvdhrXhn%2F6x9kySCg%3D%3D&p2=tImZabSXLcl%3D&hits=true&tab=1&content=wiiigh-m%E4sak&lang=sv&hitsstart=0&start=0> (Hämtad 2013-06-25)

Regeringens hemsida:

<http://www.regeringen.se/sb/d/15513/a/204783> (Hämtad 2013-08-09)

Resomation Ltd's hemsida:

http://www.resomation.com/index_files/Page369.htm (Hämtad 2013-08-09)

Skatteverkets hemsida:

<http://www.skatteverket.se/privat/bouppteckning.4.18e1b10334ebe8bc80001217.html> (Hämtad 2013-08-23)

<http://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/dodsfall.4.18e1b10334ebe8bc80002760.html>
(Hämtad 2013-08-25)

Statistiska Centralbyråns hemsida:

http://www.scb.se/statistik/BE/BE0701/2000I02/BE51ST0203_02.pdf (Hämtad 2013-08-14)

Svenska Kyrkans hemsida:

<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=645562> (Hämtad 2013-06-24)

<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=913347> (Hämtad 2013-08-23)

<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=637938> (Hämtad 2013-08-24)

<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=642895> (Hämtad 2013-08-28)

<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=857793> (Hämtad 2013-08-30)

Sveriges begravningsbyråers förbunds hemsida:

<http://www.begravningar.se/nyheter-och-press> (Hämtad 2013-06-24)

<http://www.begravningar.se/planera-begravning/borgerlig-begravning> (Hämtad 2013-07-04)

<http://www.begravningar.se/planera-begravning/val-av-begravningsplats> (Hämtad 2013-06-24)

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbunds hemsida:

http://www.skkf.se/sites/default/files/editorial/SBT_kravspec_egentillverkat.pdf (Hämtad 2013-07-04)

http://www.skkf.se/sites/default/files/editorial/SBT_kravspec_kistor.pdf (Hämtad 2013-07-04)

<http://www.skkf.se/sites/default/files/pagefiles/SKKF-Krem-statistik-2012.pdf> (Hämtad 2013-06-24)

<http://www.skkf.se/sbt> (Hämtad 2013-07-04)

Sysavs hemsida:

<http://www.sysav.se/Templates/StdPage.aspx?id=4760> (Hämtad 2013-07-04)

Övriga källor:

Avtalet mellan Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, Sveriges Begravningsbyråers Förbund samt Fonus, daterat 2011-05-16, *Huvudmannens och begravningsbyråns ansvar vid en begravning – en vägledning*. Avtalet som PDF-fil skickas på begäran

Mailkorrespondens med Ulf Lernéus på SBF, 2013-04-17

Samtal med begravningsentreprenör Ingemar Ekstedt, 2013-05-03

Telefonintervju med Ahnelöf, Per samordnare för Malmö kyrkogårdsförvaltnings begravningsadministration, 2013-08-27

Telefonintervju med Lernéus, Ulf SBFs förbundsdirektör, 2013-08-23